BİZANS'IN SOYLU KADINLARI

ON PORTRE, 1250-1500

DONALD M. NICOL



TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

BİZANS'IN SOYLU KADINLARI

ON PORTRE, 1250-1500



Türkiye
Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
Yayınıdır

Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
Barbaros Bulvarı
80700 Beşiktaş/İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - Faks: (0212) 227 37 32

© Cambridge University Press, 1994
© Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001

Yayıma Hazırlayan
Ayşen Anadol

Kapak Resmi
S. Apollinare Nuovo Kilisesi
Bakireler/Mozaik

Kitap Tasarımı
Haluk Tunçay

Baskı
Numune Matbaacılık
(0212) 629 02 02

İstanbul, Mart 2001

ISBN 975-333-148-7

DONALD M. NICOL

BİZANS'IN SOYLU KADINLARI

ON PORTRE, 1250-1500

Çeviri
Özden Arıkan

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI 114

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ		*1*
I.	ELENA DUKAİNA: İKİ SİCİLYA KRALİÇESİ, 1258-1266	*11*
II.	THAMAR: TARANTO PRENSESİ, 1294-1309	*25*
III.	THEODORA RAULAİNA: RAHİBE VE BİLGİN, ykş. 1240-1300	*35*
IV.	EİRENE PALAİOLOGİNA (MONFERRATOLU YOLANDA): İMPARATORİÇE, 1288/89-1317	*51*
V.	EİRENE-EULOGİA HUMNAİNA PALAİOLOGİNA: PRENSES VE BAŞRAHİBE, ö. ykş. 1355	*63*
VI.	EİRENE ASENİNA KANTAKUZENA: İMPARATORİÇE, 1347-1354	*76*
VII.	SAVOIA'LI ANNA: NAİBE VE İMPARATORİÇE, 1341-ykş. 1365	*88*
VIII.	ANNA NOTARAS PALAİOLOGİNA, ö. 1507	*103*
IX.	SIRBİSTANLI MARA BRANKOVİÇ (SULTAN), ykş. 1412-1476	*118*
X.	ELENA KANTAKUZENA KOMNENA: TRABZON İMPARATORİÇESİ, ö. ykş. 1463	*129*
KAYNAKÇA		*135*
DİZİN		*147*

ÖNSÖZ

Bundan 90 yıl kadar önce seçkin Fransız tarihçi Charles Diehl, *Figures Byzantines* (Bizanslı Şahsiyetler) adlı iki ciltlik çalışmasında kadın ve erkek önde gelen Bizanslılar'a dair kısa biyografiler sunmuştu. Aralarından bazı saraylı kadınlara ilişkin bilgiler, 1959'da *Impératrices de Byzance* (Bizans İmparatoriçeleri) adıyla yeniden yayımlandı. Daha yakın zamanda, 1988'de ise Sir Dimitri Obolensky, tümüyle erkeklere ayrılmış olan *Six Byzantine Portraits*'ini (Bizans'tan Altı Portre) yayımladı. İşte bu kitaplar, elinizdeki küçük çalışmaya örnek alınmıştır. Ne Diehl'in ne de Obolensky'nin dilindeki akademik zarafetle boy ölçüşebilirim. Ancak bunların ilki, sayfalarının sihrini yararlandığı kaynaklara dair notlar ve referanslarla bozmazken, ikincisi metinde geçen hemen hemen her ifade için bölüm ve satır numaraları verir. Ben bunun yararlı bir usül olduğu kanısına vararak Obolensky'nin yolundan gittim. Kitapta kullanılan malzemenin büyük bölümü Atina'daki Gennadios Kütüphanesi'nden toplandı; bu emsalsiz kurumun çalışanlarına minnet borcumu da ifade etmek isterim. Kitap, Cambridge ve yakınlarında tamamlandı. Metni dizgisiyle okunur hale getiren Pauline Del Mar'a teşekkür ediyorum. Son olarak özenli ve verimli çalışmalarından ötürü Cambridge University Press'e de teşekkür borcumu ödemek isterim.

Donald M. Nicol

KISALTMALAR

ASI	*Archivio Storico Italiano*
ASPN	*Archivio Storico per le Provence Napoletane*
B	*Byzantion*
BF	*Byzanitische Forschungen*
BS	*Byzantinoslavico*
BZ	*Byzantinische Zeitschrift*
CFHB	*Corpus Fontium Historiae Byzantiniae*
CSHB	*Corpus Scriptorum Historiae Byzantiniae*
DIEE	*Deltion Istorikis kai Ethnologikis Etaireias*
DOP	*Dumbarton Oaks Papers*
DR	Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches*
EEBS	*Epeteris Etaireias Byzantinion Spoudon*
EO	*Echos d'Orient*
Eph	*Ekklesiastikos Pharos*
JÖB	*Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*
MM	Miklosich ve Müller, *Acta et Diplomata graeca*
MPG	Migne, *Patrologia Graeca*
NE	*Neos Hellenomnemon*
OCP	*Orientalia Christiana Periodica*
PLP	*Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*
REB	*Revue des Études Byzantines*
TM	*Travaux et Mémoires*
VV	*Vizantijskij Vremennik*
ZRVI	*Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta*

GİRİŞ

Başkenti, Şehirlerin Kraliçesi Konstantinopolis'ten dört bir yana ışık saçmış olan Bizans İmparatorluğu, yaklaşık 1100 yıl süreyle varlık gösterdi. Ortaçağın en uzun ömürlü siyasi kurumu oldu. İnsanı olsun, yöneticileri olsun, içgüdüsel olarak muhafazakârdı. Bu muhafazakârlık, sanat ve edebiyatta yansımasını bulur. Tanrının, oğlunun cismani varlık kazanmasıyla, bakirenin doğurmasıyla ve dirilişle vahyettiği, sanatçıların değişmez standartları oldu. Vahilerin tasvirinde başvurulan kalıplar, ufak tefek çeşitlemeler hariç, hiçbir şekilde değişikliğe uğramadan kaldı. Onları değiştirmek tehlikeli olurdu. Edebiyattaki standartlar ise eski Yunanlıların kullandığı dil ile üslubun, kabul edilebilir Hıristiyan formlarına sokulmasına dayanıyordu. Hayat, fikriyat ve edebiyatın bu modelleri asla değişemezdi. Ne de olsa imparatorluk ile onun kilisesi, Tanrı tarafından kutsanarak himaye altına alınmıştı ve sonsuza dek ayakta kalacaktı, yahut en azından İsa'nın ikinci gelişine ve bu gözyaşı vadisinin geride kalışına kadar. Ama ne olursa olsun bu kadar uzun bir zaman diliminde toplumda değişimler yaşanıyordu; bunların bir kısmı, yaşarken güçlükle gözlemlenebilecek kadar muğlak, bir kısmı ise daha rahatsız edici, açıkça fark edilen değişimlerdi ve imparatorluğun güvenliğini, ekonomisini, sınırlarını etkiliyordu.

Yapı itibarıyla muhafazakâr olan Bizanslılar da genellikle bütün karamsarlar gibi her türlü değişimin kötü olduğuna inanıyorlardı, özellikle de Hıristiyan toplumlarının o bildik ve kutsal âdetlerinde meydana gelen değişimlerin. Kilisede "sapkınlık" lafını etmemek için "yenilik" kelimesini kullanmak sıradan bir olaydı. Günlük hayat ve toplumsal âdetlerde meydana gelen değişime dair o huzur bozucu emareler için de geçerliydi bu. 14. yüzyılda bir bilgin, kendi zamanının Konstantinopolis'inde insanların yabancı ve acayip başlıklar takarak dolaşmasından şikâyet etmekteydi. Genç kuşağın değişen modalara uymasında dünyanın sonuna dair alametler gören orta yaşlı ve ihtiyarların diline bu türden yakınmalar pelesenk ol-

muştu. Düşüncede ve toplumsal faaliyetlerde meydana gelen değişimler ise bir başka konuydu.

Bizans'ın son yüzyıllarında böyle birçok değişim oldu. Bunlardan biri de toplumda kadınlara yönelik tutumlar ile kadınların bu toplum içinde kendi yerlerini algılayışında meydana gelen değişimdi. Bu konuyu örneklerle açıklamak üzere on kişi seçtim. Hepsinin de aristokrasi mensubu olmakla övündüklerini söyleyerek seçimime itiraz etmek mümkündür. Ama bundan kaçınılamaz; seçimi belirleyen, eldeki kaynak malzemedir; geride isimlerinden başka hiçbir kayıt bırakmamış olan insanların biyografisini bizler uyduramayız. Burada hayatlarını anlattığım on kadın "Hanımefendi" diye nitelenmeyi tercih ederlerdi, zira hepsi de toplumun yüceltilen bir sınıfının mensubu olarak dünyaya geldiklerinin bilincindeydi. Hepsi, doğuştan ya da evlilik yoluyla olsun, mevki ve unvan konusunda gayet açık tanımlanan belirli ayrıcalıklara hak kazanmış kişilerdi. Zaten öyle olmasalardı haklarında bu kadar şey bilemezdik. O çağa ait mevcut kaynaklarda, Bizans İmparatorluğu'nun son dönemlerinde kent ya da köylerdeki daha mütevazı kadınların nasıl yaşayıp neler yaptığına dair pek bilgi yoktur. Bu kadınların Konstantinopolis ya da Thessalonike'nin (Selanik) üst sınıflarına mensup kız kardeşleri hakkında daha çok belge bulunduğu
2 gibi, ikinci grup zaten daha ilgi çekici şahsiyetlerden oluşur. Konstantinopolis Patrikliği'nin 14. yüzyıldaki kayıtları, kilise mahkemelerine şikâyette bulunmuş birçok kadının davasını içerir. Azizlerin hayat hikâyeleri de Bizans toplumunda kadınların yaşantısına dair aydınlatıcı bilgiler sağlar. Ancak bu bölük pörçük bilgilerden belirli bir kimsenin biyografisini çıkarmak pek olacak iş değildir. Özellikle Aynaroz ve benzeri yerlerdeki büyük manastırların mülkiyetindeki topraklarla ilgili bazı arşiv belgeleri de köylü ailelerin hayatına dair dağınık bilgiler sağlamaktadır; bunları istatistik veriler haline getirmek mümkündür. Beklenebileceği gibi bu belgelerden, çiftçilerin karılarıyla kızlarının, çobanların ve köy papazlarının zorlu, genellikle de sıkıcı hayatlar sürdüğü anlaşılmaktadır. Haberlere konu olanlar ise her zaman kentli hanımlardır; ayrıca bir zamanların dünyadan habersiz, utangaç, uysal, erkeğin hükmü altında yaşayan Bizanslı kadın klişesinde de değişimler olduğuna dair emareler, yine onların hayat hikâyelerinde kendini gösterir.

Kilise, söz konusu değişimin farkına varmış ve bundan hiç hoşlanmamıştı. Aziz İoannes Hrisostomos ya da John Knox* tarzı eski kafalı ve

---

* John Knox (1514(?)-72), İskoç din bilgini ve tarihçisi. 1560'ta İskoçya Presbiteryen Kilisesi'ni kurdu. Başlıca tarih yapıtı *History of the Reformation in Scotland*'dır (1586).

bağnaz piskoposlarla keşişler, kadınların kulağa değil göze hitap etmek üzere yaratılmış olduğuna inanıyordu. 1300 dolaylarında Patrik I. Athanasios, Ayasofya'ya makyajlı ve altınlarıyla mücevherlerini takıp takıştırmış giden yüksek tabaka mensubu kadınları yeriyor, sadece gösteriş peşinde olduklarını söylüyordu. Aziz mertebesinde görülen Meteoralı keşiş Athanasios ise kadınlara bakmamak, bir kadının yaklaştığını görünce kaçmak gerektiğini söyleyecek kadar ileri götürmüştü işi. Ona göre kadın, "tene müptela olmuşların ihtiraslarını canlı tutan bir bela" idi. Yine 14. yüzyılın Konstantinopolis patriklerinden Filoteos, kenti dolduran sığ ve boş kafalı aristokrat hanımlara lanetler yağdırır; bunlar, kibir dolu asaletlerini eblehlikle ve kilisede bölünme yaratma merakıyla birleştirerek kötü bir şöhret kazanmış, bir sürü insanı da peşlerine takmışlardır. Ortodoks kilisesinde aziz mertebesine yükselmiş birine yaraşır Hıristiyanca bir garez değil bu. Yine de azizin serzenişlerinde bir hakikat payı vardı. Ne de olsa 13. ve 14. yüzyıllarda Bizanslı kadınlar, önceki kuşaklara göre daha özgür hissediyorlardı kendilerini ve yaptıklarında olsun, söylediklerinde olsun daha fazla özgüven sergilemekteydiler. Bizans toplumu, bütün dönemlerde de olduğu gibi, kelimenin her anlamında yine ataerkildi. Ancak sık sık da imparatoriçe, prenses, ana, rahibe gibi kimliklerde güçlü, mütehakkim kadınlar çıkarıyordu. Bunun en ünlü örnekleri İustinianos'un karısı İmparatoriçe Theodora, entelektüel prenses Anna Komnena ve 8. yüzyıl sonunda yaşayıp tam bir imparator olarak hüküm süren, hatta az kalsın Charlemagne ile evlenecek olan İmparatoriçe Eirene'ydi.

Bunlar istisnaydı gerçi, ama imparatoriçelerle prenseslerin de zaten istisna olması beklenir; sonraki kuşakların, köylülerin karıları ile kızları hakkında değil de bu saydığımız kişiler hakkında bilgi edinmeye heves göstermesinin sebebi de budur. Düşündüklerinde, söylediklerinde, yaptıklarında ortalamanın üstüne çıkmışlardı bu kadınlar. Bizanslılar iflah olmaz birer züppeydi. Yunanca'nın, konuşma diline tamamen uzak, son derece belagatli bir formunda ürün veren tarihçileri, bize kendi zamanlarının sıradan erkekleriyle kadınları hakkında pek bir şey anlatmazlar. Yazdıkları tarihin nesnesi zirvedeki insanlardı. Yunanca kökenden geldiği halde demokrasi, ağza alınmayacak bir sözdü onlar için ve tehlikeli bir kavramdı. Akla yakın tek yönetim biçimi monarşiydi. Anlatılarının kahramanları da imparatorlar, saray efradı, komutanlar, devlet ve kilise görevlileriydi. Sonraları zirvedeki bu insanların arasına servet ve nüfuz sahibi kimseler de girdi ki onlardan "iyi aileden gelenler," "güçlüler" ya da altın elit diye söz ediyorlardı. Kişinin kendi çabasıyla hak ettiklerindense, ailesinden gelen özelliklerine önem verilirdi. Oysa Bizans toplumunun ilk dönemlerinde soyadı ya da aile adı o kadar önemli değildi. I. Basileios gibi büyük bir im-

paratorun (867-86) ataları arasında şan şöhret sahibi kimse yoktu. 11. ve 12. yüzyıllara gelindiğinde ise işler değişmişti. Elit tabakaya mensup büyük aileler, mutlaka bir aile adı kullanarak soylarının soplarının ve tabii servetlerinin reklamını yapıyorlardı; analar ile karılar da, ailenin şanından kendi paylarını almak üzere uzun uzun isimler kullanırlardı. 14. yüzyılda köken ve nüfuz açısından en çok öne çıkmış aileler Palaiologoslar ile Kantakuzenoslar'dı; 15. yüzyıla gelindiğinde ise hemen hemen her elit mensubunun soyu bu iki aileden birine dayanmaktaydı. Sözgelimi İmparator İoannes Kantakuzenos'un (1347-54) annesi, imparator onun tek evladı olduğu halde kendini Theodora Palaiologina Angelina Kantakuzena diye tanıtmaktan gurur duyardı. 14. yüzyılın başlarında bir başka Theodora Palaiologina, yani İmparator VIII. Mihail'in yeğeni, Konstantinopolis'te Umudun Bakiresi adı altında bir rahibe manastırı kurdu. Manastırın kuruluş beratının, yani *tipikon*'unun metni, çağın yüksek sosyetesini yansıtan bir tür *Gotha Almanağı*'dır. Rahibe Theodule adı altında Theodora'nın, ana babasının, çiftin diğer çocukları ile torunlarının adlarını ve portrelerini içerir. Manastır kurucusunun tam adı ise doğum ya da evlilik yoluyla mensubu olduğu bütün aileleri göstermektedir: Theodora Branaina Komnena Laskarina Kantakuzena Palaiologina. Bu önemli belgede, Theodora'nın babası Konstantinos Palaiologos'un dört kuşak boyunca atalarını oluşturan 18 kişinin adı geçer. Aristokrat aileler arası dayanışmaya dair benzersiz bir tanıtım belgesidir bu. Son dönem Bizans toplumunda aile biriminin nasıl muazzam bir önem taşıdığını ve belli başlı aileleri bir araya getiren bağları ortaya koymaktadır.

Kadınlar, üstelik yalnızca ana ve eş konumunda olanları da değil, giderek toplumun ve imparatorluğun işleyişinde çok daha kamusal ve etkili bir rol üstlenmeye başlamışlardı. Gerçi mütevazı ve kendilerine yakışır davranışlar içinde olmaları beklenirdi. Yanlarında kimse olmadan sokağa çıkmaları bile hâlâ yakışıksız sayılırdı. Ama artık evlerinde sadece kadınlara ayrılmış bölmelerde oturmaları gerekmiyordu ve fikirlerini ifade etmekten, seslerini çıkarmaktan eskisi kadar çekinmiyorlardı.

Yaklaşık 1370'te Patrik Filoteos, zamanın dini tartışmalarına taraf oldukları ve kilisede bölünme yarattıkları gerekçesiyle Konstantinopolis'in kafasız hanımlarını lanetlemekteydi. Çoğunlukla son derece muğlak ilahiyat meseleleri etrafında dönen bu tür tartışmalar, en azından 6. yüzyılda İmparatoriçe Theodora'nın zamanından beri Bizans'ta siyasetin yerini almıştı. Theodora, kocası İustinianos ile birlikte kilisede Monofizit hizbi destekledi ve Ortodoks Hıristiyanlar sapkın ilan edildi. İmparatoriçe, 787'de, sonra da 842'de Hıristiyan ibadetinde ikonlara özel olarak hürmet edilmesi gibi tartışmalı bir konuda görüşlerini açıkça ifade ederek ki-

lise tarihinin akışını değiştirmişti. Ancak genel bir kural olarak kadınların, ne kadar önemli bir konumda bulunsalar da, böyle meselelerde görüş bildirmesi alışılmış bir şey değildi. Yine de aristokrat hanımlar 13. ve 14. yüzyıllarda kiliseyle ilgili işlerde imparatorluğun resmi politikasına karşı gelişen muhalefette olağanüstü aktif bir rol oynadılar, hatta inançlarından ötürü baskı ve zulme uğrayanlar oldu. İmparator Mihail VIII. Palaiologos, Roma kilisesiyle birleşmeye hiç de istekli olmayan tebaasına bu düşünceyi dayatması yüzünden kendi kadın akrabaları arasında amansız düşmanlar edinmişti. Bunların en önemlileri de rahibe Eulogia olarak bilinen kardeşi Eirene ile kızı Theodora Raulaina'ydı (bkz. 3. Bölüm). Her ikisi de görüşlerini isyankârca dile getirmelerinden ötürü sürgün edildi. Ve ikisi de, çağdaşları kaypak erkekleri utandıracak bir manevi güç ile vicdan temizliği sergilediler.

Aynı zamanda bu kadınların birçoğu, aileden gelen servetleri ve mülklerindeki topraklarla olağanüstü zengindi. Theodora Kantakuzena, oğlunun taht mücadelesini finanse edebilmiş, askerlerinin parasını kendi cebinden ödemişti. Ellerindeki mülkleri ailelerine yarar sağlayacak şekilde idare etmede son derece ustaydı bu kadınlar; hatta Theodora'nın gelini Eirene (bkz. 6. Bölüm) gibi kocaları ortalıkta yokken imparatorluğun ileri karakollarını savunup yönetebilenleri de vardı. Eirene Kantakuzena son derece sorumluluk ve cesaret sahibi bir eş olduğu gibi, kocasının en sadık, en itaatkâr destekçisiydi de. Evli bir kadının öncelikle ailesinin iyiliği için çalışması gerektiğini aklından asla çıkarmadı. 14. yüzyılda onun gibi kadınlar, evliliğin esas olarak çocuk yetiştirme amacıyla kurulduğunu, analığın ise kadınların en ayrıcalıklı işlevi olduğunu öngören ahlakı sorgulamazdı. Bizans toplumu yine de ataerkildi; fakat ev ile aileyi anne yönetir, bundan da büyük bir gurur duyardı. Bizans hukuku, ailenin ekonomik işlerini idare konusunda kadına önemli ölçüde özgürlük sağlamaktaydı. Kadının evlenirken getirdiği drahoma özellikle çocukları yararına kullanılır ve onun ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilirdi. Kadın, drahomasına el koyduğu ya da drahomayı kötü yönettiği gerekçesiyle kocasını mahkemeye verebilirdi.

Cennette tasarlanıp kilisenin onayıyla kutsanmış Hıristiyan evliliği ideali elbette çoğu zaman hayata geçirilemiyordu. Birbirine uygun görülen ailelerden kişiler arasında aşk birlikteliklerine ender rastlanırdı. Evlilikle sonuçlanan söz kesme cennette değil, kızlarının hem kendileri hem aileleri için en kârlı anlaşmayı yapmasını arzulayan ana babaların bir araya gelip mali ya da diplomatik konuşmalar yaptığı masada tasarlanıyordu. Drahoma sistemi, evliliklerin bu şekilde ayarlanmasını kaçınılmaz hale getirmese bile makbul kılıyordu; zaten böyle meselelerde genellikle annenin değil ai-

le reisinin iradesine uyulurdu. Erkek evladın tersine, kızlar diplomatik ya da ekonomik amaçlarla kullanılabilecek birer meta olarak görülüyordu. Kilisenin onayladığı en erken evlilik yaşı kızlar için 12, oğlanlar için 14'tü (ya da 16). Bu yaştaki çiftlerin de pek itiraz hakkı olamazdı tabii, gerçi kural olarak damat, çocuk denecek yaştaki gelinden epey yaşlı, bazen de daha önce dul kalmış biri olurdu. Bu tür birliklerin en dehşet verici örneği, İmparator II. Andronikos'un beş yaşındaki kızı Simonis Palaiologina'nın 1299'da 50 yaşındaki Sırbistan Kralı Stepan Milutin'le evlendirilmesiydi. Kilise bu evliliğe şiddetle karşı çıktı; nitekim birleşmenin sonucu, zavallı Simonis'in sağlığı ve mutluluğu açısından tam bir felaket oldu. Ama sözümona imparatorluğun bekası için küçük kız kurban edilmişti.

Simonis ne bu şekilde harcanan ilk kızdı, ne de sonuncusu oldu. Hatta şöyle yüklü drahoması olan bir Bizans prensesini gelin vererek Osmanlı Türkleri'ni yatıştırmak ve güvenli bir mesafede tutmak mümkün oluyordu. İmparator VI. İoannes kızı Theodora'yı, Bitinya'yı ele geçiren Orhan Bey'e vermişti mesela. 15. yüzyıl Sırbistan Despotu Georgi Brankoviç, kızı Mara'yı (bkz. 9. Bölüm) Osmanlı Sultanı II. Murad'la evlendirdi. Karadeniz'deki Hıristiyan Pontus Rum imparatorları da pagan ya da kâfir komşularına kız vererek (bkz. 10. Bölüm) ellerindeki küçücük toprak parçasını akınlara karşı korudular. Daha eski dönemlerde ise Yunanistan'ın kuzeyinde hüküm süren Bizanslılar, yani Epeiros despotları, kızlarını suyun öbür tarafındaki İtalyan prensleriyle evlendirerek Konstantinopolis'teki imparatorlar karşısında bağımsızlıklarını korumuşlardı. Örneğin Epeiros despotunun kızı Elena Dukaina (bkz. 1. Bölüm), 1259'da İki Sicilya Kralı Manfredi'nin (Manfred von Hohenstaufen) karısı olurken, Epeiroslu Thamar da (bkz. 2. Bölüm), 1294'te Taranto Prensi Filippo ile (Philippe d'Anjou) evlendirildi. 13. yüzyılda Yunanistan'da hüküm süren ailelerin 11 kadın üyesinden sekizi ya İtalyan ya Frank kocalara vardı; oysa aynı ailelerden hiçbir erkek yabancı kadınla evlenmedi. Kız evlatlar, diplomasi oyununda piyon olarak işe yarıyordu. Bu şekilde kullanılan, daha doğrusu istismar edilen kızlar arasında mutlu evlilik yapanlarına rastlanmadı pek. Ana babasının isteğine karşı çıkma cesareti gösterebilen kızlar ise çok enderdi. Bunlardan biri, son Bizans imparatoru Konstantinos XI. Palaiologos'un karısı olmayı reddeden Sırp Mara Brankoviç'ti (bkz. 9. Bölüm). Gerçi o yaşça daha büyük bir kadındı ve duldu; hem 16 yılını Sultan Murad'ın hareminde geçirerek üzerine düşeni yeterince yapmıştı.

Konstantinopolis'teki imparatorlarla evlendirilen İtalyan hanımlardan ikisi, Ortodoks inancını benimseyecek ölçüde Bizanslılaştı ve bir daha asla memleketlerine dönmediler; gerçi bunların ikisi de bildiğini okuyan yapıda, hırslı kadınlardı (bkz. 4. ve 7. Bölümler). Çocukları için de ihtiras-

ları vardı, özellikle de oğullarını veliaht yapmak için. Kocalarını umursadıklarından çok daha fazla seviyorlardı oğullarını. Bizans imparatoriçelerinin pek çoğu, kocanın sadakatsizliği gibi küçük düşürücü bir duruma katlanmak zorunda kalıyordu. Romalılar'ın o dini bütün Hıristiyan imparatorlarının ne kadar çok gayri meşru çocuğu olduğunu duymak şaşırtıcıdır. VIII. Mihail, II. Andronikos ve III. Andronikos, evlilik dışı doğan ikişer kız evlatlarını kabul etmek zorunda kalmışlardı. Hıristiyan evliliği üzerine bir Diyalog kaleme almış olan II. Manuel de öyle. Gayri meşru kızlar da yine diplomatik amaçlarla işe yarıyordu, ne de olsa imparatorluğun sınır bölgelerinde hüküm süren daha küçük ve potansiyel olarak tehlikeli yabancı hükümdarlara, karşı koyulması güç drahomalar karşılığında gelin verilebiliyorlardı. VIII. Mihail, gayri meşru kızlarından birini Rusya'nın güneyindeki Altın Ordu devletinin başı olan Moğol hanı Nogay'la, diğerini İran Moğolları'nın Hanı Hülagu ile evlendirerek başından atmıştı. II. Andronikos da onu örnek aldı. Moğollar'ın ise Konstantinopolis'teki imparator ailesine böylelikle bir adım daha yaklaşmış olmaktan çok memnun kaldıklarına şüphe yok. İmparator V. İoannes ise gayri meşru bir erkek evlat sahibi olmak gibi bir hata yapmıştı; onu baştan atmak öyle kolay değildi, nitekim 17 yıllık ömrünü hapiste tamamlayacaktı. Savoia'lı Anna (Anne de Savoie; bkz. 7. Bölüm) ile evlenen İmparator III. Andronikos ise gayri meşru kızlarından birini Pontus Rum İmparatoru I. Basileios'a, diğerini Altın Ordu Hanı Özbek'e verdi. İmparatorların istenmeyen çocuklarını başlarından atabilecekleri bir yer olarak Moğolların ne kadar işe yaradığını görmek ilgi çekicidir.

Küçük düşmüş kadının başvuracağı son çare de boşanmaydı. Açıkça belirlenip sağlam bir şekilde tanımlanmış belirli koşullar dahilinde olmak kaydıyla boşanmaya Bizans hukukunda her zaman yer vardı. Söz konusu koşullar da İustinianos ile halefleri tarafından Roma hukukundan alınarak Hıristiyan yaşamına uyarlanmıştı. Bizans toplumunun son yüzyıllarında bu yasaların yorumlanması, birçok olayda hukukçuların, din bilginlerinin ve kilise adamlarının zihnini epeyce meşgul etmişti. Fakat çoğu durumda masum kadınlar, kusur işleyen kocalarına karşı toplumsal ve mali bakımdan yeterli ölçüde korunuyordu. Yasalarda ağırlık her zaman çocuklar ile analarından yanaydı. Ancak aristokrasiye mensup hanımlar arasında nadir görülen bir durumdu boşanma, zaten bir bütün olarak bakıldığında bu grup, kocalarına bağlılıkları ve sadakatleriyle dikkat çekerdi. Hali vakti yerinde olup da artık kocasına tahammülü kalmamış kadınların önünde iki seçenek daha bulunuyordu: Kocadan ayrı yaşamak ve manastıra girmek. İmparatoriçe Monferratolu Eirene, daha sonra da İmparatoriçe Savoia'lı Anna (4. ve 7. Bölümler), Konstantinopolis'teki kocalarından uzakta, Thessalonike kentinde

yaşamayı seçmişlerdi. Genç yaşta çocuksuz bir dul olarak yaşamaya mahkûm olan Prenses Eirene Humnaina ise (5. Bölüm) tekrar evlenmeyip Konstantinopolis'te kendi kurduğu manastıra kapanmıştı.

Kadına bu dünyada en yüce tatmini sağlayan, eş ve anne olarak aile hayatında başarıya ulaşmaksa, İsa'ya gelin gitmek de hem bu dünyada hem öbüründe ruhani tatmin vaat ediyordu. Manastır hayatının gereklerini yerine getirmeyi kabul ederek saçını tıraş ettirmiş keşiş ya da Bizanslıların "meleklerin elbisesi" dediği manastır kıyafetine bürünmüş rahibe, insanlığın en yüce mensupları sayılırdı. 13. ve 14. yüzyılda Konstantinopolis'te birçok rahibe manastırı kuruldu ve mevcut manastırlar yenilendi. Yaşlı ya da dul hanımlar çoğunlukla rahibe olarak bu kurumlara çekilir, ömürlerini meleklerin elbisesi içinde tamamlarlardı. Bunların bir kısmı zengin olduğundan, manastırın bakım ve onarımı için sağladıkları maddi katkılardan faydalanılırdı. Yoksulluk ve itaat kuralları da onlara çok sıkı uygulanmazdı. Manastırın yoksulluğundan ziyade bu dünyadaki aristokrat ya da saraylı geçmişlerini hatırlatan şık, korunmalı hayatlar sürerlerdi. Ne de olsa, bir başrahibenin belirttiği gibi, güzelce dayanıp döşenmiş bir ortamda fazilete daha çabuk ulaşılır. Manastırdaki hayat, aile hayatının bir uzantısı gibiydi. Aslında aşırı imtiyaz sahibi olan, bedensel emeğe dayalı hayır işleriyle ellerini kirletmeyen bu tip rahibelerin fazlasıyla dünyevi, üstelik artık geride bırakmış olmaları gereken ailelerine hâlâ fazlasıyla bağlı olduğunu düşünenler de yok değildi. Bu eleştiriye hedef olanlardan biri, Umudun Meryem Anası adlı manastırın kurucusu olan başrahibeydi ki kendi soyuyla ve ailesinin ilişkileriyle takıntı derecesinde meşgul biriydi. Bir başkası ise kısa bir süre için veliahtla evli kaldığını bir türlü kafasından çıkaramayan Eirene Humnaina'ydı (5. Bölüm).

Manastıra çekilmiş olan bu hanımların birçoğu, Bizanslı kadınlar arasındaki okuryazarlık standartlarına vurulduğunda son derece akıllı ve iyi eğitimliydi. Ortaçağın Batı dünyasında okuryazarlık, keşişlerle diğer ruhban mensuplarının ayrıcalığıydı genellikle ve bir sınıf olarak bunlar, her ne kadar Bizans'ta olduğu gibi ölü bir dil aracılığıyla da olsa, eğitim ile ilimde sürekliliği sağlarlardı. İnsanın adını yazabilmesi okuryazarlığın bir ölçüsüydü, Anna Komnena'nın gözlemine göre bu, piskoposlar dışında, Birinci Haçlı Seferi'ne önderlik edenlerin hiçbirinde bulunmayan bir beceriydi. Sıradan halk arasında okuryazarlık oranı da Bizans dünyasında her zaman daha yüksekti; gerçi bu hiçbir zaman evrensel ölçülere vurulamaz. Ancak kadınların ileri derecede okuryazar olması beklenmiyor, onlara böyle bir düzeye varacak ölçüde eğitim verilmiyordu. Anna Komnena çarpıcı bir istisnaydı. Bizans'ta 13. ve 14. yüzyıllarda Yunan kültü-

rüne ilişkin araştırmalarda kayda değer bir canlanış yaşandı, edebiyat ve felsefe alanlarında geçmişin klasik Yunan mirasına ilgi uyandı. Bu döneme "Bizans'ın son rönesansı" adı verilmiştir. Canlanışa ışık tutan kişiler de, beklenebileceği gibi, yine erkekler tarafından yetiştirilmiş erkeklerdi; örneğin rahibe Eirene-Eulogia'nın babası ve son derece engin bilgi sahibi bir adam olan Nikeforos Humnos. O çağda kadınların eğitim alabildiğine dair fazla bir bulgu olmasa da aristokrat ailelerin kızlarına basit bir okuma-yazmadan fazlasının öğretildiği, muhtemelen özel öğretmenler tutulduğu aşikârdır; yine böyle birçok genç kızın da babalarının kültürel faaliyetleri ile ilgi alanlarından etkilenerek bu alanlarda kendi yönlerini bulmaya çalıştığına kuşku yoktur. Eirene-Eulogia bu genç kızlardan biriydi; fakat dönemin en dikkate değer entelektüel kadını, rahibe olduğu halde Bizans rönesansının önde gelen âlimleriyle ahbaplık kurmuş olan Prenses Theodora Raulaina'ydı (3. Bölüm). Kendi kütüphanesini oluşturan Theodora, kendi eliyle yazmaları kopya ediyor, azizlerin hayat hikâyelerini kaleme alıyor, manastırında yazıcılarla ressamların faaliyet gösterdiği bir atölye yönetiyordu.

14. yüzyılın ikinci yarısında rönesans gücünü yitirmeye başladı. Antik Yunan kültür ve edebiyat hazinelerinin yeniden keşfi çok şey vaat etmişti, ama zamanla malumatfuruşluktan başka şeye yaramaz oldu. Kilise ise zaten onaylamıyordu. Çöküyor gibi görünen bir dünyada dinin kesinliği, pagan antikçağ yazarlarının tehlikeli spekülasyonlarının önüne geçiyordu. Bizans toplumu, ilk dönemlerindeki gibi münzevi, huzursuz ve dışa kapalıydı. Yaklaşık 1450'de Aeneas Sylvius, yani geleceğin Papa II. Pius'u, hiçbir Latin ya da Batılı'nın, bir süre Konstantinopolis'te eğitim almadıkça kendini iyi yetişmiş saymaması gerektiğini söylemişti. Hâlâ geçmişte yaşıyordu. Geleceğin Konstantinopolis patriği Gennadios Sholarios ise kentte hâlâ ilim irfanla ilgilenen ancak üç-dört kişi kaldığını, onların da bu alana ancak yüzeysel bir ilgi göstermekte olduğunu hüzünle belirtirken gerçeği dile getirmekteydi.

Bizans'ın kültür, sanat ve edebiyatındaki durağanlığın toplumda kadının rolü ve statüsünde bir gerileyiş yaşanmasında yansımasını bulduğu düşünülebilir. Bir süre için de olsa ev ya da manastırın kapalı ortamı dışında, fikirleriyle olsun, yetenekleriyle olsun biraz daha itibar kazanan kadınlar, Türkler Konstantinopolis'e yaklaştıkça etraflarına çöken karanlığı kederle izler olmuşlardı. Servetleri gidiyordu ellerinden. Kiliseye gitmek için giydikleri şık giysilere artık para ayıramıyorlardı. Aristokrat ailelerin kasasına para akıtan arazilerin bulunduğu Anadolu, 1400'de çoktan Türkiye olmuştu. Trakya ile Makedonya'da bir zamanlar Kantakuzenos ailesine ait

olan geniş araziler Türklerin eline geçmişti. Bir zamanların mağrur Bizanslı hanımlarının hayatında istikrarını koruyan yegâne şey, aile birimi ile aileleri bir arada tutan evlilik ve akrabalık bağlarıydı. Onlar da kendi varlıklarını koruyabilmek için dört elle bu değerlere sarıldılar. Evlenme çağındaki kız evlatlar hâlâ işe yarıyordu. Drahomasıyla birlikte böyle bir kız, fethe çıkmış bir sultanın bile yüreğini yumuşatabilirdi.

1420'lerde Konstantinopolis'te yaşayıp araştırmalar yapan ve bir Bizanslı ile evlenmiş olan İtalyan hümanist Francesco Filelfo, şehirdeki aristokrat hanımların münzevi hayatı sürdürdüğünü, yakın akrabaları dışında kimseyle görüşmeyip ancak karanlık bastıktan sonra, o da yüzlerinde peçeyle evden dışarı çıktıklarını hazin bir biçimde ve herhalde doğru olarak anlatmaktaydı. 1453'te Türklerin kenti fethinden sonra ise her yere tam bir karanlık çöktü. Yine de eskinin Bizanslı hanımlarının gösterdiği dinamizm ve bağımsızlık ruhu sonraki kuşaklarda bir ölçüde yaşadı. Anna Notaras (6. Bölüm), uzun ömrünün çoğunu Venedik'te geçirerek kendini fetih sonrasında Konstantinopolis'ten kaçmış Yunanlı mültecilerin davasına adadı. Mara Brankoviç (9. Bölüm), ülkeyi fetheden Sultan II. Mehmed'in saygıdeğer Hıristiyan üvey anası olarak ömrünü, bugün Türkiye'yi oluşturan topraklarda tamamladı. Gerçi sultanın yüreğini pek yumuşatamadı, ama onun üzerinde olumlu ve uygarlaştırıcı bir etkisi oldu. Zavallı Elena Kantakuzena ise (10. Bölüm), Mehmed'in kurbanıydı. Trajik bir hayat süren Prenses Elena Dukaina (1. Bölüm) gibi onun da, belki bir tek ailesindeki kişiler hariç, kimse üzerinde bir etkisi olamadı.

Burada biyografilerini derlediğim on kadının hepsi de 1250 ile 1500 yılları arasında yaşamıştır. O çağa ya da günümüze ait olsun, yararlandığım bütün kaynaklar, daha fazla bilgi edinmek isteyenler için dipnotlarda ve kaynakça bölümünde sıralanmıştır. Bunlar, geç dönem Bizans dünyasında hanedanlar arasında yapılan diplomatik evliliklerin kimi avantajları ile dezavantajlarının, rahibelerle âlimlerin yaşadığı kimi sevinçlerin, sınavların ve sıkıntıların, hırslı bir ana ya da kin dolu bir eş olmanın getirdiği kimi hazlar ile tuzakların, 15. yüzyılda bir Türk sultanının karısı ya da İtalya'da evlenmemiş bir mülteci olmaktan kaynaklanan kimi sorunlar ile beklenmedik faydaların anlaşılmasına katkıda bulunabilir. Okurların, her bir kadının hayatını şekillendiren toplumsal, siyasal ve dinsel etkileri bir ölçüde de olsa anlayabilmesi için her kadını kendi tarihsel bağlamı içine yerleştirmeye çalıştım. Her şeyden önemlisi, Bizans kadınlarının kendi Hıristiyan ortaçağ toplumlarındaki rolüne damgasını vuran ve onlar için çok katlanılır ve bildik bir şey olsa da bize çok yabancı, bir o kadar da tahammül edilmez olan kasveti biraz olsun dağıtmaya uğraştım.

BİRİNCİ BÖLÜM

ELENA DUKAİNA: İKİ SİCİLYA KRALİÇESİ, 1258-1266

Bizans İmparatorluğu'nun altın çağında gerçek bir "Romalı,"nın yani Bizanslı'nın bir yabancıyla evlenmesi hiç hoş karşılanmazdı. 10. yüzyılda Konstantinos Porfirogennetos, imparatorluk ailesinin üyeleri ile başka ülkelerden kişiler arasında ayarlanan evliliklere karşı ısrarla uyarmıştı oğlunu. Bir tek "Franklar" istisnaydı, sebebi de mesnetsiz bir iddiaydı: Güya Büyük Konstantinos Frank dünyasından gelmişti.[1] Aradan 200 yıl geçtiğinde ise imparatorlar artık etnik saflıklarını korumakta ısrarlı davranmayı göze alacak durumda değillerdi. Bizans'ı meydana getiren hakiki Romalıların, Hıristiyan âleminin diğer bölümünden ayrı bir ırk olduğu hikâyesi savunulamazdı. 12. yüzyılda Komnenos hanedanından dört ya da beş imparator, Batı Hıristiyan, yani Latin kadınlarla evlendi.[2] Son hanedan Palaiologoslar'ın damarında saf "Romalı" kanının dolaştığı pek söylenemezdi. Konstantinopolis'te hüküm sürmüş son Hıristiyan Romalı imparator olan ve 1453'te kenti Türkler'den korumaya çalışırken ölen Konstantinos Palaiologos, ana tarafından Sırp, baba tarafından yarı İtalyan'dı, ataları arasında Macarlar ve Ermeniler de vardı.[3] Bizans'ın son yüzyıllarında diplomatik

1 Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, der. ve çev. R.J.H. Jenkins ve Gy. Moravcsik, 2. baskı, Washington, D.C., 1967, böl. 13, s. 70-76.

2 C. Diehl, "Princesses d'Occident à la cour des Comnènes", Diehl, *Figures byzantines*, ser. II (Paris, 1908), s. 164-206.

3 D.M. Nicol, *The Immortal Emperor. The life and legend of Constantine Palaiologos, last emperor of the Romans*, Cambridge, 1992.

evlilikler ve onlara eşlik eden drahomalar, yönetici sınıfların varlıklarını sürdürmek için başvurdukları bir çare haline gelmişti.

1204'te Dördüncü Haçlı Seferi yüzünden yaşanan felaketin ve Franklar ile Venedikliler tarafından Konstantinopolis'te sözde bir Latin imparatorluğunun kurulmasının ardından Nikaia'ya (İzmit) çekilen sürgün Bizans yöneticileri, ülkelerini fethetmiş yabancılarla evlilik ittifakı kurmaya haliyle olumlu bakmıyordu. Bu nedenle, imparatorluğu oluşturan Laskaris ailesine dışarıdan kimseyi sokmadılar. Ancak Konstantinopolis'teki Latinler'e karşı bir ittifak arayışında olan İmparator İoannes III. Vatatzes, Hohenstaufen hanedanından II. Friedrich'in küçük kızı Konstanz ile evlenmişti.[4] Bu şekilde ayarlanan evliliklerin kurbanları da hemen hemen her zaman kadın tarafı ve doğurdukları çocuklar oluyor, diplomasi oyununda birer piyon haline geliyorlardı. Gerek kendileri gerekse itaat etmek zorunda oldukları kişiler açısından hayatın bir gerçeğiydi bu. Trajik sonuçlara ise ender rastlanıyordu.

Konstantinopolis'i kurtarma ve ele geçirme iddialarına ortak olan rakip taraf ise Yunanistan'ın kuzeybatısını ellerinde tutan ve tıpkı Nikaia'daki sürgün imparatorlar gibi 1204'ten itibaren Latin işgalcilere direnen Epeiros hükümdarlarıydı. Epeiros Despotluğu adıyla bilinen toprakları, güneyde Arta, kuzeyde İoannina (Yanya) kentleri etrafında gelişmişti. Sürgündeki bu iki devletin, imparatorluk başkentinden yabancı işgalcileri atmak üzere işbirliği etmeyi ya da güçlerini birleştirmeyi hiçbir zaman beceememiş olması Bizans açısından bir trajediydi. Hasetle sürdürdükleri rekabet, sonunda 1259'da ikisi arasında açık bir savaşa dönüşecekti. Savaştan zaferle çıkan, Nikaia'daki imparatorun tarafı oldu ve iki yıl sonra Konstantinopolis'in geri alınmasıyla bu zafer pekiştirildi. Romalılar'ın yeni imparatoru Mihail VIII. Palaiologos, 1261 Ağustosunda başkenti Nikaia'dan Konstantinopolis'e taşıdı.[5]

Epeiros ile Arnavutluk'un kıyı şeridi, coğrafi konumu yüzünden birçok sıkıntıya maruz kalmıştı. Bizans İmparatorluğu'nun Güney İtalya'ya en yakın bölgesiydi burası. 11. ve 12. yüzyıllarda Apulia ile Sicilya'da varlık gösteren Normanlar, doğuya ilerleyen deniz yolunun, Epeiros ile Makedonya dağları üzerinden kendilerine Thessalonike'ye ve Konstantino-

---

4 G. Schlumberger, "Le tombeau d'une impératrice Byzantine à Valence en Espagne", *Byzance et Croisades. Pages médiévales*, Paris, 1927, s. 56-86; C. Diehl, "Constance de Hohenstaufen Impératrice de Nicée", Diehl, *Figures byzantines*, ser. II, s. 207-25.

5 D.J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus and the West 1258-1282*, Cambridge, Massachusetts, 1959.

polis'e giden yolu açacağını biliyorlardı. Normanlar'ın belirlediği bu yol, 13. yüzyılın ortalarında çekişmeye dahil olan yeni bir unsur tarafından kullanılacaktı. O dönemde Epeiros despotu, Mihail Komnenos Dukas'tı, yani Arta'daki başkentten bu prensliği yöneten aynı adlı ikinci kişi. Nikaia'daki imparator gibi, Mihail de Hohenstaufen hanedanından Alman İmparatoru II. Friedrich'le dostane ilişkiler kurmayı bir ölçüde başarmıştı. Friedrich, Sicilya ile Güney İtalya'yı kendi toprağı saymaktaydı. 1250'de öldüğünde ise İki Sicilya Krallığı'nı büyük oğlu Konrad'a, Taranto Prensliği'ni de öbür oğlu Manfred'e bıraktı. Konrad'ın 1254'te ölmesi üzerine krallık, bebek yaştaki oğlu Konradin'e geçince Manfred, kralın hüküm sürecek yaşa gelmesine kadar naipliği üstlendi. Ağustos 1258'de de Palermo'da Sicilya Kralı Manfredi olarak taç giydi. II. Friedrich'in Bizanslılar'a sempatisi vardı. Oğlu Sicilya Kralı Manfredi ise kendinden önce bu toprakları yönetmiş Normanlar'ın Bizans'a ilişkin hırslarını sürdürüyordu. 1257 sonlarına doğru da Adriyatik üzerinden Kuzey Epeiros-Arnavutluk kıyı şeridine saldırmak üzere bir donanma göndererek bu hırslarını hayata geçirmede ilk adımı atmış oldu; nitekim kıyı şeridinin bir kısmını ele geçirmeyi başardı da. Haziran 1258'de denizden takviye kuvvet gönderdi; çok geçmeden, Durazzo'dan (Draç) güneydeki Kanina'ya kadar olan kıyının, bir de Korfu Adası'nın süzereni olmuştu. Kıbrıslı bir Frank olan Amiral Philippe Chinardo'yu denizaşırı topraklarına vali atadı.[6]

Epeiros Despotu II. Mihail gafil avlanmıştı. O sırada Makedonya'da, Nikaia'daki imparatorla gireceği ölüm kalım savaşı için ordularını hazırlamakla meşguldü. Aynı anda iki ayrı cenahta birden savaşamazdı. Doğudaki rakibine karşı zafer kazanma hedefine öncelik tanımak zorundaydı, çünkü ancak bu sayede Thessalonike üzerine yürüyebilir ve Konstantinopolis'i Latinler'den geri alabilirdi. İçine düştüğü bu ikilemi çözmek için Sicilya Kralı Manfredi'nin desteğini almak, böylece tehlikeli bir düşmanı önemli bir müttefike dönüştürmek geldi aklına. Her iki tarafın da yararına olacak bir ittifak kurulabilirdi. Sicilya Krallığı ile Epeiros Despotluğu arasında kurulacak ittifakın vasıtası da, Mihail'in kızı Elena'ydı. Despot, kızını Manfredi'ye vermeyi önerecekti. 1258'de Elena aşağı yukarı 16 yaşındaydı, Manfredi de aşağı yukarı 26. İlk karısı Savoia'lı Beatrice o yılın ocak ayında ölmüştü. Geride bir tek kız evlat kalmıştı: Konstanza. Yeniden evlenmeye seve seve razı olurdu Manfredi, hele bir de genç Elena'nın, Epeiros kıyılarındaki çeşitli topraklardan oluşan drahoması hesaba katılırsa; böylelikle Manfredi, zaten istilayla ele geçirmiş olduğu denizaşırı top-

6 D.M. Nicol, *The Despotate of Epiros, I: 1204-1267*, Oxford, 1957, s. 166-71.

raklar üzerindeki hak iddialarına meşruiyet kazandıracaktı. Bu kadar avantajlı bir ittifaka girmekle kaybedeceği hiçbir şey yoktu. Üstelik Elena Dukaina'nın eşine az rastlanır bir güzelliği, cazibesi ve zekâsı olduğu söylenmekteydi ki bu da işin cabasıydı. İyi bir çift olacaklardı. Papa onun hakkında ne düşünüyor olursa olsun, Sicilya Kralı Manfredi çekici ve sevimli bir adamdı. Babasının edebiyat, ilim, müzik ve güzel sanatlar gibi alanlardaki yeteneklerinin birçoğunu almıştı. Dante onu kiliseye ve gerçek dine karşı katmerli günahlar işlemiş olmakla suçladığı halde Cehennem'e göndermemiş, Araf'ta bir yer ayarlamıştı. Papalar onun kadar cömert değildi gerçi. Onlara kalırsa Hohenstaufen ailesi bir yılan soyuydu. Aforozlular listesinin (*excommunicatissimus*) başında bulunan II. Friedrich'in oğullarından hiçbiri onların gözüne girmeyi başaramazdı.[7]

Manfredi'nin Nikaia imparatorluğunun çöküşü olarak kabul edilebilecek olayda bir rol oynamakta kendine göre nedenleri vardı. Üvey kız kardeşi Hohenstaufen'lı Konstanz, 1244'te çocuk yaştayken eş olarak İmparator III. İoannes'e sunulmuştu. Gerçi imparator, sırada bekleyen hanımlardan biri için reddetti onu, ama kız yine de Nikaia'da alıkondu ve yeni imparator VIII. Mihail'in rezilce tacizlerine maruz kaldı.[8] Manfredi, Nikaia imparatorlarına karşı hiç de dostça duygular beslemiyordu. Roma kilisesi onun bir Ortodoks Hıristiyan prensesini karı olarak almasına elbette itiraz edecekti. Zaten papanın, 1245'te babası II. Friedrich'i aforoz ederken öne sürdüğü gerekçelerden biri de kızı Konstanz'ı, yegâne ayrılıkçı (*skhisma*) hükümdarla evlendirmesi olmuştu.[9] Ama papalar, Friedrich ile Manfredi'nin yaptığı ve söylediği hiçbir şeyi zaten onaylamıyordu. Manfredi'yi Epeiros despotu ile ittifak kurmaya yönelten saikler epeyce karmaşıktı kuşkusuz. Bu ittifak, onu Yunanistan'ın kuzeyinde ele geçirdiği topraklar ile adaları koruma zahmetinden kurtarabilirdi; hem Konstantinopolis'in yeniden fethine sıra geldiğinde kazananların tarafında yer almasını sağlayabilirdi. Hiç kuşkusuz adının önüne diğer unvanlarla birlikte "Romalılar'ın İmparatoru"nun yazılması beklentisi de aklının bir köşesinde duruyordu.[10]

---

7 Nicol, *Despotate of Epiros*, I, s. 171; S. Runciman, *The Sicilian Vespers*, Cambridge, 1958, s. 26-38; Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 48, 60. Dante, *Purgatorio*, Kanto III. 103-45.

8 Schlumberger, "Le tombeau," 73-74; Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 144-46.

9 D.M. Nicol, "Mixed marriages in Byzantium in the thirteenth century," *Studies in Church History*, I, yay.haz. C.W. Dugmore ve C. Duggan, Londra ve Edinburg, 1964, s. 164-65 (yeni basım, Nicol, *Byzantium: its ecclesiastical history and relations with the western world*, Londra, 1972, no. IV).

10 *B. Berg, "Manfred of Sicily and the Greek East,"* Byzantina, XIV (1988), 263-89,

Böylece Epeiroslu genç Elena Dukaina'nın kaderine İki Sicilya Kraliçesi olmak yazılmıştı. 1258'de Manfredi'yle nişanlandığı usullere uygun bir şekilde duyuruldu ve her ne kadar düğün ertesi yıla kadar geciktirildiyse de babası, taktik bir beceri sergileyerek, drahomasının koşulları üzerinde konuşmaktan kaçındı. Yapılacak sözleşmenin özgün biçiminde yer alan ayrıntılar ise pek çok tartışmaya konu oldu. Sonraki yıllarda siyasi koşullar değiştikçe sık sık söz edilecekti bu sözleşmeden, ama İtalya-Bizans ilişkilerinin geleceği üzerinde önemli ve kalıcı bir etki yarattığı açıktır; ne de olsa Epeiros ile Arnavutluk'un yüzyıllarca Bizans toprağı olarak kalmış bölümlerinin Sicilya Krallığı'na verilmesini öngören bir belgeydi.[11]

Despot II. Mihail'in Nikaia'ya karşı kurduğu büyük ittifakta üçüncü bir taraf daha vardı: Peloponnesos'taki Akhaia'nın Fransız hükümdarı Prens Guillaume de Villehardouin savaşmaktan zevk alan deneyimli ve maceraperest bir askerdi. Haziran 1258'de kendisine isyan eden baronlar arasında asayişi yeniden sağlamıştı. Artık kariyerinin doruğundaydı ve yeni savaş serüvenlerine atılmaya hazırdı. Epeiros hükümdarı Mihail ona Nikaia'ya karşı girişilen savaşta despotlukla güç birliği etmesini önerdi. Bu ittifak bir başka evlilikle pekiştirilecekti, ne de olsa Mihail'in küçük kızı Anna evlilik çağına gelmişti artık, üstelik güzellikte ablası Elena'dan bir eksiği de yoktu. Guillaume de Villehardouin, neredeyse üç yıldır duldu. Üçüncü kez evlenme ve bunun sonucunda belki de prensliğinin sınırlarını Yunanistan'ın kuzey kesimini kapsayacak şekilde genişletme umudu ona cazip göründü. Karşılıklı elçiler geldi gitti. Drahoma üzerinde anlaşmaya varıldı. Anna 60.000 altın sikke, Thessalia'nın güney kesiminde bir şato ve araziler, ayrıca gösterişli armağanlar getirecekti kocasına. Hiç vakit kaybetmeden 1258 yazında Patras'ta düğün yapıldı ve Anna, erkek kardeşi Nikeforos tarafından kocasına teslim edildi. Epeiros Despotu ile Akhaia Prensi, birbirlerine ettikleri karşılıklı yardım yeminleriyle "tek adam" haline geliyordu; "Menelaos'unun yanındaki ikinci bir Elena'yı an-

Manfredi'nin Konstantinopolis'e imparator olma planlarını hafife alma eğilimindedir. Bkz. E. Merendino, "Manfredi tra Epiro e Nicea," *Actes du XVe Congrès International d'Etudes byzantines*, IV, Atina, 1980, s. 245-52.

11 Drahomanın kapsamı konusunda bkz. D.M. Nicol, *The Despotate of Epiros, II: 1267-1479*, Cambridge, 1984, s. 13. Elena ve Manfredi'yle evliliği üzerine iki önemli çalışma vardır: G. Del Giudice, "La famiglia di Re Manfredi," *ASPN*, III (1878), 3-80; IV (1879), 35-110, 290-352; V (1880), 21-95, 262-323, 470-547. (Ayrı bir kitap halinde de yayımlanmıştır (Napoli, 1896)). M.A. Dendias, *Eleni Angelina Dukaina Basilissa Sikelias ke Neapoleos, 'Ipeirotika Hronika* I (1926), 219-94. Ayrıca bkz. Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 47-54.

dıran" güzeller güzeli Anna da, Villehardouin'in Peloponnesos'taki Mistra'da bulunan yeni şatosuna götürüldü.[12]

Elena ile Anna'nın annesinin, kızlarının evliliği konusunda neler hissettiğini öğrenmek ilginç olurdu. Fazilet ve kutsiyetiyle tanınmış bir kadındı o ve ömrünü rahibe olarak noktaladığı Arta şehrinde hâlâ azize olarak kabul edilir. Adı Theodora'ydı ve aslen Norman olan Petralifas ailesinden geliyordu. Gençliğinde eline hoşgörü ve bağışlayıcılığın değerini öğrenmesini sağlayacak bol fırsat geçmişti, çünkü kocası Mihail'den hep kötü muamele görmüştü. Mihail, gayri meşru ilişkiye girdiği bir kadının hilelerine kanıp karısını sürgüne göndermişti. Tuzağa düşürülmüş olduğunu beş yıl sonra fark etti ve ermiş sabrıyla bekleyen Theodora'ya itibarını iade etti. Günahlarını bağışlatmak için de Arta'da en az iki kilise yaptırdı. Theodora'nın biyografisini okuyunca, onun ermiş karakteri ve tahammülü konusunda hiçbir kuşku kalmaz içimizde. Fakat sonradan nedamet getirmiş olsa da nihayetinde kötülük eden kocasının siyasi tezgâhlarına katılmış olabileceği konusunda hemen hemen hiçbir kayda da rastlanmaz. Theodora üç oğlan, üç de kız doğurmuştu. Gerçi çocukluk dönemleri sona erdikten sonra evlatlarının kaderi konusunda pek söz sahibi olamadı. Akhaia prensine karı olan Anna en azından hâlâ Bizans toprağında yaşı-

yordu. Oysa zavallı Elenacık ta İtalya'ya gönderilmiş, yabancı bir ülkede bir yabancı olarak yaşamaya mahkûm edilmişti. Annesi, İki Sicilya Kraliçesi olarak Elena'yı nasıl bir geleceğin beklediğini bilse, herhalde çok daha büyük bir üzüntüye kapılırdı.[13]

Elena'yı Manfredi'yle evlendirme hazırlıkları 1259 baharında tamamlandı. Mayısta İtalya'dan gelen donanma onu alıp Apulia kıyısında, Manfredi'nin kendisini beklemekte olduğu Trani'ye götürdü. Elena İtalyan ve Bizanslı şövalyeler ile soylu hanımlardan oluşan maiyetiyle denize açıldı. Bizans kaynaklarında evlilik hakkında bunun dışında bilgi yoktur. Ancak düğüne tanık olan bir Trani yurttaşının Apulia lehçesinde kaleme aldığı imzasız bir belge bulunmuştur.[14] Belgenin yazarına göre, çok görkemli, neşe dolu, unutulmaz bir olaydı bu düğün. "Aynı yılın [1259] 2 Haziran günü," diye yazılıdır belgede,

---

12 Nicol, *Despotate of Epiros*, I, s. 172-73.

13 Elena'nın annesi Theodora'nın azize olarak yaşamöyküsü, 13. yüzyılda yaşamış keşiş Eyub (Melias İasites) tarafından kaleme alınmıştır. Bkz. *PLP*, IV, no. 7959.

14 Bugün kayıp olan Anonymus Tranensis'den (İmzasız Trani Belgesi) kimi parçaları yayımlayan, D. Forges-Davanzati, *Dissertazione sulla seconda moglie del Re Manfredi e su' loro figlioli*, Napoli, 1791. Belgenin otantik olduğunu en son öne süren, B. Berg, "Manfred of Sicily," 248-49.

efendimizin, yani Kral Manfredi'nin nişanlısı, Epeiros despotunun kızı, adıyla söyleyecek olursak Elena'yı taşıyan sekiz kalyon geldi Apulia'ya, bizim krallığımızdan olsun, babasının yönetimindeki topraklardan olsun, pek çok baron ile soylu kendisine eşlik etmekteydi. Kralın kendisini beklemekte olduğu Trani limanında gemiden indi. Kız daha karaya ayak basar basmaz kral onu kollarına alarak sıcak bir şekilde kucakladı. Kendisini karşılamaya gelen halkın alkışları arasında bütün şehri dolaştırdıktan sonra da şatoya götürdüler kızı, orada büyük ziyafetler ve hoşgeldin törenleri düzenlendi. Gece sokaklarda o kadar çok lamba yakılmıştı ve ellerinde fenerlerle dolaşan o kadar çok görevli vardı ki âdeta gündüz gibiydi ortalık. Ertesi gün kral, birçok şövalyeye asalet unvanları dağıttı, bunların arasında, iki gemiyle şehrimizde yaptığı gezi sırasında kraliçeye (*basilissa*) eşlik eden iki hemşehrimiz, Cola Pelaganne ile Fredericu Sifula da vardı.

Elena'nın kişisel cazibesine gelince, kronik yazarı onun Manfredi'nin ilk karısından çok daha hoş, iyi huylu ve güzel olduğunu belirtmiş. Yaşının da 17'den fazla olmadığı yazılı. Gittiği her yerde onu görebilmek için toplanan kalabalıklar, kızın zarafetiyle güzelliğinden son derece etkilenip onu bağırlarına basmışlar. Kocası 1258'in ağustos ayında kral ilan edilip taç giydiğine göre, Elena'nın da Trani'deki katedralde gerçekleştirilen düğünün ardından Sicilya Kraliçesi olarak taç giydiğini varsaymak zorundayız. Ayrıca bu evlilikle Apulia Düşesi ve Taranto Prensesi unvanlarını almış olmalı. Elena'nın ilk ikametgâhı ise Trani'de Manfredi'nin babası II. Friedrich tarafından yaptırılan heybetli şatoydu.

Tranili isimsiz kronik yazarı, Mayıs 1262'de Elena'nın bir oğlan doğurduğu haberi üzerine şehirlerinin daha fazla sevince boğulduğunu ve yeni kutlamalar yapıldığını belirtir. Manfredi, oğluna kendi dedesi Heinrich'ten ötürü Enrico adını koydu. Elena'nın ilk çocuğuydu bu.[15] Manfredi'nin ilk karısı ise ona Konstanz adında bir kız doğurmuş, bu kız da aynı yıl geleceğin Aragon Kralı III. Pedro ile evlenmişti, kocası sonradan Sicilya kralı olacaktı. Elena ayrıca Beatrice adında bir kız ile iki oğlan daha doğurdu. Bu çocukların isimleri İtalyan kronik yazarlarınca farklı farklı verilmiştir, hatta bir kısmı da bunların Manfredi'nin gayri meşru çocukları olduğunu öne sürer ki bunun nedeni, Manfredi'nin Elena ile evliliğinin papa tarafından kilise kurallarına tamamen aykırı addedilmesi olabilir. İkinci oğlana dedesi Friedrich'ten ötürü Federico adı verildi. Üçüncü oğlan ise Azzolino, Aczolinus ve Enzio gibi değişik isimlerle geçer ki bunlar Anselmus şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca bunun Angelinus ya da Angelus olarak anlaşılması gerektiği, dolayısıyla küçük oğlanın Elena'nın Epe-

15 Anon. Tranensis, s. 11-13. Dendias, 248-49.

iros'taki kendi ailesinin ismini taşıdığı öne sürülmüştür.[16] Ancak Elena'nın oğullarının akıbeti öyle belirsiz ve karanlık olacaktı ki bu isimlerin pek önemi yoktur.

Elena, Haziran 1259'dan itibaren yedi yıl süreyle Sicilya Kralı Manfredi'nin karısı olarak kaldı. Daha evleneli fazla olmamıştı ki babası Epeiros Despotu Mihail'in, Nikaia'daki rakibine karşı tasarladığı ittifak Makedonya'daki Pelagonia'da sınandı. Buna pek savaş denemezdi. Guillaume de Villehardouin, kuzeydeki Akhaia'dan kendi feodal ordusunu getirerek Epeiros'ta kayınpederiyle güçlerini birleştirdi. Mihail'in öbür damadı Manfredi ise şahsen savaş alanına gitmediyse de 400 kişilik bir Alman süvari kuvveti göndererek Elena'nın babasıyla kurduğu ittifakın gereklerini yerine getirmiş oldu. Thessalonike'yi ve Konstantinopolis çevresindeki toprakları savunmak için savaşan Nikaia ordusunun avantajı, yeni imparator VIII. Mihail'in kardeşi İoannes Palaiologos önderliğinde, yani tek bir komuta altında savaşmasıydı. Elena'nın babası tarafından yama işi misali toparlanan ittifak, merkezi denetimden yoksundu ve neredeyse daha çarpışmalar başlamadan darmadağın oldu. Liderleri kendi aralarında kavgaya tutuşmuştu. Despot Mihail'in evlilik dışı oğlu İoannes Dukas, Villehardouin'le arasında çıkan anlaşmazlıktan ötürü savaş alanını terk etti. Mihail de gece büyük oğlu Nikeforos ile karargâh bozarak müttefiklerini yalnız bıraktı. Pelagonia'da gerçekleşen çarpışmalarda iş, Villehardouin ile Manfredi'nin sağladığı Fransız ve Alman birliklerine kalmıştı. Onlar da ihanete uğramışların çaresizliğiyle dövüştüler ve yenildiler. Manfredi'nin adamları, kuşatılınca teslim oldular. Villehardouin, Kastoria yakınlarında saklanırken ele geçirilip esir alındı. İoannes Palaiologos zaferin ardından güneye doğru ilerlerken, omuz omuza çarpıştığı Aleksios Strategopulos da Epeiros'u işgal ederek Arta'yı ele geçirdi. Despot Mihail ile oğlu Nikeforos, kıyı açıklarındaki Kefalonya Adası'na sığındılar.[17]

Nikaia ordusunun 1259'da Pelagonia'da kazandığı zafer, Konstantinopolis'in Latinler'den geri alınması için gerekli ortamı hazırladı. Bunun için uzun zamandır kollanan fırsat da iki yıl sonra, savaşın ardından Arta'yı işgal etmiş olan Aleksios Strategopulos'un 1261 Temmuzunda askerleriyle bu kente girmesi üzerine ele geçti. Yoksa bunun dışında pek bir şey değişmemişti. Elena'nın babası Despot Mihail, yıl sona ermeden oğlu Nikefo-

---

16 Dendias, 254-56. Manfredi'nin oğullarının meşru olup olmadığı tartışmaları için bkz. H. Wieruszowski, "La Corte di Pietro d'Aragona," *ASI*, anno 96, cilt I (1938), 142-43 ve notlar.

17 Pelagonia'daki çarpışma ile ilgili olarak bkz. Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 47-74.

ros'la birlikte sığındığı adadan çıkarak despotluğunun başkenti Arta'ya dönmek için savaşmaya başlamıştı. Öteki oğlu İoannes Dukas ise Pelagonia'da babasının davasına yardımcı olmayıp savaş alanını terk ettiği için nedamet getirmiş, bağışlanma umuduyla Epeiros'a dönmüştü. Aralık ayında Mihail, Manfredi'ye durumu açıklaması ve takviye kuvvet istemesi için Nikeforos'u İtalya'ya gönderdi. Dört yüz kişilik Alman kuvvetini kaybettiğini öğrenince Manfredi'nin üzüntü duyduğuna şüphe yok. Fakat onu asıl endişelendiren, Nikaia kuvvetlerinin, Elena'nın drahoma olarak getirdiği toprakları işgal ederek Güney Epeiros'taki kendi bölgesine bir tehdit oluşturmasıydı. Nikeforos da o sırada herhalde Apulia'daki muazzam Lucera şatosunda oturmakta olan kız kardeşini gördüğüne sevinmiş, hatta belki onun sayesinde enistesini ikna edebilmiştir. Sonuçta Nikeforos, 1260 başlarında, yanında İtalyan askerleriyle birlikte Arta'ya döndü. Mihail'in 1262'ye kadar esir kalan öteki damadı ise Pelagonia'da gördüğü muameleyi kolay kolay bağışlayacak gibi değildi. Yine de Manfredi'nin desteğini sürdürmesi sayesinde Epeiros Despotluğu, Bizans'ta yeniden kurulan imparatorluk karşısında bağımsızlığını koruyabildi ve 1261'de Konstantinopolis'te imparator olarak taç giyen VIII. Mihail'e kafa tutabildi.[18]

Ancak Manfredi'nin günleri sayılıydı. Konstantinopolis'te Latin imparatorluğunun yıkılıp Bizans hâkimiyetinin yeniden kurulması, başta papalık olmak üzere Batı'da birçoklarına ağır bir darbe olmuştu. Papaların, Latin işgalini Hıristiyanlığın Roma otoritesi altında yeniden birleşmesi için Tanrı'nın yarattığı bir fırsat olarak gördüğü açıktı. Konstantinopolis'te Roma otoritesi ile Latin yönetimini yeniden kurma davasını savunanlar arasında son durumdan ötürü en çok sıkıntıyı çeken Venedikliler, son Latin imparatoru II. Baudouin ile itibar, toprak ve servet kaybına uğramış diğer Batılılar da yer alıyordu. Papa IV. Urbanus ile Papa IV. Clemens'e göre bu dava uğruna bir haçlı seferi düzenlemek caizdi. 1261'de "imparatorluğu" elinden alınınca yoksul düşen bahtsız II. Baudouin de İtalya'ya kaçmış, önce dostu Sicilya Kralı Manfredi'nin sarayına, ardından Roma'ya sığınmıştı. Manfredi, Baudouin'e yakınlık duyuyordu ve Papa IV. Urbanus da onu tekrar Konstantinopolis tahtına oturtmak için bir haçlı seferi planlamaya başlamıştı. Fakat bu şartlarda hiçbir papa, hakkında çıkarılmış onca aforoz kararından etkilenmemiş görünen Hohenstaufen'lı Manfredi'den yardım istemeye tevessül etmezdi. Önce Manfredi'yi bertaraf edip yerine bir başkasını geçirmek gerekiyordu. Gerek Baudouin gerek Manfredi bizzat gidip papaya yalvaracak da olsa durum değişmezdi. IV. Urba-

18 Nicol, *Despotate of Epiros*, I, s. 188-89, 195.

nus, hükümdarların en sofusu olan Fransa Kralı IX. Louis'ye başvurdu ve Temmuz 1263'te de Louis'nin kardeşi Charles d'Anjou, Manfredi ile onun "yılan soyu"na karşı papalığın adayı olarak ortaya sürüldü. Şubat 1266'da Charles, Benevento'daki çarpışmada Manfredi'yi yenip öldürerek I. Carlo adıyla Napoli ve Sicilya kralı oldu. Yeni krallığıyla birlikte, Epeiros'un Adriyatik'e bakan kıyılarında, Manfredi'nin önce istila edip sonra Elena'nın drahoması olarak sahibi olduğu bütün şehirler, adalar ve araziler de eline geçti. Benevento'da Manfredi saflarında çarpışan Bizans askerleri bulunduğu söylenir. Bu doğruysa, Elena'nın babası Despot Mihail tarafından gönderilmiş olmalılar. Hepsi esir düşmüştü. I. Carlo, Ağustos 1268'de de Tagliacozzo'daki çarpışmada genç Konradin'i, yani artık hayatta olmayan Konrad'ın oğlu, dolayısıyla Hohenstaufen'ların son meşru vârisini yenilgiye uğratarak hanedana karşı zaferini tamamlamış oldu. Artık Napoli ve Sicilya Krallığı'nın Fransızların ya da Angevin hanedanının denetimine girmesi kesinleşmişti. Fransız Papa IV. Clemens aynı yılın kasım ayında öldü. Hohenstaufen'lı Manfredi'den geriye kalan ise genç Bizanslı karısı Elena ile bakımı altındaki dört bebekten ibaretti.[19]

O çağın İtalyan kaynakları ile kayıtları, dul Elena'nın kocasının ölümünden sonraki yazgısı hakkında farklı açıklamalar, dağınık spekülasyonlar sunar. Ancak hepsinin söz birliği ettiği nokta, bu yazgının trajik olduğudur. Anlaşıldığı kadarıyla Elena, Şubat 1266 sonlarında Benevento'daki çarpışmanın sonucunu haber aldığında Apulia'daki Lucera'da, kızı ve üç oğluyla birlikte kentin garnizon komutanının koruması altındaydı. Kızı Beatrice yaklaşık beş yaşında, oğulları Enrico, Federico ile Azzolino daha da küçüktü. Manfredi'nin, Nikaia İmparatoru III. İoannes'ten dul kalan kardeşi Konstanza da onun yanındaydı; Doğu'daki uzun süreli esaretinden ve İmparator VIII. Mihail'in tacizlerinden nihayet kurtulmuştu Konstanza.[20] Elena, I. Carlo'nun askerlerince gözetim altına alındı. Ne yapacağına dair hiçbir fikri yoktu. İçgüdüsel olarak düşündüğü ilk şey yurduna, Yunanistan'a dönmeye çalışmak oldu. Ama kimse gelmeyecekti yardımına. Lucera'daki baronlarla saray mensuplarının hepsi de ona sırt çevirmişti. Tek başına ve çaresizdi, içtenlikle sevmiş olduğu kocasının hasretinden ve artık babasız kalmış çocukları için endişelenmekten yatağa düşmüştü. Tranili adsız kronik yazarı, sadece iki iyi insanın, Amerusio'nun ve karısı Amundilla'yla birlikte Manualdo'nun yardıma koştuğunu yazmıştır. Bu kişiler Elena'ya Trani'ye kaçmasını, orada kendisine bir gemi bulacaklarını, böylece çocuklarıyla birlikte Epeiros'taki ailesinin yanına gidebile-

19 Runciman, *The Sicilian Vespers*, s. 91-95, 109-10.

20 Dendias, 264-66.

ceğini söylemişlerdi. İyi yürekli Amerusio, Trani'deki arkadaşı Lupone'yle derhal gizlice temas kurarak bir kalyon ya da ufak bir tekne bulup hazır bekletmesini söylemişti. 3 Mart gecesi de Elena, arkadaşlarının eşliğinde çocuklarıyla birlikte Trani'ye gitti. Görümcesi Konstanza ise Bizans dünyasında yeterince ıstırap çekmiş olduğundan tekrar Yunanistan'a gitmeye hiç niyetli değildi. İtalya'da kalmayı ve Angevin'lerin esiri olarak gelecek kendine ne getirirse kabullenmeyi yeğlemişti.[21]

Oysa kader zavallı Elena ile çocuklarından yana değildi. Şiddetli bir fırtınada vardılar Trani'ye. Deniz sertti. Yelken açmak akıl kârı değildi. Şatodaki bir görevli gizlice barınacak yer buldu onlara; hava düzelene kadar orada kalmaları gerekiyordu. Ancak sır açık edilmişti. Tranili kronik yazarının belirttiğine göre Papa IV. Clemens'in, ölen Manfredi'nin dostları ile akrabalarını bulmakla görevlendirdiği bazı keşişler, şatoya sığınan kaçakların kimliğini tespit etmiş ve onları oraya alan görevliyi tehditle ya da rüşvetle ihanete zorlamışlardı. O da şatonun kapılarını açarak Elena ile ailesini ele vermişti. 6 Mart günü, Epeiros'a götürmek üzere yanlarına aldıkları bütün mücevherler ve hazinelerle birlikte grup, I. Carlo'nun adamlarına teslim edildi ve gece oradan götürüldüler.[22] Kronik yazarının bazı olgular ile tarihleri karıştırdığı anlaşılıyor. Elena'nın, I. Carlo'nun Basilicata'daki Lago Pesole'de bulunan sarayına götürülmeden önce birkaç ay boyunca Trani'deki şatoda kaldığı bilinmektedir. Orası Manfredi'nin yazlık ikametgâhı olduğu için bu sarayla ilgili daha hoş anıları vardı herhalde. 1266 yazında oradan Campania'ya, Nocera şatosuna götürüldü. Burada da yine daha mutlu günler geçirmişti. Oysa şimdi yapayalnızdı, çocuklarından ve onların sevgisinden de uzak düşmüştü. Çocuklar bilinmeyen bir yere götürüldüler. Elena hücre hapsinde tutuluyordu.[23] Bir süre ona ikinci bir koca bulmaktan söz edildi, Kral X. Alfonso'nun kardeşi Kastilyalı Enrique'ydi düşünülen kişi. I. Carlo, İtalya seferi için ondan borç almıştı ve genç bir eş, hatta belki Epeiros'ta bir miktar toprak vaat ederek borcundan sıyrılmayı umuyordu. Ama bu vaat çok geçmeden unutuldu. Zaten sefil durumdaki Elena'nın yararına düşünülmüş bir şey olmadığını söylemeye gerek yok. Yarar getireceği alan, I. Carlo'nun, Papa IV. Clemens'in ve Elena'nın düzenbaz babası Epeiros Despotu Mihail'in siyasi planlarıydı elbette.[24]

---

21 Anon. Tranensis, s. 22-23. Del Giudice, "La famiglia," *ASPN*, IV, 44-58. Konstanza İspanya'da ölmüştür. Schlumberger, "Le tombeau".

22 Dendias, 267-71.

23 Del Giudice, "La famiglia," *ASPN*, IV, 57-73; V 50-52.

24 E.G. Leonard, *Les Angevins de Naples* (Paris, 1954), s. 64-65; Runciman, *Sicilian*

Nocera de'Cristiani kayalıkları üzerine kurulmuş olan şato, I. Carlo'nun topraklarındaki en iyi tahkim edilmiş, en güvenli yerdi. Elena'nın buradan kaçma şansı yoktu. 1267'de özel olarak ona muhafızlık etmesi için görevlendirilen şato yöneticisi, Rodolfo Fayella veya de la Faye adında bir Fransız askeriydi. Ondan sonra da Enrico de Porta geçti yerine.[25] Anlaşılan I. Carlo, Manfredi'nin hayaletini görüyor, onun dul karısı elinden kaçıverecek diye ödü kopuyordu. Henüz çocuk olmalarına rağmen üç oğlu daha da büyük bir potansiyel tehlikeydi. Bu yüzden başka bir yerde hapsedilmişlerdi. Elena'ya hiç özgürlük tanınmasa da kötü muamele edilmiyordu. Kendi mobilyalarından, halı, gümüş şamdan, elbise ve mücevherlerinden bir kısmını yanına almasına izin verilmişti, dolayısıyla hiç değilse hâlâ bir saray mensubuymuş gibi yaşayarak avunma şansı vardı. Uşaklar ve hizmetçiler de verilmişti emrine. 1269 ile 1270'te I. Carlo'nun, Nocera'ya atadığı şato görevlisine, eski "Taranto Prensesi"nin bakımı ve benzeri masrafları için zaman zaman para gönderdiğine dair kayıtlar mevcuttur.[26] 1268'de Konradin'in Tagliacozzo'da ölmesiyle kocasının soyu tamamen sona erince, Elena tekrar özgür olmaktan veya memleketine dönmekten büsbütün umudunu kesti. Evliliğe zorlanabileceği Kastilyalı Enrique, Tagliacozzo'da esir düşmüş, bir daha da kendisinden haber alınmamıştı. Zaten Elena'nın esareti fazla uzamadı da. 1271'in şubat ya da mart ayında, daha yalnızca 30 yaşındayken öldü. Muhafızı ve Nocera şatosunun yöneticisi olan Enrico de Porta, onunla ilgili olarak yerine getirilmiş bütün işlerin bir dökümünü çıkarmıştı. Bu belgenin tarihi 18 Temmuz 1271'di. Elena'nın emrine verilmiş uşak ve hizmetçiler, yanlarına bir muhafız verilerek kendi memleketlerine dönmek üzere azat edildi. Prensesin malları ise satıldı ve elde edilen kâr Angevin hazinesine kaldı.[27]

Kızı Beatrice de en az onun kadar sıkı bir gözetim altında tutulmuştu. Bazılarının söylediğine göre annesi yaşadığı müddetçe Nocera'da onunla birlikte kalmasına izin verildi. 1271'den sonra ise Napoli'ye gönderilerek

---

Vespers, s. 99. Del Giudice, "La famiglia," *ASPN*, IV, 82-92, Kastilyalı Enrique'ye eş olarak önerilen "Mihail kızı"nın gerçekten Elena olduğuna dair kuşkular taşır. Clement V, *Les registres de Clément V*, yay.haz. E. Jordan, I, Paris, 1893, s. 398, no. 1164-65. Dendias, 271-82; Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 192-93.

25 Del Giudice, "La famiglia," *ASPN*, IV, 299-311; R. filangieri, *I Registri della Cancelleria Angioina*, I, Napoli, 1950, s. 76.

26 Filangieri, *Registri*, I, s. 280, 283; II, s. 293; III, s. 36, 74; IV, s. 25, 217; V, s. 122; VII, s. 69-70.

27 Filangieri, *Registri*, V, s. 271; VI, s. 203, 378-79. Dendias, 284-85. Del Giudice, "La famiglia," *ASPN*, IV, 332, 1271'de şubat sonu ya da mart başı gibi öldüğünü belirtir. Leonard, *Les Angevins*, s. 77; Runciman, *Sicilian Vespers*, s. 115.

limanın karşısında, Yumurta Şatosu ya da Castel dell'Uovo diye bilinen kasvetli yapıya kapatıldı. Ona da kötü muamele edilmedi ve annesi gibi bazı sınırlı konforlardan yararlanmasına izin verildi. Tam 13 yılını geçirdi orada, ta ki 1284'te, Sicilya Vesperum Ayaklanması I. Carlo'nun sonunu getirene kadar. Ayaklanmanın ardından Beatrice, Aragon filosunun amirali Roger de Lauria tarafından kurtarılıp Sicilya'ya götürüldü. Orada Saluzzo markisinin oğlu IX. Manfredi'yle evlendi.[28]

Elena'nın üç oğlu Enrico, Federico ve Azzolino ise içlerinde en sert ve insanlık dışı muameleye uğrayanlardı. II. Friedrich'in Bari bölgesinde, ıssız ve sarp bir mevzide yaptırdığı Castel del Monte'nin güzel beyaz kulesine hapsedildiler. I. Carlo'nun, zaman ve mekân duygusunu tamamen kaybetmelerini sağlayacak şekilde kasıtlı olarak düzenlediği bir ortamda tutuluyorlardı. Annelerini hemen hemen hiç tanımadılar, hatta muhtemelen 1271'de öldüğünü de haber almadılar. Ama 1272'de Enrico ile Federico, hiç değilse Castel del Monte'deki mahpusların listesinde yer aldı. 1298'de hâlâ oradaydılar, hâlâ zincire ve prangaya vurulu halde, gardiyanlarının küçük bir delikten eziyet ede ede uzattığı kıt gıdayla beslenerek yaşıyorlardı. I. Carlo, bakımsızlık ve açlıktan ölmelerini umut etmekteydi. 1282'den sonra onun yerine tahta çıkanlar da çoktan ölmüş olduklarını varsaymış olmalı. Fakat 30 yıllık bir unutuluşun ardından 1300'de üçü de Napoli'ye, kız kardeşlerinin de onca zamandır mahpus tutulduğu Castel dell'Uova'ya nakledildi. Oraya gönderilmelerine dair emir II. Carlo'dan gelmişti. Hiç bilmedikleri bir arazide at sırtında yaptıkları uzun yolculuk, bunca zamandır takatten kesilmiş bedenleri için fazlasıyla zorluydu. Federico ile Azzolino'nun bir yıl içinde öldüğü anlaşılmaktadır. Artık 38 yaş civarında olan Enrico hayatta kalmıştı bir tek. O da bir 18 yıl daha tek başına mahpus olarak yaşadı. Kimse ona ne yapacağını bilemiyordu. Ama kimsenin de aklına onu bu sefaletten kurtarmak, hiç değilse serbest bırakmak gelmiyordu. Ekim 1318'de 56 yaşındayken Castel dell'Uovo'nun zindanlarında kısmen açlıktan, yarı yarıya çıldırmış ve büyük ihtimalle kör olarak öldü ve aynı yerde gömüldü. Oradan kaçıp Mısır'a gittiği, hatta daha da saçması, İngiltere Kralı II. Edward'ın sarayında görüldüğü şeklindeki söylentiler fantezi olmaktan öte değildir.[29]

Elena'nın annesi olan Artalı Theodora ise rahibe ve azize olarak öldü. İtalya'daki kızını ve hiçbir zaman görmediği torunlarını sık sık düşünmüş

---

28 Del Giudice, "La famiglia," *ASPN*, V, 541; Dendias, 289-90.

29 Filangieri, *Registri*, IX, s. 262. Del Giudice, "La famiglia," *ASPN*, V, 489-541; Dendias, 290-94. Manfredi ile oğulları, Bitonto'daki katedralin taş kürsüsünde (*ambo*) tasvir edilmiştir.

olmalı. Kızı Elena bir şehit olarak ölmüştü; ama imanından ötürü kâfirler tarafından değil, siyaset ve imparatorluk konusundaki yontulmamış hırslarıyla hareket eden kendi akrabaları tarafından zulme uğramıştı. Elena'nın babası Mihail, yani Epeiros'un aman tanımaz despotu, kızını kurtarmak için parmağını kıpırdatmamış olduğu için suçlanabilir. Belki de kızının akıbetini hiçbir zaman öğrenememişti. Zira o da 1267'de ölmüştü ve o tarihte Manfredi'nin ölüm haberi henüz Epeiros'a ulaşmamış olabilir; zaten Hohenstaufen hanedanının son umudu Konradin de henüz Tagliacozzo'da öldürülmüş değildi. Mihail'in vârisi, büyük oğlu Nikeforos'tu. Onun kızı Thamar'ın kaderi de Elena'nınki gibi, yani diplomasi sunağında kurban edilmek oldu. O da İtalya'da mutsuz öldü.

İKİNCİ BÖLÜM

THAMAR: TARANTO PRENSESİ 1294-1309

Thamar ya da İthamar, 1267'de babası II. Mihail'in ardından Epeiros despotu olan Nikeforos Komnenos Dukas'ın iki kızından küçüğüydü. Sicilya Kralı Manfredi'nin karısı Elena'nın yeğeni oluyordu, gerçi ikisi hiç karşılaşmamışlardı; Elena gibi Thamar'ın da hayatı memleketinden uzakta, denizin öte yanındaki İtalya'da meydana gelen gelişmelere göre şekillenecekti. Elena, İtalya'nın güney kesimini yöneten Hohenstaufen'li hükümdarla evlendirilerek Taranto prensesi olmuştu. Thamar ise Hohenstaufen saltanatına son veren Angevin hanedanına gelin giderek başka bir bayrağın altında yine Taranto prensesi oldu. Annesi Anna Palaiologina, İmparator VIII. Mihail'in yeğeniydi ve kendini 1261'de Konstantinopolis'te iktidara gelen imparatorluk ailesinin çıkarlarına adamıştı. 1265'te Epeiros Despotu Nikeforos'la evlendi ve bunu izleyen 40 yıl boyunca da Epeiros'un *basilissa*'sı, yani despot eşi olarak despotluğun siyasi hayatında ağırlık ve nüfuz sahibi oldu. Evliliklerinin ilk yıllarında kocasını ikna ederek, Konstantinopolis'te yeniden kurulan imparatorluğa karşı kayınpederinin izlediği amansız düşmanlık politikasının yumuşatılmasını sağladı. Kocasıyla birlikte despot ve *basilissa* olarak hüküm sürdükleri prensliğin Konstantinopolis'ten bağımsızlığını korumasından kaynaklanan sorunlara, içgüdüleriyle olsun, Palaiologos hanedanıyla ailevi bağları sayesinde olsun, barışçı bir çözüm bulmaya çalıştı.[1]

1 Kantakuzenos ailesinin olduğu kadar Palaiologoslar'ın da bir ferdi olarak dünyaya gelen Anna ile ilgili olarak bkz. D.M. Nicol, *The Byzantine Family of Kantakouze-*

Bizanslı tarihçi Georgios Pahimeres, Despot Nikeforos'un ilk başlarda toprak kazanma hırsı bulunmadığını ve komşularıyla barış içinde bir arada yaşamakla yetindiğini olumlayan bir dille anlatır.[2] Epeiros ile Konstantinopolis arasında barışı bozan iki olay yaşanacaktı. Bunların ilki, Sicilya Kralı Manfredi'nin 1266'da Benevento'da Charles d'Anjou karşısında uğradığı yenilgiydi. İkincisi ise Roma kilisesinin İmparator VIII. Mihail'i birleşmeye zorlaması. İkisi birbiriyle bağlantılı olaylardı. Ne de olsa İmparator Mihail'in, papayı memnun etmek için Ortodoks kilisesini Roma otoritesine bağlamaya çalışmaktaki maksadı, Charles'ın Konstantinopolis'i ele geçirme hırsını bertaraf etmekti. 1267'de papanın Viterbo'daki sarayında, Konstantinopolis'te yeniden bir Latin imparatorluğu kurmaya yönelik bir "haçlı seferi"nde çıkarı bulunan Batılı güçler arasında antlaşma imzalanmıştı. Bu güçler, tacından olmuş Latin İmparatoru II. Baudouin, Akhaia'nın Fransız prensi Guillaume de Villehardouin ve Sicilya Kralı I. Carlo, yani Charles d'Anjou'ydu. Antlaşmanın koşulları uyarınca Carlo, ölen Manfredi'nin Elena'yla evliliği vasıtasıyla Epeiros ile Korfu'da edindiği bütün toprakların sahibi oluyordu. Önerilen haçlı seferine komuta etmek üzere papa tarafından seçilen Carlo'nun, bu toprakları Konstantinopolis'e doğru ilerlemede üs olarak kullanacağı açıktı.

Despot Nikeforos da babası Mihail'in başını ağrıtan ikilemle karşı karşıyaydı şimdi. Ya İtalya'dan gelen tehdide karşı Konstantinopolis'teki imparatorla güç birliğine girerek bağımsızlığından feragat edecek ya da işgalci kuvvetler karşısında şansını deneyecekti. Bu seçeneklerden ikincisini benimsemeye onu ikna eden ise imparatorun, Ortodoks kilisesini Roma'yla birleştirmeyi öngörerek papanın gözüne girme planının Bizans'ta yarattığı sert tepki oldu. 1274'te İkinci Lyon Konsili'nde kiliselerin birliği ilan edildi. İmparator ilk raundu kazanmıştı. Onu tahtından edecek bir "haçlı seferi" olmayacaktı artık. Ancak bu diplomatik zafer halka duyurulduktan sonra, Ortodoks imanının ihanete uğradığını düşünen binlerce tebaa imparatora sırt çevirdi. İmparatorun kendi akrabalarından birçoğu da ona karşı çıkmaktaydı. Nikeforos'un karısı, yani *basilissa* olan Anna ile annesi Eulogia, ayrıca imparatorun kız kardeşi de muhalefete katıldılar. Anna, bir yanda kocası, diğer yanda ise Konstantinopolis imparatoru olan amcası arasında barışı sağlamaya uğraşıyordu. Ama vicdanı bu birlikten yana değildi ve annesinin birliğe karşı çıktığı için sürgün edilip hapse atıldığını öğrenin-

---

nos (Cantacuzenus), Washington, D.C., 1968, no. 16. Anna, Batılı kaynaklarda "Despina" olarak geçer. Bir despotun karısı olarak taşıdığı asıl unvan ise *basilissa* idi.

2 George Pachymeres, *Relations historiques*, yay.haz. A. Failler, II, Paris, 1984, IV, 26: s. 399.

ce şok geçirmişti. İmparatoru lanetlemekte ve birlik karşıtı olup da baskıya uğrayan sığınmacılara kucak atmakta kocasıyla işbirliği yaptı. Ortodoksluğun bir numaralı savunucusu pozlarını takınan Despot Nikeforos'un, İmparator Mihail'in devrilmesini hedefleyen ortak davada İtalya'nın Angevin yöneticileriyle işbirliğine girmekte artık vicdanı rahattı. Onların da Roma'nın inancına göre sapkın sayılıyor olması Nikeforos'u bundan alıkoyamazdı. Böyle gelmişlerdi dünyaya, kendi ellerinde değildi ki. Babasının elinden kaçan Konstantinopolis tacı, İtalya'dan gelecek müttefiklerinin sırtında Konstantinopolis şehrine girdiğinde onun olabilirdi pekâlâ.

1277'de Nikeforos, Epeiros Despotluğu ve Napoli ile Sicilya'da Angevinler'in denetimindeki krallık arasında resmi bir ittifak kurulması için görüşmeleri başlatmak üzere denizin öbür tarafına elçi gönderdi. İki yıl sonra da Kral Carlo'ya bağlılık yemini ederek vasalı oldu ve Carlo'nun artık büyük bir sevinçle kendi Arnavutluk Krallığı saydığı toprakları daha da genişletecek araziler verdi. Napoli'den yola çıkan elçiler, Nisan 1279'da Arta'daydı ve orada, despotun bağlılık yeminini kabul edip antlaşma taslağını imzalattılar.[3] Nikeforos ile Carlo arasındaki ittifak hiçbir zaman sınanmadı. Carlo'nun Konstantinopolis'e düzenlemeyi umduğu haçlı seferi, 1281 Nisanında daha Arnavutluk'taki Berat'ta Bizans ordusu tarafından püskürtüldü. Deniz üzerinden yeni bir armada gönderme girişimi ise 1282 Martında Palermo'da başlayan ve Sicilya Vesperum Ayaklanması diye bilinen devrim hareketinden ötürü sonuçsuz kaldı; üç yıl sonra da, Ocak 1285'te Carlo öldü. O zamana dek sapkın imparator VIII. Mihail de ölmüştü artık. Nefret uyandıran Lyon Birliği ise onun ardından imparatorluk tahtına çıkan oğlu II. Andronikos tarafından lanetlenerek mahkûm edilmişti; Epeiros Despotu Nikeforos, Ortodoksluğun koruyucusu olma gibi ulvi bir dayanaktan yoksundu artık. Yine de bağımsızlığını feda etmeye, prensliğinin Bizans İmparatorluğu'nun bir eyaleti haline gelmesine göz yummaya niyeti yoktu. Karısı Anna ise onun körü körüne inat ettiği kanısındaydı.

Epeiros ile Napoli arasındaki ittifak, 1285'i izleyen birkaç yıl boyunca belirsiz bir durumda kaldı. Angevin krallığının mirasçısı olan II. Carlo, Aragonlular tarafından hapiste tutuluyordu. 1289'da serbest bırakıldıktan sonra da bütün dikkatini, bir zamanlar babasının yönettiği koloni imparatorluğunu yeniden kurup güçlendirme çabasına verdi. Sicilya elden gitmişti, ama hâlâ Peloponnesos'taki Fransız prensliği Akhaia ile Epeiros ve Arnavutluk'ta geniş topraklar üzerinde süzerenlik iddiasını sürdürmektey-

3 D.M. Nicol, "The Relations of Charles of Anjou with Nikeforos of Epiros", *BF*, IV (1972), 170-94; Nicol, *The Despotate of Epiros*, II, Cambridge, 1984, s. 18-24.

di. Bu hak iddiasını fiiliyata dönüştürmenin yolu da, babasının Epeiros Despotu Nikeforos ile kurduğu ittifakı canlandırmaktı. Bu konuda inisiyatif gösteren de II. Carlo oldu ve girişimi karşılık buldu. Haziran 1291'de elçileri Arta'da görüşmelere başlamıştı bile. Bu elçilere, İtalya ile Epeiros arasındaki bağların bir evlilikle güçlendirilmesini önerme yetkisi de verilmişti. Carlo'nun oğullarından biri, Nikeforos ile Anna'nın iki kızından biriyle evlendirilmeliydi.

Sicilya Kralı Manfredi'nin Nikeforos'un kardeşi Elena ile evlenmesinin üzerinden 32 yıl geçmişti. Elena'nın bu evlilikle mutluluğu bulduğunu kimse iddia edemezdi; zaten Elena öleli çok olmuştu. Ama geniş topraklardan oluşan drahomasının sahibi, hâlâ merhum kocasının vârisleriydi, yani Angevin hanedanından gelme Napoli ve Sicilya kralları. II. Carlo, Nikeforos'un kızlarından biriyle evlenecek olursa, bu çeyiz meselesinin dikkatle ele alınması gerekecekti. Dolayısıyla görüşmeler uzun sürdü. Bu arada, Epeiros denen "asi eyalet"i yola getirme zamanı geldiğine inanan Konstantinopolis imparatoru II. Andronikos, karadan ve denizden bir işgal başlatınca acele hareket etme gereği doğdu. Fakat işgal başarılı olamadığı gibi, imparatorluğun ilhak çabalarına büyük tepki duyan Epeirosluların, Konstantinopolis yönetimine daha fazla meydan okumasına yol açtı.

Suyun öbür tarafında güçlü bir müttefik bulma, yani İtalya'yla ittifak kurma ihtiyacı şimdi her zamankinden daha çok hissediliyordu. Despot Nikeforos'un görüşü böyleydi. Karısı Anna ise aynı fikirde değildi ve bir kronik yazarının ifadesiyle karı koca arasında bu konuda "büyük bir gerginlik" yaşanmaktaydı.[4]

1291'de II. Carlo'nun Arta'ya gönderdiği elçiler, Anna'nın kızlarından biriyle Carlo'nun oğullarından birini evlendirmenin münasip olacağını belirttiler; bu, ya üçüncü oğul Roberto olacaktı ya da dört numara Philippe d'Anjou. Kızlar ise Maria ile Thamar'dı. Maria, Kefalonia adasının sözümona kontu diye anılan birinin oğlu İoannes Orsini'yle evlenerek, daha doğrusu ona kaçarak aday listesinin dışında kalmış oldu. 1292-93 yıllarında elçiler, Epeiros ile Carlo'nun sarayı arasında mekik dokudular. Şubat 1294'te Carlo, dördüncü oğlu Philippe d'Anjou'yu Filippo adıyla Taranto Prensi ilan etti ve Nikeforos ile Anna'nın küçük kızı Thamar ile evleneceğini duyurdu. Thamar'ın drahoması büyük önem taşıyordu tabii ve bir çözüm bulunmuştu. Çözümü içeren temel belge, drahomayı gösteren metin ile drahomanın kendisiydi tabii ki ve Thamar'ın halası Elena

---

4 Nicol, *The Despotate of Epiros*, II, Cambridge, 1984, s. 36-46. *Livre de la Conquête de la Princée de l'Amorée. Chronique de Morée*, yay.haz. J. Longnon, Paris, 1911, ykş. 657, s. 262: "si en fut grant division avec la despine sa femme".

tarafından 1259'da kocası Manfredi'ye teslim edilmişti. Buna ek olarak Thamar, Filippo'ya yıllık 100.000 *hiperpira* gelir ile Epeiros'un güneyinde dört şato sağlayacaktı ki bunlar arasında Naupaktos (İnebahtı) ile Arta yakınlarında, Ambracia Körfezi'ndeki Vonitza kalesi de vardı. Taranto Prensi Filippo, Ağustos 1294'te babası tarafından Yunanistan'daki bütün Angevin topraklarının süzereni ilan edildi; bu topraklar arasında ise Akhaia Prensliği, Atina Dükalığı, Arnavutluk Krallığı, Korfu Adası, ayrıca Epeiros kıyısında, önceden Manfredi'nin mülkü olan araziler yer alıyordu. Bunlara ilaveten Filippo'ya Romania Despotu unvanı verildi ki bu bölge, Latin işgalindeki Bizans topraklarının tamamını kapsamaktaydı.

Epeiros Despotluğu, merkezi Konstantinopolis'te bulunan imparatorluğa karşı bağımsızlığı koruyacağım diye kendini Napoli ve Sicilya'daki Angevin krallığına satıyormuş gibiydi. Oysa Thamar'ın annesi Anna bunun önünü almak için bir plan yapmıştı. Kızının bir yabancıyla evlenmek yerine, Bizans tahtının vârisi olacağı varsayılan kişiyle, yani II. Andronikos'un oğlu IX. Mihail ile evleneceğini umuyordu. Genç Mihail, Mayıs 1294'te babasıyla birlikte ortak imparator olarak taç giymişti. Thamar'ı karı olarak alsa, uzun zamandır ayrı duran "asi" Epeiros, tekrar Bizans İmparatorluğu'yla bütünleşebilirdi. Anna böyle bir umut beslemekteydi ve kocası Nikeforos ile ayrı düştüğü nokta da buydu. Son dakikada Konstantinopolis'te ulaklar göndererek Thamar ile IX. Mihail'in birleşmesinden sağlanacak yararları ısrarla açıkladı. Fakat işe yaramadı bu çabası. Patrik, ikisi kuzen, yani uzak da olsa akraba oldukları için aralarındaki evliliğin kilise kanunlarına aykırı olacağını duyurmuştu. Thamar'ın babası ise o noktada rahat bir nefes almış olmalı; kızının evliliği konusunda kendi yaptığı plan, herhangi bir gecikme ve karısı ile arasında "gerginlik" olmaksızın uygulamaya konabilecekti artık.[5]

Aynı yılın temmuz ayında Taranto Prensi Filippo, hazırlıkları tamamlayıp gerekli belgeleri de sağlamak üzere, Arta'ya kendi temsilcilerini gönderdi. Temsilciler heyetinin başında Santa Severina Başpiskoposu Ruggiero vardı. 1279'da Despot Nikeforos'un I. Carlo'ya bağlılık bildirimini ileten de bu piskopos olmuştu. Ayrıca Thamar'ın annesinin ısrarları üzerine Filippo'dan, karısının Ortodoks inancına saygılı davranma sözü almayı başaran da yine muhtemelen oydu. Ağustos 1294'te piskopos, Pierre de l'Isle adlı bir başka kilise ileri geleniyle birlikte Thamar ile annesine İtalya'ya kadar eşlik etti. Düğün, aynı ay içinde Abruzzi'deki L'Aquila'da yapıldı. Burası, Filippo'nun dedesi tarafından yeniden kurulmuştu. Gelinin

---

5 A.E. Laiou, *Constantinople and the Latins. The foreign policy of Andronicus II, 1282-1328*, Cambridge, Mass., 1972, s. 41-42 (bundan böyle: Laiou, *Andronicus II*).

annesi düğünden pek de memnun kalmamış olabilir. Thamar'ın, Konstantinopolis'te resmi törenle evlenmesini tercih ederdi herhalde. Ama hiç değilse ne pahasına olursa olsun kocasını bir dertten kurtarmıştı. Bir süre İtalya'da kalarak kızının yeni yuvasına yerleşmesine yardımcı oldu ve sonunda II. Carlo'nun sağladığı üç kalyonun eşliğinde Otranto'dan Arta'ya doğru yola çıktı.[6]

Thamar'ın kocasına getirdiği düğün hediyeleri arasında, bir fildişi levha halinde düzenlenmiş olup üstünde Angevin hanedanının amblemi *fleur-de-lys* (zambak) ile Bizans'ı simgeleyen çift başlı kartalın bulunduğu altın mineli madalyon da vardı. Madalyon bugün Cividale del Friuli Arkeoloji Müzesi'ndedir. İki kültürün temsilcileri arasındaki birliğin, rüzgârla savrulmuş bir yapraktan daha güçlü veya ömürlü olmayan bir ortakyaşamın göz alıcı simgesiydi bu. 1295 başlarında Thamar, ailesini ziyaret etmek üzere Epeiros'a döndü. Belki de babasının hastalığından ötürü çağrılmıştı oraya. Eğer öyleyse yanlış bir alarm söz konusuydu; çünkü babası daha aylarca yaşayacaktı. Ama 1296 sonunda öldü.[7] Dul karısı Anna ise onun yanlış politikalarının bedelini ödemek üzere bir başına kaldı. Tek oğulları, Thamar'ın kardeşi Thomas, despotluğun vârisiydi. Zaten Konstantinopolis'teki imparator tarafından kendisine despot unvanı verilmişti. Ne var ki daha altı yaşındaydı. Anna, Epeiros'a naibe oldu. Konstantinopolis'in yanı sıra İtalya'ya ilişkin politika da onun ellerindeydi artık. Bir Fransız kronik yazarının tarifiyle Anna, "Romania'daki en zeki kadınlardan biri" idi. Ama Romania ya da Yunanistan'ın teknik olarak hemen hemen tümüyle damadı Taranto Prensi Filippo'nun ellerinde olduğunu da bilmekteydi.[8]

1299'da Filippo, Aragon ve Sicilya Kralı II. Federico'yla savaşırken düşmanın eline düştü. Üç yıl esir kaldı. Thamar onun serbest bırakılmasını endişeyle bekledi, fidye olarak istenen parayı bulmak için de elinden geleni yaptı. Hatta mücevher kakmalı altın tacını rehin verdiği söylenir. Annesi Anna'dan da yardım istemişti. Seve seve ona yardımcı olan Anna, büyük ihtimalle, Arta'daki temsilcileri aracılığıyla Venediklilere yanaştı. Venedikliler nazik olmasına naziktiler de, Anna'ya yardım etmediler. Gerçi Anna da Epeiros ile Romania'yı hâkimiyeti altında bulunduran Angevin hanedanına boyun eğmekte bir sakınca görmüyordu. Ama onların yardımına ihtiyacı vardı ve kızı Thamar için üzülüyordu. Tarantolu Filippo'nun

---

6 Nicol, *Despotate of Epiros*, II, s. 44-48.

7 D.M. Nicol, "The date of the death of Nikeforos I of Epiros", *Rivista di Studi Bizantini e Slavi*, I (= *Miscellanea Agostini Pertusi*, I, Bologna, 1981), 251-57.

8 *Livre de la Conquête*, yay.haz. Longnon, ykş. 974, s. 381.

serbest bırakılması için elinden geleni yaptı. 1302'de Angevin ve Aragon hanedanları arasındaki savaş sona erince, Filippo, aynı yılın 31 Ağustosunda imzalanan Caltabellotta Antlaşması'yla özgürlüğüne kavuştu.[9]

Thamar kocasını kurtarmak için gösterdiği onca çabanın karşılığını alamadı. Zaten adını değiştirmek zorunda kalması, artık Taranto Prensesi Caterina olması onun için yeterince kötüydü. Filippo'nun, karısının Ortodoks inancına saygı gösterme sözünü tam anlamıyla tutmamış olmasından yakınmak için de haklı nedenleri vardı.[10] Annesi ise despotluğunun Tarantolu Filippo ile babasının süzerenliğine zorla boyun eğdirilmesini kabul etmek istemiyordu artık. Bir kez daha Konstantinopolis'teki akrabalarının yardımına başvurdu. Oğlu Thomas, yani Thamar'ın kardeşi, büyüyordu. Anna oğlanın, ortak imparator IX. Mihail'in kızlarından biriyle evlenmesini istiyordu; zaten Mihail'in bir zamanlar Thamar'la evlenmesi söz konusu olmuştu ve doğrusu Filippo'dan daha iyi bir koca olurdu. Anna, Epeiros'ta, Thamar'ın drahoması olan toprakları Thomas ile karısına vermekle Tarantolu Filippo'nun hakkını doğrudan reddetmiş olacaktı. İmparator II. Andronikos'un kafasında ise başka sorunlar vardı. Anna'nın teklifine pek ilgi göstermemişti.[11] Yine de II. Carlo ile Filippo, Anna'nın aralarındaki anlaşmayı bozma çabalarını duyunca haklı bir öfkeye kapıldılar. 1304'te Carlo, Arta'da bulunan Anna'ya bir mektup yazarak Thamar'ın evliliğiyle ilgili anlaşmanın kesin koşullarını hatırlattı. Thamar'ın babası Nikeforos ölmüş olduğuna göre, despotluğu Tarantolu Filippo'ya devretmek ve oğlunun Filippo'ya bağlılık bildiriminde bulunmasını sağlamak artık Anna'nın yükümlülüğüydü. Thomas, Napoli ve Sicilya Krallığı'nın feodal mülkü olan mirasını ancak bu şekilde kullanabilirdi. Carlo, mektubuna aldığı cevap üzerine küplere bindi, çünkü Anna, küçük Thomas'ın asla Taranto prensine bağlılık bildiriminde bulunmayacağını söylüyordu. Thomas'ın doğal bağlılığı, Konstantinopolis'teki imparatoraydı, despot unvanını ve bu unvana bağlı olarak kendi hâkimiyetine giren toprakları ondan almıştı. Eniştesi Filippo'ya karşı hiçbir yükümlülüğü yoktu; Filippo, Thamar'ın drahoması olan dört şato ile yüklü bir yıllık gelir üzerinde hak sahibiydi kuşkusuz, ama hepsi bu kadardı. Anna'nın bu iddialarında sonuna kadar haklı olduğu söylenemez. Ama meydan okumaktaydı artık ve taviz vermeye de niyeti yoktu.[12]

---

9 Nicol, *Despotate of Epiros*, II, s. 50-52.

10 Pachymeres, *De Andronico Palaeologo*, V. 30: II, s. 450 (*CSHB*).

11 1295'te Mihail, Laiou adında bir Ermeni prensesiyle evlenmişti, *Andronicus II*, s. 54-56.

12 Nicol, *Despotate of Epiros*, II, s. 56-57.

Feodal hukuka göre haklarından emin olan Filippo ile babası, Anna'yı boyun eğmeye zorlamaları gerekeceğini görüyorlardı. Yorucu ama kolay bir savaş olacaktı bu, ne de olsa Anna sadece bir kadındı, oğlu Thomas ise 15 yaşında ancak vardı. Oysa hesaplarının ikisi de yanlış çıktı. 1304'te Arta'ya gönderdikleri kuşatma ordusu bozguna uğradığı gibi, Anna komutanlara rüşvet vererek ikinci bir kuşatmaya kalkışmadan ülkelerine dönmelerini sağladı. 1306'da Tarantolu Filippo, Epeiros Despotluğu'na boyun eğdirmek için kendi komutasında ikinci bir sefer düzenledi. Bu sefer de Despot Thomas erkekliğini ispat etti. Filippo'nun ordusu ağır kayıplar verdi. Sonunda Filippo, Thomas'ı yüklü bir tazminat ödemek zorunda bıraktı, ama beklediği gibi ezici ve kolay bir zafer kazanamadı; 1306 sonbaharında da yaralarını sarmak üzere İtalya'ya çekildi.[13] Orada bütün hırsını son derece tatsız bir şekilde Thamar'dan çıkardı; çünkü onun kendisini arkadan vurduğuna, annesi Anna ile kardeşi Thomas'a gizlice yardım ve destek sağladığına inanmıştı. Thamar kalan son mücevherlerini de kocasının Epeiros seferlerinin masrafını karşılamak için elden çıkarmak zorunda kaldı. Birkaç yıl sonra Filippo, Thamar'ı boşamak için bir bahane buldu. 1309'da Thamar zina ile suçlandı ve sarayın önde gelen soylularından en az kırkıyla ilişki kurarak kocasını aldatmış olduğunu itiraf etmeye zorlandı. Zinaya ortaklıkla suçlananların başında da, II. Carlo'nun daha iki yıl önce başmabeyinciliğe atadığı Caserta Kontu Bartolomeo Siginulfo geliyordu. Kont evli bir adamdı ve yıllardır hiçbir kusuru görülmemişti. Bu kötülüklerine ilaveten bir de Tarantolu Filippo'ya karşı suikast hazırlığı içinde olduğuna dair söylentiler çıkarıldı. Kimilerine göre kont hakkında ortaya atılan iddialar hiçbir zaman kanıtlanmamıştır; kimileri de 1311'de kontun her iki iddiadan yargılanıp hüküm giydiğini belirtir.[14]

Thamar'ın ise ne yargılanma umudu vardı ne affedilme. Zina suçu işlemiş bir kadın olarak hem kilise hem devlet nezdinde mahkûm edildi. Kocası onu boşamakta yerden göğe kadar haklıydı. Böylece Filippo gitgide daha sıkıntılı hale gelen bir evlilikten kurtulmanın yolunu bulmuş oluyordu. Daha uygun bir eş bulmak için özgür kalmıştı artık. 1313'te de, uzun zamandır varlığını yitirmiş Konstantinopolis Latin İmparatorlu-

---

13 *Age.*, s. 57-61.

14 Thamar'ın zina ettiğine dair hikâyeyi nakleden, Luccalı Ptolemaios. *Ptolemaei Lucensis Historia Ecclesiastica*, yay.haz. L.A. Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores*, XI, Milano, 1727, sütun 1232. Bkz. R. Caggese, *Roberto d'Angiò e i suoi tempi*, I, Floransa, 1922, s. 644-45. 1306-07'de II. Carlo tarafından başmabeyinci görevine getirilen Siginulfo ile ilgili olarak bkz. R. Filangieri, *I Registri della Cancellaria Angioina*, XXXI, Napoli, 1980, s. 197, 198.

ğu'nun vârisi unvanıyla kendisine gelen Catherine de Valois ile evlendi. Şerefine leke sürülmüş ve boşanmış bir kadın olan Thamar ise o tarihte ölmüştü. Anlaşıldığı kadarıyla bir rahibe olarak tamamlamıştı ömrünü, gerçi vaktini kendini reddeden kocasının ruhu için dua ederek mi, yoksa kendi hataları için tövbe ederek mi geçirdiğini öğrenmemiz çok zor.[15] On beş yıl süreyle Taranto prensesi olarak kalmıştı Thamar; bu sürenin üç yılında kocası savaş esiriydi. Evliliğinden beş çocuğu oldu, iki erkek, üç kız.[16] Yıllar sonra, 1328'de Taranto Prensi Filippo, oğullarından birini, kendi adını taşıyan Filippo'yu, annesinin anayurdu olan toprakları Napoli ve Sicilya Krallığı'na katma işiyle görevlendirerek bir donanmanın başında Epeiros'a göndermişti. Oysa genç Filippo bu görevi yürekten benimsemiş değildi. Ancak Lepanto'ya (İnebahtı) kadar gitti ve 1331'de orada öldü.[17] Thamar'ın diğer çocukları da İtalya'da yetişti. Bizans kökenlerini hatırlamaya, damarlarında Bizans imparatorluk ailelerinden Kantakuzenoslar ile Palaiologoslar'ın kanını taşıyor olmalarıyla övünmeye özendirilmediler. Babalarının ikinci karısı Catherine de Valois'dan doğma oğulları, onun hırslarını gerçekleştirebilmesi için daha iyi birer araç olabilirlerdi; ne de olsa sadece Taranto Prensliği'nin değil, Konstantinopolis Latin İmparatorluğu'nun da vârisiydi bu çocuklar –imparatorluğun cismi gitmiş, bir tek ismi kalmış olsa da.

Kendinden önceki Elena Dukaina gibi, Thamar da babasının diplomatik manevralarının kurbanı olmuştu. Annesi olan mütehakkim *basilissa* Anna Palaiologina, kocasıyla giriştiği zekâ savaşında son sözü söyleyen ta-

---

15 Mora Kroniki'nin Aragon versiyonunda Thamar'ın boşanmasından hiç söz edilmez, sadece prensesin, Filippo'nun Yunanistan'dan dönmesinden kısa bir süre sonra, geride üç oğlan ile iki kız çocuk bırakarak öldüğü belirtilir. *Libro del Fechos et Conquistas del Principado de la Morea*, yay.haz. A. Morel-Fatio, Cenevre, 1885, s. 124-25. J. Longnon, *L'Empire latin de Constantinople et la principauté de Morée*, Paris, 1949, s. 302'de belirtildiğine göre 1309'da Filippo, karısını reddederek hapse attırmış, Thamar kısa bir süre sonra hapiste ölmüştür. Nicol, *Despotate of Epiros*, II, s. 61-62.

16 Thamar'ın Filippo'dan olma çocukları, Charles (Carlo) ve Philippe (Filippo) adında iki oğlan ile Blanche, Jeanne ve Beatrice adında üç kızdı. *Libro di los Fechos*, yks. 569, s. 124. Charles, Atina Dükü II. Guy'nin dul karısı Matilda ile nişanlandıysa da, evlenemeden 1315'te öldü. Philippe, önce Bourbon-Clermont hanedanından Beatrice'le, daha sonra da Aragon'dan Violante'la evlendi; 1331'de öldü. Blanche, Aragon Kralı III. Pedro'nun kardeşi Raymond Berengar'la evlendi ve 1328'de öldü. Jeanne, Ermenistan Kralı Oşin'le evlendi. Beatrice, 1325'te Brienne'li II. Gaultier ile evlendi. Caggese, *Roberto d'Angiò*, I, s. 654-59; Longnon, *L'Empire latin*, s. 322; Nicol, *Despotate of Epiros*, II, s. 62 ve not 114.

17 Nicol, *Despotate of Epiros*, II, s. 96-97.

raf oldu. Ne de olsa sonunda, Epeiros Despotluğu'yla Konstantinopolis'i yöneten hanedan arasında daha sıkı bağlar kurma planını gerçekleştirmeyi başarmıştı. Anna'nın oğlu Thomas, İtalya'yı yöneten Angevin hanedanı önünde diz çökmeyi reddetti ve yaklaşık 1307'de, yani Thamar'ın hakkında çeşitli suçlamalar ortaya atılmadan önce bir başka Anna Palaiologina'yla, ortak imparator IX. Mihail'in kızıyla evlendi.[18] 1318'e kadar da Epeiros despotu olarak kaldı, ancak o tarihte Kefaloniali Niccolo Orsini tarafından öldürüldü. Soyu doğrudan Komnenos Dukas ailesine, yani yüz yıl kadar önce Epeiros Despotluğu'nu kurmuş hanedana dayanan son kişiydi. Günümüzde Arta kentinde Bakire Paregoritissa adını taşıyan büyük kilise, Thamar'ın ailesinin kalıcı bir anıtı olarak durmaktadır. Kilisenin batı kapısı üzerinde yer alan bir yazıtta Despot Nikeforos, Anna Palaiologina ve oğulları olan despotun isimleri görülebilir. Oğullarının despot unvanını 1294'te aldığı, Nikeforos'un da bundan iki yıl sonra öldüğü düşünülürse, Paregoritissa kilisesinin 1294 ile 1296 arası bir tarihte bu kişilere adanmış olduğu anlaşılır. Belki kızları Thamar da, kötü kadere kurban giden evliliğinin başlamasından kısa bir süre sonra, yani 1295'te, bu önemli açılış vesilesiyle dönmüştür İtalya'dan, kim bilir?[19]

18 Nicol, *Despotate of Epiros*, II, s. 75; *PLP*, IX, no. 21344.

19 D.M. Nicol, "Thomas Despot of Epiros and the foundation date of the Paregoritissa at Arta", *Byzantina*, XIII, 2 (1985), 171-78.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

THEODORA RAULAİNA: RAHİBE VE BİLGİN (yks. 1240-1300)

25 Temmuz 1261'de Konstantinopolis'e giren küçük bir Bizans kuvveti, Latin İmparatoru II. Baudouin ile Venedikli işbirlikçilerini kentten sürdü. Kent, Dördüncü Haçlı Seferi'ne bağlı şövalyelerce ele geçirilip onların kurduğu Latin rejiminin hükmü altına gireli beri, yani 57 yıldır yabancıların yönetimindeydi. Bu dönem boyunca Bizans İmparatorluğu'nun bir mikrokozmosu Nikaia'da (İznik) oluşturulan sürgün başkent aracılığıyla ayakta kalmış, hatta gelişmesini sürdürmüştü. Konstantinopolis'teki imparatorluğun yeniden kurulması, Nikaia'daki yöneticilerin rüyası ve umuduydu. 1261'de Nikaia'daki imparator, Palaiologos hanedanından VIII. Mihail'di. Ölen imparator II. Theodoros'un bebek yaştaki oğlu İoannes Laskaris'in naibiydi ve yine onunla birlikte ortak imparator olarak hüküm sürmekteydi. Temmuz ayında, birliklerinin ansızın Konstantinopolis'e giriverdiği haberi gelince inanamamıştı. Anadolu'da, başkentten yaklaşık bir buçuk kilometre uzaklıktaki Nimfaion'da (Kemalpaşa) bulunan karargâhında uyuklamaktaydı o sırada. Kardeşi Eirene, ayak parmaklarını gıdıklamak gibi çok incelikli bir taktikle uyandırdı onu. Ama Mihail, Eirene'nin anlattıklarına ancak Konstantinopolis'ten gelen habercinin elinde sefil Latin İmparatoru Baudouin'in imparatorluk alametlerini görünce inandı. Tanrı'nın mucizesine sonunda ikna olmuştu.[1] Birkaç hafta

1 Georges Akropolites, *Historia. Georgii Acropolitae Opera*, yay. haz. A. Heisenberg, I, Leipzig, 1903, s. 183-84; George Pachymeres, *Relations historiques*, yay. haz. A. Failler, II, Paris, 1984, s. 206-07. Mihail Palaiologos'un imparatorluk öncesi dönemiyle ilgili olarak bkz. D.J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus and the*

sonra, böylesine muhteşem bir olay için gerekli hazırlıkların ardından Romalıların İmparatoru sıfatıyla Konstantinopolis'e girdi ve Patrik Arsenios'un elinden tacını giydi. Naipliğini yürütmekte olduğu çocuk imparator İoannes Laskaris ise Nikaia'da bırakılmıştı. Çok geçmeden gözlerinin kör edildiği ve Karadeniz kıyılarında bir kaleye kapatıldığı şeklinde söylentiler dolaşmaya başladı. Böylece Mihail Palaiologos, yeniden kurulan Bizans İmparatorluğu'nun yegâne hükümdarı oluyordu, saltanatının temelinde ağır bir suç bulunsa da.

Ancak elinden taç giydiği Patrik Arsenios, imparatoru aforoz etti. Çok geçmeden Arsenios'u görevden almak için bir bahane bulan Mihail, onun yerine aforoz kararını geri almaya hazır birini getirdi: Efesos yakınlarındaki bir manastırın başkeşişi İosef. Böylece kilise ve toplum, yeni patriki tanımayı reddederek haksızlığa kurban gitmiş selefinin adına ve anısına sadık kalan Arseniosçular ile bu değişimi kabul eden İosefosçular arasında ikiye bölündü. Yeni imparatorun Roma'yla birleşme kararlılığını ilan ederek bu birliği dayatmaya kalkmasıyla Bizans kilisesindeki bölünme daha da keskinleşti. Bu sefer Arseniosçular ile İosefosçular birlik olarak imparatorun çabalarını protesto ettiler ve lanetlediler. İmparatorun en sevdiği kız kardeşi, zafer müjdesini getiren Eirene bile şimdi ona karşı çıkıyordu. Eirene'nin kocası İoannes Kantakuzenos yaklaşık 1258'de ölmüştü. Bizans'ta aristokrat dullar arasında geçerli modayı izleyerek rahibe olmuştu Eirene, manastırdaki adı ise Eulogia'ydı. Dört kızı vardı: Theodora, Anna, Maria ve Eugenia. Theodora ile Anna, annelerinin bazı erdemlerini almışlardı hiç değilse; ikisi de dini bütün, bağımsız ruh taşıyan kadınlardı; babalarından gelen Kantakuzena adını da gururla taşıyorlardı, ne de olsa babaları Nikaia'nın başkomutanıydı.[2]

Bu incelemenin konusu da Theodora'dır. İmparatorluğun Nikaia'da sürgünde bulunduğu yıllarda yaklaşık 1240'ta dünyaya gelmişti.[3] 1256'da Georgios Muzalon adında, doğuştan soylu ya da seçkin olmayıp sonradan *protovestiarios*'luk makamına yükselmiş biriyle evlendi. Bu evliliği ayarlayan da, nüfuzlu konumlara yeni kişiler yetiştirme politikasıyla tanınmış

West 1258-1282, Cambridge, Massachusetts, 1959, s. 16-115; D.M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453*, 2. basım, Cambridge, 1993, s. 29-37.

2 Eirene-Eulogia Palaiologina'nın kariyerine ilişkin bir özet için bkz. *PLP*, IX, no. 21360.

3 Theodora'nın biyografisine ilişkin bilgi içeren önceki çalışmalar: A.H. Hatzes, *Oi Raul, Ral, Rale (1080-1800)*, Kirchhain, 1909, no. 8; Sp. P. Lambros, "Dio Ellinidhes Vivliografoi," *NE*, X (1913), 347-48; D.M. Nicol, *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus)*, Washington, D.C., 1968, no. 14; S. Fassoulakis, *The Byzantine Family of Raoul Ra(l)es*, Atina, 1973, no.. 11; *PLP*, V, no. 10943.

İmparator II. Theodoros'tu.[4] 1258'de Theodoros ölünce Muzalon, yaşı henüz küçük olan veliaht IV. İoannes'in naipliğini üstlenen ilk kişi oldu. Merhum imparatorun küçümsediği, hatta kaale almadığı aristokrasinin hiç hoşuna gitmemişti bu durum; Mihail Palaiologos da bu aristokrasinin mensuplarındandı. Mihail'in komutasındaki ücretli yabancı askerler başta olmak üzere, ordu kendi yasasını uygulamaya kalktı. Ölen imparatora diş biliyorlardı zaten. Ölümünün dokuzuncu gününde anısına düzenlenen ayin sırasında askerler, Magnesia (Manisa) yakınlarındaki Sosandra kilisesini basarak Muzalon ailesinden ellerine geçirebildikleri herkesi katlettiler. Kilise ve altarı kana bulanmıştı. Cemaat panik halinde kaçışıyordu. İmparatorun ölüsüne hürmet gereği orada bulunan "nezih hanımefendiler ile asil analar" telaş içinde kapılara yığıldılar. Ayin yarıda kaldı. Askerlerin öfkesini dindirmeye kimsenin gücü yetmedi, zaten kimse de böyle bir şeye kalkışmadı. Bu vahşete karşı çıkarak katliama son verilmesini haykıran tek bir ses duyuluyordu. *Protovestiarios* Georgios Muzalon'un karısı Theodora'nın sesiydi bu. Amcası Mihail Palaiologos yüksek sesle ve kesin bir dille azarladı onu, derhal sesini kesmesini, yoksa kendisinin de katliama kurban gidebileceğini bildirdi.[5] Oysa askerleri durdurabilecek belki de tek kişi oydu. Dolayısıyla bu katliama göz yummuş olabileceğini düşünmek için haklı nedenler vardır. Asayiş tekrar sağlandığında Theodora'nın kocası ölmüş, imparatorluk naibi olarak onun yerini Theodora'nın amcası Mihail almıştı. Muzalon ailesinin katledilmesi hiçbir şekilde doğrudan onun iradesine bağlanamasa da Mihail'i tahta götüren ilk adım olduğu açıktır.

VIII. Mihail, Konstantinopolis'te imparator olarak tahta çıkıp usule uygun biçimde taç giydikten sonra, kendisini destekleyenleri ödüllendirmek üzere yeni dağıtılan unvanların bulunduğu listeyi yayımladı. Unvan verilen kişiler arasında İoannes Raul da vardı. Raul, *protovestiarios* makamı ve unvanıyla onurlandırılmıştı; bir zamanlar babasının da taşıdığı ve bahtsız Muzalon'un uğruna canından olduğu unvandı bu. İmparator, İoannes Raul'un Muzalon'un ölümüyle dul kalan Theodora'yla evlenmesini arzu etmekteydi.[6] Theodora için bu, zaten yine kendi isteği dışında düzenlenmiş olan ilk evliliğinden daha münasip bir birleşme olacaktı. Theodora'da gelişkin bir sınıf bilinci vardı. İoannes Raul'la evlenmekle *protovestiarissa* unvanına ikinci kez hak kazanmış olacaktı ki bu zaten ömrü boyunca taşıyacağı unvandı. Ayrıca soyadı listesine kocasınınkini de ekleye-

---

4 Pachymeres, yay.haz. Failler, I, s. 41.

5 Pachymeres, yay.haz. Failler, I, s. 63-89. Geanakoplos, *Emperor Michael*, s. 33-46.

6 Pachymeres, yay.haz. Failler, I, s. 153-55.

cek, böylece Theodora Kantakuzena Palaiologina Raulaina adını gururla taşıyacaktı. Ona onur veriyordu bu yeni soyadı. Atadan gelme asaletiyle Raul ailesi, sonradan görme Muzalonlar'ın önündeydi; üstelik Theodora, 13. yüzyıl Bizans toplumunun "nezih hanımefendiler ile asil analar"ı arasındaki tek züppe değildi. Konstantinopolis'in eski dönemlerinde imparatoriçeler ile prensesler, sadece kocalarının soyadıyla anılmaktan gurur duyarlardı. Theodora'nın zamanında ise evlilik ya da kan bağıyla edinmiş oldukları soyadlarını adlarının arkasına uzun listeler halinde eklemeye merak sarmışlardı. Bu sayede, Pahimeres'in deyişiyle, yönetici sınıfın *eugeneis*'i, yani altın koluyla aralarındaki dayanışmayı dile getirmiş oluyorlardı.[7] Theodora zaman zaman şöyle uzun bir unvanla tanıtırdı kendini: "Theodora, Romalıların İmparatoru'nun yeğeni, Kantakuzenos, Angelos, Dukas, Komnenos, Palaiologos ailelerinin Theodora'sı ve *provotovestiarios* İoannes Raul Dukas Komnenos'un karısı." İlk kocasının ailesiyle kısa süre devam eden bağlantısından hiç söz etme ihtiyacı duymaması ise dikkate değer bir durumdur. Muzalonlar şöhret ya da asalet konusunda fazla hak iddiası olamayacak bir aileydi ve çıkardıkları tek etkili şahsiyet, 12. yüzyıldaki bir Konstantinopolis patriğinden ibaretti.[8]

Theodora'nın ikinci kocası İoannes Raul, Yunanistan'ın kuzeyinde, Konstantinopolis'teki yeni rejime karşı bağımsızlık savaşı başlatan asi Epeiros ve Thessalia eyaletlerini imparatorluğa tekrar katmaya yönelik seferlerde İmparator Mihail'e hizmet etmişti. Doğuştan aristokrat olmaktan gurur duyan, Komnenos, Angelos ve Dukas ailelerine yakınlığıyla böbürlenen bir adamdı. Oysa Raul ailesinden kendi ataları, 12. yüzyılda İtalya'nın güneyinden gelip Yunanistan'a yerleşmiş Normanlar'dı. Ortodoks inancını benimseyip Bizanslı kadınlarla evlenerek Bizans toplumuyla tamamen bütünleşmişlerdi. İoannes'in, yine İtalya kökenli bir başka Helenleşmiş Norman ailesi olan Petralifas ile de bağları vardı. Theodora'yla evliliği ise muhtemelen 1261'de gerçekleşti ve yaklaşık 1274'te İoannes ölene dek sürdü. Theodora'nın ondan en az iki kızı oldu: Anneannesinin adını taşıyan Eirene Raulaina ile Anna. Konstantinopolis'teki Büyük Kilise'nin *rhetor*'u (vaizi) Manuel Holobolos, kocasının ölümü üzerine Theodora'ya bir taziye mektubu yazmıştı. Belki de tam zamanında ölüp kurtulmuştu İoannes. Ne de olsa karısının, amcası İmparator Mihail'in gözünden düşüp itibarından olması da 1274 sonrasına rastlıyordu.[9]

---

7 Pachymeres, yay.haz. Failler, I, s. s. 93.

8 Nikolas IV. Muzalon, 1147'den 1151'e kadar Konstantinopolis patriğiydi.

9 Manuel Holobolos, *Letter,* Theodora Palaiologina Raulaina'ya yazılmış bu mektubun metni için bkz. A. Papadopulos-Kerameus, *Ierosolimitiki Vivliothiki,* I, St. Pe-

Aynı zamanda bu, imparatorun Roma kilisesiyle birleşme politikasının, İkinci Lyon Konsili'nin çıkardığı bir fermanla meyvelerini vermeye başladığı yıldı. Papa çok memnundu durumdan. İmparatorun da istediği olmuştu. Şimdi bir tek kilisesini ve halkını, doğru olanın yapıldığına ikna etmek kalmıştı. Ancak bu, imparatorun umduğundan çok daha zor olacaktı. Ortodokslar, ata mirası inançlarına ihanet olarak gördükleri bu gelişmeden son derece rahatsızdı. Birleşmeye muhalefet, ruhban arasında olduğu kadar halkta da güçlü ve gürültülü tepkiler doğuruyordu. Bu protesto hareketinin başını çekenler arasında ise imparatorun kız kardeşi de vardı, yani Theodora'nın annesi veya o dönemde artık yerleşmiş olan adıyla Rahibe Eulogia. Ana kız çok yakındı birbirlerine. Theodora da kocası ölür ölmez Eulogia'yı örnek alarak rahibe olmuştu.[10] Bu iki dini bütün hanımefendi, Konstantinopolis'te ve şehrin sınırları dışında imparatorun birleşme politikasına muhalefeti ayaklandırdılar. Eulogia, manastırının güvenli sığınağında entrikalar çevirerek bir zamanlar en sevdiği kardeşi, şimdi ise yolunu şaşırmış olan imparatora karşı çıktı. Kızlarından ikisi, imparatorun olumsuz tepkilerinin ulaşamayacağı yerlerde yaşamaktaydı. Maria, Bulgar çarıyla evlenerek bu ülkeye yerleşmişti. Anna ise Epeiros'ta, tamamen başka nedenlerle Mihail'e başkaldırmakta olan bağımsız despotun karısı olarak yaşıyordu. İki kız da annelerinin birleşme karşıtı propagandasına seve seve yardımcı oldular. İkisi de imparatoru ve bir avuç destekçisini sapkın ilan edip imparatorun isyancı sayarak baskı yapmaya başladığı kişilerin kendi topraklarına sığınmasına izin verdiler. Sığınmacılardan biri de, muhalefetin merkezi Konstantinopolis'te annesinin kampanyasına destek vermiş olan Theodora'ydı.[11]

İmparator Mihail'in terör devriyle ilgili olarak birçok ürkütücü hikâye anlatılır. İmparator ile maiyeti, muhalifleri ikna yoluyla caydıramayınca tehdide, hapse atmaya ve onlara zulmetmeye başlamıştı. Gerçek ve Ortodoks inanç uğruna şehitler çıkmıştı ortaya; bir kısmı şehitlikten bir önceki mertebe sayılan "günah çıkartan" statüsünü günümüze dek korumuş-

---

tersburg, 1891, s. 345. Ioannes Raul ve Theodora'dan doğma kızları hakkında bkz. Fassoulakis, *Byzantine Family of Raoul*, no. 6, 14, 15. Raul ve Petralifas ailelerinin kökeni hakkında bkz. D.M. Nicol, "Symbiosis and integration. Some Greco-Latin families in Byzantium in the 11th to 13th centuries", *BF*, VII (1979), 113-55 (= Nicol, *Collected Studies*, II [Londra, 1986], no. III).

10 Zaman zaman manastır adının Kyriake olduğunun öne sürülmesi, ölümünün kayda geçirildiği yazmanın yanlış okunmasından kaynaklanmaktadır. Bkz. not 37.

11 D.M. Nicol, "The Byzantine reaction to the Second Council of Lyons, 1274", *Studies in Church History*, VII, yay.haz. C.J. Cuming ve D. Baker, Cambridge, 1971, s. 130 (= Nicol, *Collected Studies*, I [Londra, 1972], no. VI).

tur. Devrin kurbanları arasında Theodora'nın kayınbiraderleri İsaakios ile Manuel Raul da vardı. Her ikisi de itaatsizliklerinden ötürü zindana atıldı ve inançlarından vazgeçmemekte direnince de imparatorun emriyle gözleri kör edildi. Muhaliflerin başı ilan edilen Theodora ile annesi de yakalanarak Konstantinopolis'ten sürüldü ve Karadeniz kıyısındaki Aziz Gregorios kalesine kapatıldı.[12] Fırtına dinene ve Ortodoks inancı, Roma'nın doktriniyle kirlenmemiş haliyle yeniden kurulana dek orada kaldılar. İmparator, iki kilise arasındaki birliği dayatırken karşılaştığı güçlükler konusunda papayı sürekli bilgilendirme ihtiyacı duymaktaydı. 1278'de, Konstantinopolis'teki muhalefetin gücüne ilk elden tanıklık etmiş Batılı bir ulak aracılığıyla Papa III. Nicolaus'a mesaj gönderdi. Latince kaleme alınmış olan bu raporda, imparatorun kaba kuvvetle cezalandırmaya, zindana tıkmaya ya da birtakım organlarını kestirmeye mecbur kaldığı bozguncuların listesi yer alır. Ona karşı gelenlerin birçoğu imparatorluk ailesindendi. İsmi sıralananlar arasında Theodora'nın ölen kocası İoannes'in kardeşleri İsaakios ile Manuel Raul'dan başka, imparatorun öz kardeşi ile kızları, yani Eulogia ve özellikle Theodora da vardı. Başka "baronesler" ile birlikte onlar da hapse atılmış, taşınır ve taşınmaz bütün mal varlıklarına hazine tarafından el konmuştu.[13]

1274'te Lyon'da kararlaştırılan birleşme, birkaç yıl süreyle amacına hizmet etti. 1261'de elden giden Konstantinopolis'e gözünü dikmiş Batılı düşmanlara karşı Bizans'ı korudu. İmparator Mihail'in, papanın koşullarını temel alarak Hıristiyanlığı birleştirmeye çalışmaktaki amacı da buydu zaten. Fakat birleşmenin asla gerçek anlamda sağlanamayıp zorlama kalacağını, üstelik siyasi bir kumar olduğunu görenler de yine bizzat papalar oldu. 1281'de Papa IV. Martinus İmparator Mihail'i aforoz edince birlik de anlamını yitirdi. Aynı yıl yeni bir Dördüncü Haçlı seferi tehdidi gerçeğe dönüştü. Ama daha Sicilya'ya varamadan dağıldı. Bundan birkaç ay sonra da, 1282'nin aralık ayında İmparator VIII. Mihail öldü. Kiliseler arasındaki birliğin zorla sağlanabileceğine dair son gerekçe de onun ölümüyle birlikte ortadan kalkmış oldu. Ölümünün hemen ardından tahta çıkan oğlu Andronikos II. Palaiologos birliğin sona erdiğini ilan etti. Birliğe karşı çık-

---

12 Pachymeres, *De Andronico Palaeologo*, II, s. 15 (*CSHB*). İsaakios ve Manuel Raul ile ilgili olarak bkz. Fassoulakis, *Byzantine Family of Raoul*, no. 7, 8. Nicol, "The Byzantine Reaction", 131-32.

13 R.-J. Loenertz, "Mémoire d'Ogier, protonotaire, pour Marco et Marchetto nonces de Michel VIII Paléologue auprès du Pape Nicholas III. 1278 printemps-été", *OCP*, XXXI (1965), 374-408; D.M. Nicol, "The Greeks and the union of the Churches: The report of Ogerius, protonotarius of Michael VIII Palaiologos", Nicol, *Collected Studies*, I, no. VII.

tıkları için babasının zulmüne uğrayanlar kısa sürede kahraman oluverdiler. Serbest bırakılan Theodora ile annesi Eulogia hemen Konstantinopolis'e döndüler. Patrik İosef makamına iade edildi. Bize anlatıldığına göre, Eulogia, yeğeni olan yeni imparatorun, Roma'yla birleşme düşüncesini halkın huzurunda lanetlemesinde diretmiş, üstelik eski imparatoriçe, yani ölen VIII. Mihail'in dul karısını da kocasının ruhunun selamete ermesi için boş yere dua etmemesi gerektiğine ikna etmişti.[14] Ortodoks inancına sıkı sıkıya sarılmış piskoposlar, Ocak 1283'te Konstantinopolis'te bir araya geldiler ve birleşmeyi destekleyerek imparatora hizmet etmiş olan Patrik İoannes Bekkos'u lanetlediler. Ortodoksluk, Roma kilisesinin kusurları ve sapkınlıklarından arındırılıp en hoşgörüsüz biçimiyle yeniden kuruldu. Fakat bütün bu çabalar çok fazla gelmişti Patrik İosefos'a. O, yaşlı ve yatalak bir adamdı. Mart 1283'te görevinden çekildi, birkaç hafta sonra da öldü. Şimdi yeni bir patrik bulmak gerekiyordu.

Roma'yla birleşme düşüncesinin lanetlenmesiyle bağnaz Ortodokslar yatıştırılmıştı. Ancak Arseniosçular durumdan memnun değildi. Onlar da ölen İmparator Mihail'in zulmüne uğramışlardı. İosefos'u hiçbir zaman patrik olarak tanımamışlardı. Şimdi o görevinden alındığına göre Patrik Arsenios'un halefi olarak içlerinden birinin seçileceğini ummaktaydılar. Oysa yeni imparator Andronikos, bir edebiyat ve ilim adamı olan Kıbrıslı Georgios'u seçince hayal kırıklığına uğradılar. Georgios ne keşişti, ne bağnaz; üstelik birleşme yanlısı eğilimler sergilediğinden şüpheleniliyordu. Georgios patrikliğe getirilince II. Gregorios adını aldı. Arseniosçular onun için koşulları olabildiğince zorlaştırmakta kararlıydılar. Theodora yürekten bir Arseniosçu olmakla birlikte etrafındaki ateşli dostlarının pek çoğuna göre ılımlı ve hoşgörülüydü; Kıbrıslı Gregorios'u bir ilim adamı olarak takdir eder, edebi zevklerini paylaşırdı, zaten ondaki edebiyat zevkini de muhtemelen Gregorios aşılamıştı. Sonraki yıllarda Gregorios, Theodora'nın ruhani babası ve yakın dostu olacak, ikisi klasik Yunan yazarlarından yazmalar toplayıp değiş tokuş edeceklerdi. Öte yandan Theodora, vicdani olarak, Patrik Arsenios'un anısına sadık kalmaktaydı.[15]

1284 başlarında İmparator Andronikos Ortodoks kilisesine yeniden barış getirmek amacıyla her iki eğilime bağlı piskoposları, ruhban mensuplarını ve kilise dışından kişileri bir araya toplayarak anlaşmazlıkları çöz-

---

14 Pachymeres, *De Andronico Palaeologo*, II, s. 14-15, 17-19 (*CSHB*); Nikephoros Gregoras, *History. Byzantina Historia*, yay.haz. L. Schopen, I, s. 160 (*CSHB*).

15 Kıbrıslı Georgios (II. Gregorios) hakkında bkz. A. Papadakis, *Crisis in Byzantium. The* Filioque *Controversy in the Patriarchate of Gregory II of Cyprus (1283-1289)*, New York, 1983.

meye gayret etti. Toplantı, Kutsal Hafta sırasında Adramittion'da (Edremit) düzenlendi. Theodora da annesi Eulogia ve kardeşi Epeiroslu Anna ile birlikte orada hazır bulundu; Anna, annesinin serbest bırakıldığı ve birliğin sona erdiği müjdesini alır almaz kalkıp ta Konstantinopolis'e kadar gelmişti. Theodora ile annesi, yeni patrik Gregorios'un ahbabı olarak katıldılar toplantıya, hatta belki Arseniosçuların bağnazlığına karşı akılcı savlar bulma umutları vardı. Ancak bir sonuç elde edemediler. Adramittion toplantısı, her ne kadar ilahi mucizeye başvurduysa da sonuçsuz kaldı, herhangi bir anlaşmaya varılamadı. Arseniosçu bölünme fırtınası ancak geçici olarak dinmişti. İmparator ortamı yumuşatmak için son bir olağanüstü jestte daha bulundu. Arseniosçuların kahraman şehitlerinin naaşını, sürgündeki ölüm yerinden Konstantinopolis'e taşımalarına izin verdi. Bu olay vesilesiyle büyük gürültü koparıldı. Arsenios'un kalıntıları, kentin girişinde Patrik Gregorios ile imparator tarafından karşılanıp Ayasofya Katedrali'ne kadar meşaleler eşliğinde götürüldü.[16]

Theodora ile kardeşi Anna'nın 1284'ün Paskalya'sından sonra Konstantinopolis'e döndüğü anlaşılmaktadır. Patrik Gregorios'un yanı sıra anneleri Eulogia da Adramittion'da kalmıştı. Eulogia, aynı yılın sonlarında orada öldü. Kızları cenaze törenine yetiştiler. Aralık ayında başkente geri çağrılmış olan patrik, onlarla Kallioupolis (Gelibolu) limanında buluşmayı umuyordu. Ancak kızlar farklı bir güzergâh izleyince onlara bir mektup yazarak uğradıkları kayıp için matem tutmakta olduğunu, kendileriyle karşılaşamadığına da çok üzüldüğünü belirtti.[17] Theodora'nın imparatordan Konstantinopolis'te bir manastır kilisesi ve ona bağlı binalar kurmak için izin alması da muhtemelen annesinin ölümünden sonraya rastlıyordu. Artık özel mülkleri geri verilmişti ve hepsini bu dindarca amaç uğruna kullanmaktaydı. Harabeye dönmüş eski bir yapı olan manastır, Giritli Aziz Andreas'a adandı. Başkentin Krisis denilen semtinde [Kocamustafapaşa] yer alıyordu. Theodora, manastırın ikinci kurucusu olarak bilindi. Burayı bir rahibe manastırına dönüştürdü ve kendisi de ömrünü aynı yerde, dua edip ilimle uğraşarak tamamladı. Onu gayet iyi tanıyan ve geniş bilgisine

---

16 Pachymeres, *De Andronico Palaeologo*, II, s. 69 (*CSHB*); Gregoras, I, s. 167 (*CSHB*). V. Laurent, *Les régestes des actes des patriarches de Constantinople*, I: *Les actes des patriarches*, fas. IV (Paris, 1971), no. 1470. Patrik Arsenios'un azizlik mertebesine yükselmesi hakkında bkz. Ruth Macrides, "Saints and sainthood in the early Palaiologan period", *The Byzantine Saint*, yay.haz. S. Hackel (University of Birmingham 14th Spring Symposium of Byzantine Studies: Studies supplementary to *Sobornost*, V (1981), 67-87, özellikle 73-79).

17 Gregory of Cyprus, *Letters*, yay.haz. S. Eustradiades, *EPh*, IV (1909), no. rni, s. 116-18; Laurent, *Régestes*, IV, no. 1477.

hayranlık duyan saray şairi Manuel ya da Maksimos Planudes, ahbabı *protovestiaria* Theodora Kantakuzena Palaiologina Komnena Raulaina tarafından yaptırılan Ayios Andreas en Krisei Kilisesi için uyaklı beyitler biçiminde üç epigram kaleme almıştı. Theodora'yı, özellikle de kendi ifadesiyle uğruna çok acılar çekmiş olduğu Ortodoks inancına şaşmaz bağlılığından ötürü takdir ediyordu. Çok geçmeden imparator, Theodora'ya aziz katında görülen Patrik Arsenios için manastırda bir kutsal yer inşa etme izni verdi ve azizin kalıntıları Ayasofya'dan oraya taşındı. Her ne kadar siyasi bakımdan tehlikeli olsa da bu tip jestler, bağnaz Arseniosçuları hoş tutma amacını güdüyordu. Yine de Arseniosçular bir 25 yıl daha yerleşik kiliseden ayrı kalacaklardı.[18]

Aziz Andreas manastırının sakin ortamında Theodora, sonunda ilim ve edebiyata olan sevgisini doya doya yaşama imkânı bulmuştu. Dünya işleri olsun, kilise içindeki karışıklıklar olsun çok fazlaydı onun için. Yaklaşık 1285'ten sonra bütün zamanını bir yanda manastırla ilgili görevleri, diğer yanda ilim çalışmaları arasında paylaştırdığı görülmektedir. O zamana kadar kızları da, biri İmparator Andronikos'un kardeşiyle olmak üzere, evlenmişlerdi.[19] Kendine bir kütüphane kurup başka âlimlerle kitap ve fikir alışverişinde bulunmak için gereken para, zaman ve yatkınlık vardı Theodora'da. Yine de o, zamanının toplumunda başka örneğine pek rastlanmayan bir kadındı. Kendi anlattıklarından, bütün bu işler için gereken eğitimi nereden, nasıl ve kimden aldığına dair hiçbir ipucu bulamayız. Bildiklerinin çoğunu ilim irfan sahibi dostu Kıbrıslı Gregorios'tan öğrenmiş olması muhtemeldir. Klasik Yunan edebiyatı hakkında gerçekten engin bir bilgisi vardı, bu alana erken yaşlarda aldığı özel dersler sayesinde yönelmiş olabilir. Çevresine topladığı ya da yazıştığı bilginlerle entelektüellerin hepsi erkekti. Konstantinopolis'te 13. yüzyıl sonlarında klasik Yunan kültürüne ilişkin araştırmaların canlanmasına öncülük eden bu kişiler, antikçağın kaybolmuş ya da unutulmuş yazmalarının birçoğunu bulup çıkardılar, bir kısmını yeniden okunur hale getirdiler. Manastır âleminden kişile-

---

18 Pachymeres, *De Andronico Palaeologo*, II, s. 85-86 (*CSHB*). Maximos Planoudes, *Epigrams*, yay. haz. Sp. P. Lambros, *NE*, XIII (1916), 414-21. Krisei'deki Aziz Andreas ile ilgili olarak bkz. R. Janin, *La géographie eccésiastique de l'empire byzantin*, I: *Le siège de Constantinople et le patriarcat oecuménique*; III: *Les églises et les monastères*, 2. basım (Paris, 1969), s. 32-35. V. Laurent, "Les grandes crises religieuses à Byzance. La fin du schisme arsénite", *Académie roumaine. Bulletin de la section historique*, XXVI (1945), 225-313.

19 Eirene Raulaina Palaiologina, Konstantinos Palaiologos'la evlenmişti. *PLP*, X, no. 24142. Theodora, aynı zamanda Anna Komnena Raulaina Strategopulina'nın da annesi olabilir. Fassoulakis, *Byzantine Family of Raoul*, no. 14, 15.

rin çoğu ise böyle dindışı ve pagan, yani eski Yunan edebiyat ürünlerinin incelenmesine itiraz ediyor, bunun keşişlerin ya da rahibelerin işi olmadığını öne sürüyordu. Theodora ise aynı görüşte değildi. Kendisi de keşiş olan, aynı zamanda olağanüstü engin bilgiye sahip bir öğretmen ve bilgin olarak tanınan ahbabı, mektup ve çalışma arkadaşı Maksimos Planudes de öyle. Planudes, aynı zamanda dönemin Latince'ye vâkıf birkaç bilgininden biriydi ve Latince birçok metni Yunanca'ya çevirmişti. Theodora'nın ise Latince'yi hiç bilmediği anlaşılıyor. Fakat Yunanca yazmaların çeşitli nüshaları hakkında Planudes'in yardımına başvururdu.

Ne yazık ki arkadaşlarına yazdığı mektupların hiçbiri günümüze ulaşamamıştır, gerçi Planudes'in ve başkalarının mektup yazış üslubu için ona iltifat ettiği bilinir. Bizans entelektüelleri arasındaki yazışmalar, bir bilgi alışverişi olmaktan ziyade belagati ve üslubuyla değerlendirilirdi. Ancak Planudes, Theodora'ya yazdığı mektuplardan birinde onun ilim dünyasındaki ilgi alanlarının ne kadar geniş olduğunu ortaya koymaktadır. Theodora'nın koleksiyonunda bulunan armoni hakkında bir kitaptan söz eder; kitabın bir nüshası da Planudes'te vardır ve Theodora, ondan bu kitabı gözden geçirip kendi elindeki nüshayla karşılaştırmasını rica etmiştir. Ancak Planudes, kendi nüshasının artık elinde olmadığını, onu ödünç verdiği Autoreianos'un Konstantinopolis'ten ayrılmış bulunduğunu, kitabı da yanında götürdüğünü üzülerek belirtir. Planudes de Theodora'nın, Autoreianos üzerindeki nüfuzunu kullanarak kitabı geri alabileceğini ummaktadır. Bunda ve diğer mektuplarda Planudes, Theodora'ya "hanımefendi hazretleri" diye hitap eder. Aristokrat bir hanıma gösterilen hürmeti ve retorik nezaketi aşan bir hitap tarzıdır bu. Ne de olsa Theodora onun hamisi ve velinimeti olmuştur. Planudes, epigramlarında, onun soylu aile geçmişini özene bezene açıklar, Ortodoksluk davası uğruna çektiği acıları yüceltir ve ondan kadınların en bilgilisi diye söz eder. Hamiler için kaleme alınan edebi eserlerde ikiyüzlülük ve dalkavukluk zanaatin gereğidir elbette. Fakat bizim örneğimizde Planudes'in doğruyu söylediği açıktır. Gerçekten de Theodora son derece nüfuzlu akrabaları olan biriydi, dini bağnazlığın kurbanı olmuştu ve yaşadığı çağın kadınları arasında hiç kuşkusuz en bilgili olanıydı.[20]

Birçok âlimden birçok şey öğrenmiş, eline geçen sayısız yazmayla ilgili olarak onların tavsiyelerine başvurmuştu. Âlim babası Georgios'un servetiyle birlikte kitaplarını da tevarüs eden Konstantinos Akropolites, The-

---

20 Maximos Planoudes, *Letters*, yay.haz. M. Treu, *Maximi monachi Planudis epistulae*, Breslau, 1890, no. LXIIX, s. 85-87, 230, 245-47. S. Kugéas, "Zur Geschichte der Münchener Thukydideshandschrift Augustanus F", *BZ*, XVI (1907), 601-02.

odora'nın değerlendirilmek üzere gönderdiği bir matematik risalesi hakkında seve seve görüş bildirmişti. Ancak pek olumlu değerlendirmiyordu bu çalışmayı. O da yine Theodora'ya hanımefendilerin en soylusu ve bilgilisi diye hitap etmekteydi.[21] Theodora'nın âlim dostlarından bir başkası ise Manuel Holobolos, yani keşiş Maksimos'tu. O da dini inançlarından ötürü zalimce cezalandırılıp sürgün edilmişti. Theodora gibi 1283'te Konstantinopolis'e dönmüş ve Patriklik Okulu'ndaki retorik öğretmenliği görevine iade edilmişti. Roma kilisesiyle birleşmeye karşı kesin tavır almasına rağmen Holobolos da Planudes gibi seçkin bir Latince bilginiydi ve Yunanca metinleri yayıma hazırlıyordu. Boethius'un bazı eserlerini çevirmiş, Aristoteles ile Theokritos üzerine incelemeler kaleme almıştı. Theodora'yla yazıştığına dair hiçbir bulgu yoktur. Ancak 1274 dolaylarında ikinci kocasının ölümü üzerine ona yazdığı taziye mektubuna dayanarak, Theodora'nın ailesini iyi tanıdığı sonucuna varılabilir.[22]

Theodora, Bizanslı genç bilginleri oluşturan kuşağın öncülerini ise pek tanımıyordu. Sözgelimi 14. yüzyılda çokyönlülüğüyle tanınmış en büyük bilgin olan Theodoros Metohites'le hiç ilişkisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak onun siyasi, akademik ve toplumsal rakibi olan Nikeforos Humnos'un Theodora'yla yazıştığına kuşku yoktur. Humnos'un ona yazdığı bir mektuptan Theodora'nın, Afrodisiaslı Aleksandros'un Yorumlar'ı ile birlikte Aristoteles'in *Meteorologika*'sının bir nüshasını ödünç istediğini öğreniyoruz. Theodora insanlara istediğini yaptırmasını bilen biri olduğu gibi, kendisinden daha genç olan Humnos'un da bu kadar seçkin bir hanımefendinin dikkatini çekmekten kıvanç duymuş olacağı kesindir. Dolayısıyla içi cız ederek de olsa yazmasını ödünç vermişti Theodora'ya. Hanımefendilerin en akıllısı ve en zekisi olduğunu söyleyerek ona övgüler düzmüş, kaliteden anlayan ve yazmaların görünümüne önem veren biri olduğunu da bildiği için kendi nüshasının yetersiz, inceliksiz kaligrafisi için özürler dilemişti.[23]

Theodora'nın âlim ahbapları içinde en nüfuzlu olanı, 1283'ten

---

21 C. Constandinides, *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204-ca. 1310)*, Lefkoşa, 1982, Ek, s. 164, no. 60.

22 M. Treu, "Manuel Holobolos", *BZ*, V (1906), 538-39; Constantinides, *Higher Education*, s. 50-59; *PLP*, IX, no. 21047. Holobolos'un Theodora'ya yazdığı (yayımlanmamış) mektup hakkında bkz. not 9.

23 Nikephoros Choumnos, *Letters*, yay. haz. J.F. Boissonade, *Anecdota nova*, Paris, 1844, no. 76, 77, s. 91-93. J. Verpeaux, *Nicéphore Choumnos, homme d'état et humaniste byzantin (ca 1250/1255-1327)*, Paris, 1959, s. 54, 67, 73-74; P.M.L. Leone, "Le epistole di Niceforo Chumno nel cod. Ambros. gr. C 71 sup.", *EEBS*, XXXIX-XL (1972-73), 75-95.

1289'a kadar II. Gregorios adıyla patriklik görevinde kalan Kıbrıslı Georgios idi. Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, 1284'te Theodora'nın annesi ölünce bu durumdan derin üzüntü duyan bir aile dostu olarak taziye mektubu yazmıştı ona. Theodora'ya yazdığı mektuplardan aşağı yukarı 30'u günümüze ulaşmış, ama yalnızca üçü tam metin halinde yayımlanmıştır.[24] Gregorios, Theodora'nın kişisel rahibi olmanın yanında onun klasik bilgiye duyduğu heyecanı paylaşan ve besleyen kişiydi. Ona "hanımefendi" değil, tek çocuğum, kendi kızım diye hitap ederdi. Tanrı onun bilgeliğini ve kültürünü çoğaltsın, edebi eğitim çabalarında geçmişin kadınlarından üstün olduğu görülsün de öyle biri olarak tanınsın diye dualar ederdi. Theodora'nın kütüphanesinin kendisininkinden daha geniş olduğunu öne sürüyordu. İkisi kitapların ciltleri hakkında, Demosthenes'in ve Aristeides'in yazmaları hakkında, Büyük Aziz Basileios'un etik çalışmaları hakkında ateşli birer kitapsever olarak yazışıyorlardı. Theodora bir keresinde Gregorios'tan, kendi kâtibi Melitas'a Demosthenes'in eserinin bir nüshasını yazdırmasını, yazarken lekeleyip çizmemesini tembihlemesini rica etmişti. Gregorios da bu ricayı büyük bir istekle yerine getireceğini, gerçi bunun ancak Paskalya sonrasında mümkün olacağını belirtiyordu; çünkü o zaman insanlar tekrar et yemeye başlayacak,

dolayısıyla parşömen yapmak için deri bulunabilecekti. Büyük Perhiz dönemi, yazı malzemesi bulmak için iyi bir zaman değildi. Gerçi kâtibi hakkında Theodora'nın talimatlar vermesine biraz gücenmişti Gregorios, ne de olsa Melitas profesyonel biri, zanaatini özenle icra eden bir ustaydı, bütün eserleri kusursuz olurdu.[25]

Kıbrıslı Gregorios klasik çağ araştırmalarında olduğu kadar ilahiyatta da döneminin en bilgili kişilerinden biriydi. Zaten sonunu getiren de ilahiyat alanındaki engin bilgisi oldu. 1285'te bir belge (*Tomos*) yayımlayarak Ortodoks inancına göre Teslis doktrinini, Roma kilisesine bağlı Hıristiyanları daha az rencide edebilecek biçimde, daha açık bir dille tanımlamaya çalıştı. Bazı piskoposlar onun getirdiği tanımın sapkın olduğu görüşündeydiler. Gregorios görevinden çekilmeye zorlandı.[26] Böylece Kons-

---

24 W. Lameere, *La tradition manuscrite de la correspondance de Grégoire de Chypre, patriarche de Constantinople (1283-1289)*, Brüksel-Roma, 1937, s. 150-61. Gregorios'un Theodora'ya yazdığı mektupların önemli bölümleri yayımlanmıştır: Kugéas, "Zur Geschichte", 595-600. Ayrıca bkz. Planoudes, yay.haz. Treu, *Planudes*, s. 261.

25 Gregory of Cyprus, *Letters*, yay. haz. S. Eustratiades, *EPh*, V (1910), no. rpz, s. 450-52 (İskenderiye baskısında s. 197-99); Laurent, *Les régestes*, IV, no. 1547. N.G. Wilson, "Books and readers in Byzantium", *Byzantine Books and Bookmen*, Washington, D.C., 1975, s. 2.

26 Papadakis, *Crisis in Byzantium*, s. 79 ve devamı, 132 ve devamı.

tantinopolis'teki Bakire Hodegetria manastırına kapandı. Theodora'ya yazdığı mektuplarda, başka birçok kusurunun yanında bir de kalabalık bir fare ordusunu barındıran yeni mekânından yakınıyordu. Ona acıyan Theodora, kendi manastırı Aziz Andreas'ın yanındaki bir binayı yenileyerek oluşturduğu Aristinos adlı küçük eve davet etti; orada kendine bir manastır hücresi yaratarak yaşayabilirdi. Nitekim Theodora'nın dostu ve can yoldaşı Patrik II. Gregorios uzun süren bir hastalığın ardından 1289'da burada öldü. Teslis'in niteliği konusunda giriştiği ilahiyat serüveni o tarihe kadar öyle çok tartışma ve gürültü koparmıştı ki imparator, Gregorios'u bir eski patriğe yaraşır cenaze töreniyle gömecek olurlarsa halkın gösteri yapmasından çekindi. Theodora ise dostunu layıkıyla gömme arzusundaydı. Ama bunu yapması açıkça yasaklandı.[27]

Theodora'nın, mektup arkadaşlarınca sözü edilmiş birçok mektubundan hiçbiri henüz gün ışığına çıkarılmış değildir, ama başka bazı yazıları günümüze ulaşmıştır. Bunların en ilgi çekici ve dokunaklı olanları da 9. yüzyılda yaşamış Theodoros ve Theofanes isimli azizlerin hayat hikâyeleridir.[28] Azizlerin hayat hikâyeleri (hagiografi) Bizans entelektüelleri arasında en makbul edebi uğraş türlerinden biriydi. Azizlerin hayat hikâyeleri, bir yazarın kendi üslup ve ifade biçimini tanıtmasını sağladığı gibi okumanın geliştirilmesi açısından da yararlıydı. Ancak Theodora'nın konu olarak Theodoros ve Theofanes kardeşleri seçme sebebinin, yazgılarının kendi akrabalarınınkini çok trajik bir biçimde andırması olduğu gayet açıktı. Bu azizler, ikon kırıcılıkla ilgili fermana karşı çıktıkları için İmparator Theofilos tarafından zalimce cezalandırılmıştı. Dövüldükten sonra alınlarına, birer sapkın olduklarını ilan eden 12 satırlık yazı kazınmıştı. İki kardeş, Graptoi adıyla tanındılar.[29] Theodora'nın kendisi de, doğru olduğuna inandığı şeyi açıkça savunduğu için cezalandırılmıştı. Ailesinden aynı dava uğruna şehit olan iki kişi ise gözlerine mil çekilip zindana atılan kayınbiraderleri İsaakios ve Manuel Raul'du. Ancak onlardan söz etmesi edebi âdetlere aykırı kaçardı. Dolayısıyla Theodora, kendi yaşadığı dönemin dinsel kargaşası ile Graptoi gibi kendi vicdanının sesine kulak vererek imparatorun emirlerine kararlılıkla karşı koymuş kişilerin uğradığı zulüm arasında tek bir yerde, o da belirsiz bir üslupla bağıntı kurmuştur. Şehit-

27 Gregoras, I, s. 178-79 (*CSHB*); Pachymeres, *De Andonico Palaeologo*, II, s. 131-52 (*CSHB*). Gregorios'un mektubu(nun özeti)'için bkz. Kugéas, "Zur Geschichte", 600. Aristin *monydrion*'u hakkında bkz. Janin, *La géographie ecclésiastique*, s. 56-57.

28 Yay. haz. A. Papadopoulos-Kerameus, *Analekta İerosolimitikis Stahioloyias* IV (St. Petersburg, 1897), s. 185-223; V, s. 397-99.

29 Bkz. W. Treadgold, *The Byzantine Revival 780-842*, Stanford, California, 1988, s. 310-11.

liğe yakın bir mertebede görülen Theofanes ile kardeşi Theodoros hakkında yazdığı hayat hikâyesi, Theodora'nın kaleminden çıktığı bilinen yegâne özgün çalışmadır. Dindarca bir eser olduğu gibi, Theodora'nın klasik Yunan yazarlarını geniş ölçüde okumuş olduğunu göstermesi için de bir araç işlevi görmüştür. Theodora yalnızca Kutsal Metinler'den değil, Hesoidos, Homeros, Diogenes Lairtios, Halikarnassoslu Dionisios, Euripides ve Strabon'dan da alıntılar yapar. Yani engin bilgisiyle bunca hayranlık uyandırmış olması boşuna değildir.[30]

Theodora'nın kitap sevgisi, kitap resimlemelerine ve kaligrafiye yönelik bir sevgiyi de içermekteydi. Kendi elinden çıktığı bilinen en az iki yazma vardır. Bunlardan biri, Ailios Aristeides'in söylevlerinden oluşan 425 varaklık derlemedir ve Vatikan Kütüphanesi'ndedir (Cod. Vat. gr. 1899).[31] MS 2. yüzyılın Yunanlı hatiplerinden Aristeides, üslupçuluğu ve o dönemde kabul gören Yunanca düzyazının örneklerinden birini oluşturmasıyla Bizanslı bilginlerin gözdelerindendi. Kendi eliyle yazdığı açıkça anlaşılan metnin önsözünde sekiz heceli vezinle yazılmış sekiz satırlık bir ithaf ile Aristeides'in kitabının "Yeni Roma İmparatoru'nun kız kardeşinin evladı; Angelos, Dukas ve Palaiologos hanedanları mensubu bir Kantakuzena ve *protovestiarios* İoannes Raul Dukas Komnenos'un karısı olan Theodora

eliyle en yüksek doğruluk seviyesinde kopya edilmiş" olduğu belirtilir. Bu ithaf başka birinin elinden çıkmış olabilirse de metni yazan bizzat Theodora'dır. Dayısı olarak sözü geçen imparatorun ise 1282'de ölmüş VIII. Mihail olduğu sanılmaktadır. Kocası İoannes Raul'dan söz ediliyor olması ise yazmanın, Raul'un yaklaşık ölüm tarihi olan 1274'ten önceye ait olduğunu gösterir. Demek ki Theodora, bunu rahibe olmasından ve Konstantinopolis'ten sürülmesinden önceye denk gelen daha mutlu günlerinde yazmıştır. Theodora'nın bilinen öteki kendi el yazması da Simplicius'un, Aristoteles'in *Peri physike*'si üzerine bir yorumudur ve bugün Moskova Tarih Müzesi'ndedir.[32] Bu yazmada da yine önsöz olarak sekiz dizelik manzum bir ithaf vardır ve metni kâğıda döken kaligrafın "İmparator'un yeğeni; Tanrı'nın armağanı [Theodora]; Dukas, Komnenos, Palaiologos aileleri mensubu ve İoannes Raul'un karısı" olduğu belirtilir. Demek ki bunu da 1274 öncesinde yazmıştır Theodora. 1240 dolaylarında doğduğunu kabul

---

30 Yay. haz. A. Papadopulos-Kerameus, s. 190, 192, 196, 197, 202, 204, 205, 207, 208, 211.

31 A. Turyn, *Codices Graeci Vaticani Saeculis XIII et XIV scripti annorumque notis instructi*, Vatikan, 1964, s. 63-65 ve 36 ile 168c sayılı tabakalar.

32 B.L. Fonkiç, "Zametki o greçeskiç rukopisjach Sovietskich chranilisç", *VV*, XXXVI (1974), 134.

edecek olursak, her iki yazmayı da 30'lu yaşlarında, mutlu bir evlilik sürmekteyken kaleme almış olmalıdır.

Hayatının sonraki dönemlerinde, sürgünden dönüp Konstantinopolis'e geldikten ve Aziz Andreas manastırına çekildikten sonra Theodora zaten çok geniş olan kütüphanesini daha da zenginleştirdi, ama bir yandan da kendi himayesi altında bir yazıcılar ve ressamlar atölyesi kurdu. Son derece zarif biçimde yazılmış ve İncil yazarlarının çarpıcı portreleriyle bezenmiş olan (en az) 15 İncil, Ayin Duaları ve Mezmurlar'dan oluşan kitap grubunun, Theodora tarafından kurulup finanse edilen bu atölyenin ürünü olduğu sanılmaktadır. Bu yazma grubunda yer alan Kutsal Metinleri Gösterir Çizelgeler'den ikisinin başındaki "Palaiologina" monogramının, eserlerin onunla bağlantısını doğruladığı düşünülebilir, yine de Theodora'nın imzasını çoğunlukla Kantakuzena ya da Raulaina diye attığı unutulmamalıdır.[33] Aynı kaligraf ve tezhipçi ekibince oluşturulmuş bir başka Ayin Duaları kitabının daha bu yakınlarda tanımlanma ihtimali vardır.[34] Bu sözü edilenler birer ilim çalışması olmaktan çok gösterişli sanat ürünleriydi. Theodora'nın, ilim araştırmalarının gösterişten daha uzak alanlarına duyduğu sevgiyi tamamlayan, gelişkin estetik beğenisinin çok canlı birer örneğidir bunlar.

Ölümünden kısa bir süre önce Theodora, kendi kütüphanesindeki bir yazmayı Aynaroz'daki Aziz Athanasios Manastırı'na (Büyük Lavra) bağışlamıştı. Bugün Paris'te bulunan bu yazmada 11. yüzyıl sonlarının bilge Bulgar Başpiskoposu Ohridalı Theofilaktos'un Dört İncil üzerine Yorumlar'ı yer almaktadır.[35] Bu yazmanın, daha önce, Theofilaktos'un hayranlarından Kıbrıslı Gregorios'un kütüphanesinde bulunmuş olması da müm-

---

33 H. Belting, *Das illuminierte Buch in der spätbyzantinischen Gesellschaft*, Heidelberg, 1970, s. 57, 66-67; H. Buchtal ve H. Belting, *Patronage in Thirteenth-Century Constantinople. An atelier of Late Byzantine book illumination and calligraphy*, Dumbarton Oaks Studies XVI: Washington, D.C., 1978, s. 6, 100 ve varak 19.

34 Kathleen Maxwell, "Another lectionary of the 'atelier' of the Palaiologina, Vat. Gr. 512", *DOP*, XXXVII (1983), 47-54; H. Hunger, *Schreiben und Lesen in Byzanz. Die byzantinische Buchkultur*, Münih, 1989, s. 49, 90, 131. Aynı grubun ürünü bir başka yazma da Atina Ulusal Kütüphanesi'nde bulunan, 13. yüzyıl sonlarına ait "İncil'den Ayin Duaları" olabilir (Cod. 2546). Bu yazma, Serez yakınlarındaki Aziz İoannes Prodromos manastırından alınmıştır. Anna Marava-Hatzinikolau ve Kristina Tufeksi-Paşu, *Kataloğos Mikrografikon Vizantinon heiroğrafon tis Ethnikis Vivliothikis tis Ellados*, II, Atina, 1985, no. 12, s. 60-75, levha 121-39. Ayrıca bkz. R.S. Nelson ve J. Lowden, "The Palaiologina Group. Additional manuscripts and new questions", *DOP*, XLV (1991), 59-68.

35 R. Devreesse, *Bibliothèque Nationale. Catalogue des manuscrits grecs*, II: *Le fond Coislin* (Paris, 1945), s. 122. Theofilaktos'un çalışması Yorumlar: *MPG*, cilt 123.

kündür. Kayıtlara geçmiş işlerinden sonuncusunda ise Theodora, bir sanat, edebiyat ve ilim âşığı ya da manastıra çekilmiş bir rahibe olarak değil, siyasi hayatta yer almış bir eylem kadını olarak çıkar karşımıza. Anadolu'nun batısında Türkler'le savaşlardaki üstün başarılarıyla tanınmış bir asker olan Aleksios Filanthropenos, komutasındaki zafer sarhoşu askerlerce 1295'te imparator ilan edilmiş, uzun zamandır Konstantinopolis'teki imparator tarafından ihmal edildiklerini düşünen yerel Bizanslı halktan da destek almıştı. İmparator II. Andronikos gibi Theodora da Filanthropenos'un uzaktan akrabasıydı. Nitekim onu Anadolu'ya gidip isyancı komutanla görüşmekle görevlendiren de bizzat imparator oldu. Theodora, kendi muhalif faaliyetleri yüzünden gözleri kör edilmiş olan kayınbiraderi İsaakios Raul'u da yanına aldı. Belki de ibret olsun diye götürmüştü onu. Filanthropenos, taht üzerinde hak iddia edip de bunu gerçekleştirmeyi başaramayanlara geleneksel olarak uygulanan cezanın, onları kör etmek olduğunu biliyor olmalıydı. Ama ne yazık ki Theodora bu barış görevinde başarıya ulaşamadı. İsyan Aralık 1295'te bastırıldı ve Filanthropenos kör edildi.[36]

Theodora, Konstantinopolis'teki manastırına ve ilim çalışmalarına geri döndü; bundan sonra neler yaptığı hakkında hiç bilgi yoktur. Beş yıl sonra, 6 Aralık 1300'de öldü. Himayesine aldığı dostu Maksimos Planudes'in elinde bulunan, Thukidides'e ait bir yazmaya ölümüyle ilgili not düşülmüştür. Theodora, büyük ihtimalle ölümünden önce ona vermişti yazmayı; ölümünün saati, günü, ayı ve yılı bir tek burada kayıtlıdır.[37] Çağının ilim irfan sahibi insanlarının çoğu için olduğu gibi Planudes için de Theodora, "muhterem hanımefendi, asil rahibe, bütün imparatorların en dindarı İmparator Andronikos'un kuzeni Theodora Raulaina Kantakuzena Komnena Palaiologina" idi. Belli ki Theodora, aristokrat kökeninin tekrar tekrar dile getirilmesinden çok hoşlanıyordu. Ölüm haberinin de bu kadar meşhur bir bilgin tarafından kâğıda döküldüğünü bilse gurur duyardı.

---

36 Pachymeres, *De Andronico Palaeologo*, II, s. 208-20, 220-32 (*CSHB*). D.M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453*, 2. baskı, Cambridge, 1993, s. 130-32.

37 M. Théarviç, "Notes de chrnologie byzantines", *EO*, IX (1906), 298-300; Kugéas, "Zur Geschichte", 590-91. Notun transkripsiyonu Lambros tarafından yanlış yapılmıştır, *NE*, XVIII (1924), 275.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EİRENE PALAİOLOGİNA (MONFERRATOLU YOLANDA): İMPARATORİÇE, 1288/89 - 1317

İtalya'daki ailesince bilindiği adıyla Yolanda, evlilik yoluyla Bizanslı oldu; ve tıpkı Bizanslı prensesler Elena ile Thamar'ınki gibi onun evliliği de, babası ile kocasının amaçlarına uygun düşecek şekilde hesaplanmış diplomatik ve politik bir düzenlemeydi. Yolanda'nın da mensubu olduğu Lombardiyalı Monferrato ailesinin Dördüncü Haçlı Seferi döneminden beri Bizans'la bağlantıları vardı. Sefere önderlik eden Monferrato Markisi Boniface, Thessalonike "Krallığı" diye adlandırdığı bölgeyi 1204'te Latinlerin Konstantinopolis ve Bizans İmparatorluğu'nu istilasında ganimet olarak almıştı. Bu krallığın ömrü fazla olmadı. Ancak unvan Monferrato ailesinde kaldı. Zaten burası, Dördüncü Haçlı Seferi'nden çok önce, yaklaşık 1180'de ailenin atalarına bağışlanmış bir yerdi; sözü edilen tarihte İmparator I. Manuel, kız kardeşini evlendirdiği Monferratolu Rainier'ye, yani Boniface'nin kardeşine vermişti bu toprakları; ya da ailenin iddiası böyleydi.[1]

Yolanda'nın babası Marki VII. Guglielmo'ydu. Annesi ise Kastilyalı Beatrice. Yolanda Aralık 1282'de Konstantinopolis'te taç giyen Andronikos II. Palaiologos'la evlendi. İmparatorun babası VIII. Mihail, Doğu ve

1 Eirene üzerine iki monografi vardır: C. Diehl, *Figures Byzantines*, dizi II, Paris, 1908, s. 226-45 (yine Diehl, *Impératrices de Byzance*, Paris, 1959); Hélène Constantinidi-Bibikou, "Yolande de Montferrat imperatrice de Byzance", *L'Hellénisme Contemporain*, 2. dizi, IV (1950), 425-42. Ayrıca bkz. S. Runciman, "Thessalonica and the Montferrat inheritance", *Gregorios o Palamas*, XLII (1959), 27-34; *PLP*, IX, no. 21361.

Batı kiliselerini birleştirme çabasıyla halkının güvenini yitirmişti. Oğlunun tahta çıkar çıkmaz yaptığı ilk iş ise birliğin geçersizliğini ilan etmek oldu. Ama yine aynı sıralarda kendine eş olarak hem aile kökeni hem inancı itibarıyla Batılı olan bir kadın araması tuhaf görünebilir. İlk karısı, 1281'de ardında Mihail ve Konstantinos adlı iki oğlan bırakarak ölen Macar Prensesi Anna'ydı. Batı'nın yönetici sınıfları arasında bir Bizans imparatoruyla evlilik genç kızlar için hâlâ iyi kısmet sayılıyordu. Papalar ise haliyle bu tür evlilikleri onaylamıyordu, hele erkek tarafı, Andronikos'un da yaptığı gibi Roma kilisesinin iddialarını açıkça ve kararlılıkla reddetmekteyse. Bizans sarayının diplomatları, Angevin ve Aragon hanedanları arasındaki mücadele hakkında, Batı'nın siyasi ve dini labirentinde yol bulabilecek kadar bilgilenmişlerdi. Andronikos onları Kastilya Kralı X. Alfonso'ya yönlendirdi. Alfonso'nun Konstantinopolis'e gönderebileceği bir kız evladı yoktu. Ama torunu Monferratolu Yolanda'yı seve seve verebilirdi Andronikos'a. Üç Cenova gemisi eşliğinde Konstantinopolis'e giden Yolanda, 1284'te orada Ortodoks töreniyle evlendi. O sırada kendisi aşağı yukarı 11, imparator kocası da 25 ya da 26 yaşındaydı.[2]

O tarihten sonra Yolanda, Yunanca Eirene ismini aldı. Babası, Monferrato Markisi olarak Thessalonike "Krallığı"nın hak sahibiydi gerçi, ama pratikte bunun kendisine hiçbir fayda sağlamadığını da itiraf ediyordu. İmparator II. Andronikos, Monferrato hanedanının, imparatorluğun ikinci büyük kenti üzerinde babadan oğula geçecek bazı haklara sahip olmasını siyasi bakımdan münasip bulmaktaydı. Yolanda-Eirene ile yaptığı evlilik de sürüncemede kalan bu haklar sorununa çözüm getiriyordu. Ne de olsa gelin, drahoma olarak tam da bu toprakları getirmişti imparatora. İmparator da buna karşılık gelinin babasına hatırı sayılır miktarda para verdi ve Lombardiya'da her yıl 500 kişilik bir askeri güce mali destek sağlamayı üstlendi. Ancak bu sözleşme pahalıya mal olmuş, imparator umduğu toprakları da alamamıştı. Yolanda-Eirene'ninse bir çocuk-gelin olarak gayet sevimli, iyi huylu ve güzel olduğu söylenir.[3] Ama ileri yaşlarında gösteriş meraklısı, sivri dilli, kıskanç ve durmadan sorun çıkaran birine dönüşmüş, üstelik drahoması Thessalonike'yi kendi mülkü gibi görmeye başlamıştı. İlk başlarda ona tapan kocasının gözünde de artık anlaşılması gittik-

2 George Pachymeres, *De Andronico Palaeologo*, II, s. 87 (*CSHB*); Nikephoros Gregoras, *History. Byzantina Historia*, yay. haz. L. Schopen, I, s. 168 (*CSHB*), bu evliliğin, papanın onayı ya da rızası dışında düzenlenmiş olduğunu özellikle belirtir. Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins. The foreign policy of Andronicus II, 1282-1328*, Cambridge, Massachusetts, 1972, s. 45-48 (bundan böyle Laiou, *Andronicus II*).

3 Gregoras, I, s. 168.

çe güçleşen bir kadındı. Dış görünümüyle tam bir Bizanslı haline geldiğine şüphe yok. Doğduğu topraklara dönmeye de heves etmiyordu hiç. Ama kafası ve kültürüyle hep bir Batılı olarak kaldı, dünyanın düzeni konusunda tamamen farklı bir bakış açısını korudu.

Eirene evliliklerinin ilk yıllarında İoannes, Theodoros ve Demetrios adında üç oğlan ile Simonis adı verilen bir kız doğurdu. 1286'da ilk oğullarının doğumundan sonra Andronikos, karısına imparatoriçe olarak taç giydirdi.[4] Bizans toplumu, imparatorun ilk evliliğinden doğma iki oğlunun Eirene'nin çocuklarından önce geleceğini tartışmıyordu bile. Eirene de muhtemelen bunu anlıyordu, ama yıllar geçtikçe içerlemeye başladı. Evlenmelerinden önce imparator, vârisi ve veliahtının ilk oğlu Mihail olduğunu ilan etmişti; 1294 Mayısında patriğin eliyle oğluna ortak imparator (IX. Mihail) tacı giydirmekle de teyit etmişti kararını. Yine aynı yıl ikinci oğlu Konstantinos'a imparatorluk unvanlarından biri olan despotluğu verdi.[5] Eirene kendi doğurduğu oğlanların tamamen saf dışı bırakıldığı hissine kapılmaya başlamıştı. Daha küçüktü bu oğlanlar. Büyükleri olan İoannes Palaiologos 1286'da doğmuştu, yani babası ile üvey ağabeyi Mihail ortak imparator olarak taç giydiklerinde sekiz yaşında ancak vardı. Fakat Eirene öyle bir gürültü kopardı ki kocası, küçük oğlana da bir despotluk vererek yatıştırabildi onu.[6] Eirene yine de memnun değildi. Tarihçi Nikeforos Gregoras, onun hakkında hiç de hoş olmayan bir portre çizer. Zaten Batılılardan genel olarak hazzetmemiş bir tarihçidir. Fakat Eirene'nin tabiatı itibarıyla küstah ve muhteris olduğu üzerinde özellikle durur. Eirene kendisi için olduğu kadar çocuklarının mutluluğu ve geleceği için de hırslı biriydi; zaten üç oğlan ile bir kızı sadece kendine ait kabul ediyordu. Oğullarının, oğullarının oğullarının ve hatta onların da oğullarının, Romalıların İmparatorluğu'nda hüküm sürerek annelerinin anısını sonsuzlaştırmasını sağlama almak arzusundaydı. Bunun da imparatorluğu prensliklere bölerek gerçekleştirilebileceği kanısındaydı; bu prensliklerin her biri, her ne kadar teorik olarak en büyük kardeşe, İmparator Mihail'e bağlı kalsa da, kendi içinde bağımsız bir imparatorluk olacaktı.

Eirene'nin önerisi, antik çağdan kalma Roma hukuku ile kutsallık kazanmış bir kurumun, yani Romalıların yegâne imparatorluğu ya da monarşisinin, imparatorun her oğluna bir parça verilerek taksim edilmesin-

---

4 Pachymeres, *De Andronico Palaeologo*, II, s. 87-88.

5 *Age.*, s. 195; Gregoras, I, s. 193. *PLP*, IX, no. 21499 (Konstantinos), 21529 (IX. Mihail). Laiou, *Andronicus II*, s. 32, not 1.

6 Pachymeres, *De Andronico Palaeologo*, II, s. 197. *PLP*, IX, no. 21475 (İoannes).

den başka şey değildi; bu parçaların hâkimiyeti de, sanki bunlar özel mülkmüş gibi, babadan oğula geçecekti. Eirene'nin kocası dehşete düşmüştü. Eirene'ye önerisinin tartışma konusu bile edilemeyeceğini söyledi. Tanrı'nın yüzyıllar öncesinden kutsamış olduğu bir monarşiyi, Romalıların monarşisini, bir poliarşiye çevirmenin düşünülemez, tamamen imkânsız bir şey olduğunu belirtti. Buna asla izin vermeyecekti.[7]

Eirene'nin bu önerisini nakleden Gregoras, Roma İmparatorluğu'na Batılı yönetim biçimlerini getirmeye çalışmakla suçlar onu. "Ne de olsa doğuştan bir Latin'di ve bu yeni fikri de Latinler'den almıştı." Yeni fikir, bir tür feodalizm olarak algılandı ve öyleydi kuşkusuz; her ne kadar Eirene'nin bunun bilincinde olduğu pek düşünülemese de. Eirene İtalya'dan ayrıldığında daha 11 yaşındaydı, o zamandan beri hep Konstantinopolis'te ve muhtemelen imparatorluk sarayında kadınlara ayrılmış dışa kapalı bölümde yaşamıştı. Kocasına çocuk doğurmaktan arta kalan kısıtlı zamanını feodal hukuku ve siyaset teorilerini inceleyerek geçirdiğini düşünmek pek olacak şey değildir. Gregoras ise Latinler'den de, onların hayat tarzından da hiç hazzetmemekle birlikte, Eirene'nin imparatorluğu her birinin hâkimiyeti babadan oğula geçen ayrı ayrı prensliklere bölme düşüncesinin, Batı'daki teori ile pratikten esinlenmiş olduğunu bir bilgin olarak biliyor olsa gerek. Onların geleneğine yabancı, gerçek Romalılar olan Bizanslılar içinse bu düşünce, 13. yüzyılın sonlarında hâlâ "yenilik" idi. Oysa elli yıl sonra kendi imparatorları, imparatorluğun elinde kalan son toprakları ayrı ayrı prenslikler halinde oğullarına dağıtmakla buna çok yakın bir yeniliği uygulamaya geçirecekti; gerçi babadan oğula geçer nitelikte değildi bu prenslikler. Feodalite kavramı Eirene'ye çok küçük bir yaşta aşılanmış değilse eğer, onu bu şekilde kavramış olduğunu varsaymak güçtür. Olsa olsa, çocuklarının o günkü ve gelecekteki durumunu sağlama almak için harekete geçen analık içgüdülerini tatmin etmenin en basit ve uygulanabilir yolu olarak görünmüştür ona. Ayrıca kocasından intikam almak için de böyle bir öneride bulunmuş olabilir. Ne de olsa kocasından nefret etmeye başlamıştı artık. II. Andronikos kendini tamamen ilahiyata ve felsefeye vermiş olan, son derece dindar bir imparatordu, aynı zamanda da ilim ve sanat çalışmalarına hamilik ediyordu. Ancak talepkâr bir kocaydı ve herhalde birlikte yaşaması güç bir adamdı. Cinsel iştahının da güçlü olduğu sanılır, zira en az iki gayri meş-

7 Gregoras, I, s. 233-5; Pseudo-Phrantzes, *Chronicon maius*, yay. haz. V. Grecu, s. 172. Laiou, *Andronicus II*, s. 229; J.W. Barker, "The problem of Byzantine appanages during the Palaiologan period", *Byzantina*, III (1971), 103-22.

ru çocuğu olduğu bilinmektedir. Eirene kocasına dargın olduğu zamanlarda onu kart teke diye suçlardı.[8]

Kocasının, kendi oğullarıyla ilgili isteklerini yerine getirmeyi inatla reddetmesi yüzünden Eirene'nin ona küskünlük duyduğuna şüphe yok. Bir an histerik gözyaşlarına boğulup bir an kendini öldürme tehditleri savurarak, hemen ardından iç gıcıklayıcı edalara bürünüp yatağa girince adamı reddederek bütün kadınca numaraları denemişti kocası üzerinde, ta ki imparator artık onun huysuzluklarına dayanamaz hale gelene kadar. Andronikos sonunda sevmez oldu karısını. Aralarındaki gürültülü anlaşmazlıkların herkesçe öğrenilip skandala sebep olmasından çekiniyor ve endişeleniyordu.[9] İmparator, devletin çıkarları gereği, kızları Simonis'i kurban etmekte, yani Makedonya sınır bölgesinin yanı sıra Thessalonike kenti için de tehdit haline gelen Sırp Kralı Stepan Milutin'i (1281-1321) yatıştırmak için onunla evlendirmekte diretince ilişkilerindeki gerginlik daha da arttı. Milutin bir Bizans prensesiyle evlenme karşılığında barışı bozmayacağını belirtiyordu. İmparator, kendi kardeşi Eudokia'nın bu işi göreceğini düşünmüştü; oysa Eudokia, ağabeyinin diplomatik işlerine piyon olmayı kaba bir tarzda reddetti. Dolayısıyla tek seçenek, imparatorun Eirene'den doğan kızıydı. Simonis'in ise şikâyet etmesi mümkün değildi, çünkü daha beş yaşındaydı. Ancak şikâyet ve protesto etme işini onun adına başkaları yerine getirdi, en çok da Milutin'in yaşını ve sefih yaşantısını itirazına gerekçe gösteren Konstantinopolis patriği. Sırp kralı ellili yaşlarını sürmekteydi ve önceki evliliklerinde sergilediği tutumları, üstelik geçmişte aynı zamanda birden çok kişiyle evlenmiş olması ahlaki sicilini epeyce lekelemişti. Eirene'nin bu konudaki tepkilerine dair hiçbir kayıt yoktur. Ama herhalde bunun, kocasının kendi doğurduğu çocukları küçük görmesine bir başka örnek oluşturduğunu düşünmüştür; sonraları ise bir ayağının Sırbistan sarayında olmasının, kocasına eziyet etmek için kendisine bir silah daha sağladığını fark edecekti. Çocuk yaştaki Simonis ile orta yaşlı zampara Milutin arasındaki skandal evlilik 1299 Nisan ayında Thessalonike'de gerçekleşti. Büyük ihtimalle de Eirene ve kocasının birlikte halkın önüne çıkmasına vesile olan son olaydı.[10]

Eirene küçük kızını bir değil birçok kez kaybetmiş oluyordu. Karı-koca ilişkisini gerçekleştirerek evliliği tamamlamak için gereken süre boyunca bekleyemeyen Milutin zavallı kızı asla çocuk doğuramayacak hale ge-

---

8 Laiou, *Andronicus II*, s. 8.

9 Gregoras, I, s. 235.

10 Pachymeres, *De Andronico Palaeologo*, II, s. 275-77; Gregoras, I, s. 203-04. Laiou, *Andronicus II*, s. 95-100.

tirmişti. Eirene, oğulları İoannes, Theodoros ve Demetrios'un evlilikleriyle gelecekleri konusunda bütün kararları tek başına vermeye ant içti. Büyük oğlu İoannes için Peloponnesos'taki Akhaia'nın Fransız prensinin dul karısı Isabelle de Villehardouin'i seçti. Bir kez daha müdahale eden imparator, İoannes'in, devlet işlerindeki gözde danışmanı Nikeforos Humnos'un kızı Eirene Humnaina'yla evlenmesi için karar çıkardı ve oğluna Thessalonike'nin yönetimini vererek gelinle birlikte oraya gönderdi.[11] Humnos ailesi için son derece onurlandırıcı olan bu gelişme, İoannes'in annesinde yine hayal kırıklığı yaratmıştı. Eirene, kocasının müdahalelerine daha fazla dayanamayacağına karar verdi. 1303'te, yaklaşık Paskalya zamanında eşyasını topladı ve Konstantinopolis'le sarayı terk ederek Thessalonike'ye yerleşti.[12] Ne de olsa burası, Monferratoların drahoması olarak Bizans'a verdiği toprakların bir parçasıydı. Orada hem kızı Simonis'e daha yakın olurdu, hem de oğlu İoannes'e; nitekim ömrünün sonuna kadar hemen hemen kesintisiz Thessalonike'de kaldı, kendi kendine bir nevi imparatoriçe olarak hüküm sürdü. Ocak 1305'te kardeşi, Lombardiya'daki Monferrato markisi öldü. Böylece devraldığı unvanı da oğlu İoannes'e miras bırakmayı planlamıştı. İoannes'in, Thessalonike valisi olarak kalmaktansa Monferrato markisi olarak daha iyi bir geleceğe kavuşacağına kocasını az kalsın ikna ediyordu. Fakat Konstantinopolis Patriği Athanasios bu planı duyunca dehşete kapılmıştı. Athanasios bir nevi aziz addedilirdi ve bir nevi de püriten reformcuydu. Aynı zamanda da iflah olmaz bağnazlıkta bir Latin karşıtıydı. Onun etkisine giriveren imparator, oğlu İoannes'in geleceği konusunda derhal fikrini değiştirdi. Patrik hiç üşenmeyip ona bir mektup yazmış, İoannes'i yabancı bir ülkeye, o küstah ve hissiz barbarların arasında yaşamaya göndermenin oğlanın ölümlü ruhuna hiç fayda getirmeyeceğini belirtmişti. Ayrıca İoannes'in bir süre annesiyle görüşmemesinin daha hayırlı olacağı tavsiyesinde de bulunuyordu. Genç İoannes, bundan iki yıl sonra, ölümlü ruhu İtalya'daki hayatla kirlenmemiş olarak Thessalonike'de öldü.[13]

Eirene yine istediğini elde edememişti. Patrik Athanasios'un her şeyden aziz tuttuğu saf Ortodoks imanını Tanrı'nın bir laneti olarak görmüş olsa gerek. Bu kez kendini tamamen ikinci oğlu Theodoros'un geleceğini planlamaya verdi. Onu, Atina'nın Fransız dükü II. Guy de la Roche'un

---

11 Eirene Humnaina ile ilgili olarak bkz. bu kitapta Beşinci Bölüm.

12 Gregoras, I, s. 235, 241-44.

13 Athanasios I, *Letters. The Correspondence of Athanasios I Patriarch of Constantinople*, yay. haz. Alice-Mary Maffry Talbot (*CFHB*, VII: Washington, D.C., 1975), no. 84, s. 220-27, 410-14. Gregoras, I, s. 241. Laiou, *Andronicus II*, s. 173.

kızlarından biriyle evlendirmeyi düşünmüştü. Ama dük bu projeye ilgi göstermedi. Bunun üzerine Eirene, Monferrato Markiliği unvanını İoannes'in yerine Theodoros'un devralmasını önerdi. 1306'da "yabancı topraklar"a, İtalya'ya gönderilen Theodoros orada Cenovalı Spinola ailesinden soylu bir hanımla evlendi. O tarihten sonra da, borçlarını kapatmak için ana babasından yalvar yakar para almaya geldiği zamanlar dışında, Bizans civarında pek görünmedi; üstelik Roma kilisesinin inancını benimseyerek de patriğin gözünde lanetlendi. Theodoros 1338'de Lombardiya'da öldü.[14] Eirene, Thessalonike'yi kendi mülkü ve kendi egemenlik alanı olarak görüyordu. Orada imparatoriçe olarak kendi hazinesini denetimi altında bulunduruyor, Konstantinopolis'teki kocasına danışmadan kendi dış politikasını uyguluyordu. Makedonya'nın doğusundaki Drama'da kendine ait bir kır evi vardı, zaman zaman oraya çekilirdi. Önceleri kocası, 1303 ile 1305 arasında neredeyse tam iki yıl Eirene'nin danışman ve yönetici olarak Theodoros Metohites'in hizmetlerinden yararlanması için ısrar etti. Metohites elbette aynı zamanda gözünü Eirene'nin üzerinden ayırmayacak, Andronikos'a casusluk edecekti, çünkü imparator karısına güvenmiyordu.[15]

Nitekim imparatorun şüpheleri doğrulandı. Eirene, Thessalonike'de fesat imalar ve açıktan iftiralarla ona karşı bir kampanya yürütmekteydi. Kocasının ahlakı ve karakteri konusunda utanmazca yaydığı suçlamalar, sonraki dönemde yaşayan ve Theodoros Metohites'in öğrencisi olan Bizanslı tarihçi Nikeforos Gregoras tarafından biraz süslenerek de olsa kayda geçirilmiş olmasaydı, Eirene'nin bunları gerçekten söylediğine inanmakta güçlük çekerdik. Hemen hemen buna yakın bir dille "Cehennemin gazabı," der Gregoras, "bir kadının kini yanında solda sıfır kalır." Kocasının yanındaki yaşantısı hakkında Eirene'nin, özel konuşmalarda olsun, halkın huzurunda olsun, Tanrı'dan ya da kullarından çekinmeksizin anlattıkları, ar damarı çatlamış fahişelerin yüzünü kızartacak cinsten şeylerdi. Eirene, sarayını sık sık ziyaret eden keşişler ile soylu hanımların yanında bile kocasının mahrem hayatıyla ilgili bu rezilce, hainane dedikoduları sürdürüyordu.[16] Çevirdiği entrikalar içinde en belalı ve zehirleyici olanı

---

14 Angeliki E. Laiou, "A Byzantine prince latinized: Theodore Palaeologus, Marquis of Montferrat", B, XXXVIII (1968), 386-410; F. Cognasso, "Una crisobolla di Michaele IX Paleologo per Teodoro I di Monferrato", *Studi Bizantini*, II (1927), 39-47.

15 Bkz. İ. Sevçenko, *La vie intellectuelle et politique à Byzance sous les premiers Paléologues. Etudes sur la polémique entre Théodore Métochites et Nicéphore Choumnos*, Brüksel, 1962, Ek III, s. 275-79.

16 Pachymeres, *De Andronico Palaeologo*, II, s. 378-79; Gregoras, I, s. 235-37.

ise Sırbistan'daki damadıyla ilişkileriydi. Thessalonike'ye yerleşme nedeni kısmen kocasından kaçmak, kısmen de zorla Sırp Kralı Stepan Milutin'le evlendirilmiş olan kızı Simonis'e yakın olmaktı. Ama Milutin'i kocasına yönelik kinini giderebilmek için kullanabileceğini gördü. Kızına yaptıkları için bağışladı onu. Milutin'le yazışmaya başladı, para ve armağanlar yağdırarak onu sarayına davet etti. Hatta başına takması için Milutin'e bir taç yaptırdı, bu taç her sene daha da pahalı mücevherlerle bezenmiş bir yenisiyle değiştiriliyordu. Eirene Sırpların uzun süredir Makedonya'yı ve Thessalonike kentini almak istediklerinin tümüyle farkındaydı. İmparator kocasını yerin dibine geçirmek üzere planladığı tehlikeli bir diplomatik oyun oynuyordu şimdi. Milutin'in, geleceğini karartmış olduğu çocuk karısından bir erkek evlat sahibi olamayacağı kesinleşince, Eirene kendisiyle birlikte Thessalonike'de bulunan evlenmemiş küçük oğlu Demetrios'u vâris ataması için onu ikna etti. Demetrios'u yanına çuvalla para ve armağan vererek Sırbistan'a yolladı. Fakat Demetrios, Sırp sarayındaki barbarlığa ve can sıkıntısına dayanamadı; daha bir yılı ancak doldurmuştu ki geri döndü.[17] Daha sonra Eirene öbür oğlu Marki Theodoros'u da annesinin yanına ender olarak yaptığı ziyaretlerinden birinde bir süreliğine Sırp sarayına göndermeyi başardı. Theodoros da katlanamadı oradaki koşullara ve

alelacele Lombardiya'ya, karısının yanına kaçtı. Gregoras, Eirene'nin Sırpların sonunda Thessalonike'yi, hatta Bizans İmparatorluğu'nun tamamını ele geçirmesini umduğunu öne sürecek kadar ileri gider, ne de olsa bu, Eirene'nin çocuklarının yararına olurdu.[18]

Sırp Kralı Stepan Milutin, kocası Andronikos'a karşı güttüğü kan davasında Eirene'nin en yakın ve güçlü müttefikiydi. Ama imparatoriçenin muhtemelen başka müttefikleri de vardı. 1303'te Türkler aman tanımaz bir şekilde imparatorluğun doğu sınırlarına akın ederken, Andronikos Batı'dan Katalan Birliği diye bilinen paralı askerleri takviye kuvvet olarak tutmak gibi akılsızca bir iş yapmıştı. Dağınık bir güruh oluşturan bu askerler Anadolu'da tamamen rastgele savaşarak yarardan çok zarar getirdiler. Sonunda isyan çıkarıp Trakya'ya yerleştiler ve oradan çıkarılmaları ancak zorla mümkün oldu. En kalıcı başarıları ise 1311'de Atina Dükalığı ile Thebai'yi Fransızlardan almalarıydı. Öte yandan Batı'da Katalanları uzun süre önce elden gitmiş olan Konstantinopolis Latin İmparatorluğu'nu yeniden kurmayı amaçlayan bir Haçlı seferinin öncü kuvveti olarak görenler de vardı. Bu girişim, Konstantinopolis'i kurtarmak için Türklere karşı düzenlenecek bir Haçlı Seferi kisvesi altında gerçekleştirilebilirdi. Girişimin

---

17 Gregoras, I, s. 241-44.

18 Demetrios Palaiologos hakkında bkz. *PLP*, IX, no. 21546.

baş savunucusu da Fransa Kralı IV. Philippe'in kardeşi Charles de Valois oldu; ne de olsa Charles, Konstantinopolis Latin İmparatorluğu'nun vârisi olan Catherine de Courtenay ile evliydi. Aragon Kralı II. Frederico'yla ve Sırbistan'la da ittifak halindeydi. Birkaç Bizanslı devlet adamı da ona umut verdi; gerçi Bizanslıların derdi yabancı bir imparator bulmaktan ziyade Türklere karşı yardım almaktı. İçlerinden bazılarının Charles de Valois'ya yazdığı mektuplar günümüze ulaşmıştır. Biri, o dönem imparatora vekâleten Thessalonike'yi yönetmekte olan İoannes Monomahos'tu. Eirene'nin bu planlara karıştığına dair doğrudan bulgu pek yoktur. Ama Konstantinopolis'te yeniden bir Latin imparatorluğunun kurulması onun planlarına gayet uygun düşerdi; çocuklarının da yararına olurdu.[19]

Ancak girişim hayal olarak kaldı ve kısa süre içinde, unutuldu denemese de rafa kaldırıldı. Eirene'nin kocasına duyduğu öfkenin de, kendi ailesine fayda sağlama çabası öne geçtikçe yatıştığı anlaşılıyor. Oğlu Theodoros, geleceğini Monferrato mirasında bulmuştu. Öbür oğlu Demetrios, Sırp tahtının vârisi olması için yapılan öneriyi geri çevirmiş, uzun zaman önce de Thessalonike'yi terk ederek Konstantinopolis'e dönmüştü; orada yazı ve resim gibi daha sakin uğraşlara dalmıştı. Despot İoannes 1307'de Thessalonike'de ölmüş, dul bıraktığı ve annesinin hiçbir zaman hazzetmediği karısı, rahibe olarak yeni bir hayat kurmuştu.[20] Eirene'nin Konstantinopolis'e dönerek kocasıyla ilişkisini yoluna koyma ve saray hayatındaki eski yerine dönme kararı da İoannes'in ölümünden sonra kapıldığı yalnızlık ve hayal kırıklığıyla alınmış olabilir. Fakat çevre bölgelerde kendisini bekleyen tehlikeler hakkında iyi bilgilendirilmediği anlaşılmaktadır; nitekim daha yola yeni çıkmıştı ki kendisine ulaşan bir mesajla, izleyeceği güzergâhı denetimi altında bulunduran Katalanların tehlike yarattığı bildirildi. Eirene hemen Konstantinopolis'ten yetişen ordunun zamanında müdahalesiyle Katalan saldırılarından kurtarılmış olan Thessalonike'ye döndü.[21]

Sonraki bir tarihte kocasıyla görüşmeye gittiği kesindir, ancak uzlaşmaya varmaları büyük ihtimalle mümkün olmamıştı. Kocasını lanetleme çabalarında fazla ileri gitmişti. Patrik Athanasios, imparator ile karısının böylesine birbirinden kopmuş olmasına yürekten üzülüyordu. Eirene'ye yazdığı bir mektupta, imparatoriçenin yıkılan evliliğinin, daha az bahtiyar olan toplum kesimleri için kötü örnek oluşturduğunu ima etmişti. Bu

---

19 Constantinidi-Bibikou, "Yolande du Montferrat", 435-39; Laiou, *Andronicus II*, s. 213-19.

20 Bkz. bu kitapta Beşinci Bölüm.

21 Pachymeres, *De Andronico Palaeologo*, II, s. 586-87; Gregoras, I, s. 245.

mektup Eirene'ye başkente dönüşünden sonra yazılmış olduğuna göre, imparatoriçe kocasıyla görüşmek için en az bir girişimde bulunmuştur. Patrik, ikisi arasındaki "uzun süreli ayrılığa" değinerek bunun sona ermesi, sevginin küskünlüklere karşı zafer kazanması için dua eder. Konunun vahameti hakkında yeterince bilgilendirilmemiş olmaktan yakınır. İmparator, bu konudaki sessizliğini bozmamıştır; bu, ne de olsa Eirene'nin onun davranışlarıyla ilgili dehşet verici hikâyelerinin yayıldığı Thessalonike'ye göre Konstantinopolis'te daha kolay olmuştur.[22] Ancak imparatora yazdığı bir başka mektupta patrik, "bazı kimselerin imparator aleyhine fısıltıyla yaydığı karalamalar"a değinerek sabır telkin etmekte, huzura da bu sayede erilebileceğini belirtmektedir. Burada, Andronikos'un teselli kabilinden tuttuğu metresinden söz ediyor olması muhtemeldir elbette. Son olarak da patrik, Andronikos ile Eirene'nin yakın zamanda barışmasına ihtimal vermediği için imparatorla ya sarayda, ya da kentin kiliselerinden birinde en kısa zamanda özel bir görüşme yapmayı talep etmekte, böylece imparatorun Tanrı'nın kendisine uygun görmüş olduğu eşiyle huzur ve uyum içinde bir araya gelmesinin yollarını bulabileceklerini belirtmektedir. Fakat bunun kolay olmayacağını da biliyordu patrik, zira imparatorun karısı güçlü bir iradeye sahipti ve mensubu olduğu ırkta yaygın görülen küstahlıkları sergiliyordu.[23] Eirene'nin irade gücü ve küstahlığı konusunda doğrusu haklıydı, gerçi bunlar sadece Batılılara özgü olumsuz özellikler değildi. Patriğin nasihatlerinin ve konuya gösterdiği ilginin Eirene'nin evliliği üzerinde herhangi bir etki yarattığına dair bulgu yoktur. Patriğin mektupları Eylül 1309'da, yani ikinci görev süresinin sonunda kesilmiştir; dönemin tarihçileri de o tarihten sonra Eirene'den söz etmemiş, sadece 1317'de, Thessalonike'de kendine kurduğu özel imparatorlukta öldüğünü bildirmişlerdir. Drama'daki kır evinde, ateşli bir hastalığın ardından öldü Eirene. Sırbistan'dan gelerek annesinin cenazesine katılan Simonis sonradan cenazesinin kalıntılarını Konstantinopolis'teki Pantokrator manastırına nakletti.[24]

Eirene, vasiyetinde muazzam servetinin büyük bölümünü çocukları arasında paylaştırmıştı. Kalanı da Konstantinopolis'teki Ayasofya kilisesinde gerekli onarımların yapılması için harcanacaktı. Cenazesinde yapılacak konuşmalar (*monodi*), Thessalonikeli Aleksios Lampenos ve Konstantinopolisli bilgin Theodoros Hirtakenos tarafından hazırlandı. Saray şairi Manuel Files ile Thessalonike'de Eirene'yi şahsen tanımış olan Theodoros

---

22 Talbot, *Correspondence of Athanasios I*, no. 75, s. 187/91, 397-98.

23 *Age.*, no. 97, 98, s. 252-55, 427-28.

24 Gregoras, I, s. 273.

Metohites de imparatoriçenin hayatı ve ölümüyle ilgili şiirler kaleme aldılar.[25] Hirtakenos, "bütün erdemleri kendinde toplamış bir çiçek, asalet meyvelerinin en asil olanı" diye söz etmişti ondan. Files ise gerçeklere daha sadık kalmıştır, en azından Eirene'nin ataları ve çocukları konusunda. Onun diğer üç çocuğunun adlarına da bir tek Files'in eserinde rastlarız. Bu çocuklar, bebekken öldükleri anlaşılan İsaakios, Bartholomeos ve Theodora'dır. Her iki yazar da imparatoriçenin fırtınalı özel hayatına değinmekten ustalıkla kaçınır. Yine de bütün hatalarına ve karakterindeki kusurlara rağmen Eirene doğru dini inanca sahipti. Atalarının inancı olan Roma dinine hiç dönmemişti ve dini bütün Ortodoks imparatoriçeler arasında anılmış, onları gösteren listede adına yer verilmişti.[26] Thessalonike'deki mülkünü adeta kendi kendine imparatoriçeliğini ilan ederek yönetmiş olduğunun kanıtı ise Augusta ya da Despoina sıfatlarıyla yayımladığı çok sayıda belgedir. Eirene'nin Makedonya'daki mülklerinin büyük bölümü, kocası tarafından ya onun kalbini kazanma ya da kendisine yönelik nefret duygularına gem vurma maksadıyla zaten imparatoriçenin yönetimine bırakılmıştı.[27] Eirene, Serez kasabası ile Drama'daki toprakları da içeren mülklerine kendi istediği yöneticileri atar, buralarda kendi muhasebecilerini bulundururdu.[28] Resmi belgelerinde kullandığı kurşun mühürlerden birkaçı bugüne ulaşmıştır. Bu mühürlerde imparatoriçenin sureti başında tacıyla ve "Eirene, son derece dini bütün Augusta Komnena Dukaina Palaiologina" yazısıyla birlikte yer alır. Belli ki Eirene, kocasına değilse bile onun imparatorluk ailesine ait olmaktan gurur duyuyordu.[29]

---

25 Alexios Lampenos, *Monodies*, yay. haz. Sp. P. Lambros, *NE*, XI (1914), s. 359-400 (377-82). Hyrtakenos, yay. haz. J.F. Boissonade, *Anecdota Graeca*, I (Paris, 1829), s. 269-81. Manuel Philes, yay. haz. Ae. Martini, *Manuelis Philae Carmina Inedita*, Napoli, 1900, no. 7, s. 13-17. Metokhites: bkz. I. Şevçenko, "Theodore Metochites, the Chora, and the intellectual trends of his time", P. Underwood, der., *The Karije Djami*, IV, Princeton, New Jersey, 1975, s. 19-91 (özellikle s. 28).

26 J. Gouillard, "Le Synodikon de l'Orthodoxie. Edition et commentaire", *TM*, II (1967), s. 101.

27 II. Andronikos'un Eirene için yayımladığı *khrysoboullon* (altın mühürlü imparatorluk fermanı): *MM*, V, Viyana, 1887, s. 268-70; *DR*, V, no. 2158 (bu metinde belgenin tarihi, Mayıs 1294'te, IX. Mihail'in taç giyme töreninin hemen öncesi olarak verilmiştir). Constantinide-Bibikou, "Yolande de Montferrat", s. 434-35.

28 P. Lemerle, *Philippes et la Macédonie orientale*, Paris, 1945, s. 187-89. P. Lemerle, yay. haz. *Actes de Kutlumus (Archives de l'Athos*, II2, Paris, 1988, no. 8, 11, s. 50-53, 60-64. F. Barişiç, "Povelje vitantijskich carica", *ZRVI*, XIII (1971), s. 159-65.

29 G. Zacos ve A. Veglery, *Byzantine Lead Seals*, I, 1. bölüm, Basel, 1972, no. 125, s. 120-21; J. Touratzoglou, "Les sceaux byzantines en plomb de la collection Michael Ritzos au Musée de Thessaloniki", *Byzantina*, V (1973), s. 272-73.

Kızı Simonis, Eirene'nin yürüttüğü diplomasinin son bahtsız kurbanı oldu. Konstantinopolis'te annesinin cenazesine katıldıktan sonra Sırbistan'a, barbar kocasının kollarına dönmeyi canı hiç istememişti. Burada kendini özgür hissediyordu. Kocasından korktuğunu itiraf etti. Bir yıl kadar sonra Milutin onu getirmeleri için ulaklar gönderdi ve karısı derhal geri gelmeyecek olursa savaş açma tehditleri savurdu. İmparator babası, Simonis'e geri dönmek zorunda olduğunu bildirdi, sonra da onu, kocasının gönderdiği adamlara teslim etti. Ama yolda Simonis, üstündekileri çıkarıp rahibe cübbesi geçiriverdi sırtına. Böylelikle kimse ona dokunamazdı. Onu geri götürmekte olan adamlar ne yapacaklarını şaşırmışlardı. Ne zorla götürebilirlerdi artık onu, ne de peşinden gidebilirlerdi. Gerçi Sırbistan'a eli boş dönmekten daha çok korkuyorlardı. Bu duruma bir çare bulan ise Simonis'in üvey kardeşi ve dönemin Thessalonike valisi Konstantinos oldu. Kardeşinin üstündeki giysiyi vahşice yırtıp atarak, onu Sırp sarayında noktalanacak yolculuğuna devam etmek üzere adamlara teslim etti. Oracıkta gözyaşları içinde sürüklene sürüklene götürüldü Simonis. Ürkütücü, ihtiyar kocası Stepan Milutin 1321 Ekiminde ölene kadar sarayda dehşet ve sefalet dolu üç yıl daha geçirdi. Kocası ölür ölmez de soluğu Konstantinopolis'te alıp özgürlüğüne karşılık şükranlarını sunmak istercesine bir manastıra kapandı. Sonunda orada gerçekten dokunulmazlık ayrıcalığına kavuşmuş, tam anlamıyla gerçek bir rahibe olarak yirmi yıl yaşadı.[30]

30 Gregoras, I, s. 287-88, 318. Laiou, *Andronicus II*, s. 282-83. Simonis Palaiologina ile ilgili olarak bkz. M. Laskaris, *Vizantiske prinzese u srednevekovnoj Srbiji*, Belgrad, 1926, s. 53-82; H. Hunger ve O. Kresten, "Archaisierende Minuskel und Hodegonstil im 14. Jahrhundert. Der Schreiber Theoktistos und die *kralaina ton trivalon*," *JÖB* XXIX (1980), s. 187-236, özellikle 223-33; *PLP*, IX, no. 21398. Simonis'i Stepan Milutin'in *kralaina*'sı olarak gösteren, o çağa ait duvar resimleri Sırbistan'daki Staro Nagoriçino, Studenica ve Graçanica kiliselerinde görülebilir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

EİRENE-EULOGİA HUMNAİNA PALAİOLOGİNA: PRENSES VE BAŞRAHİBE (ö. ykş. 1355)

Eirene, Nikeforos Humnos'un ikinci kızıydı. 1291'de doğmuştu. Annesi hakkında pek bilgi yoktur, yetiştirilişi ve eğitimiyle ilgili bilgiler daha da azdır. Ancak yaşadığı dönemde Eirene'nin edebi beğenisine ve geniş bilgisine övgü düzenler çoktu. Bununla beraber, Yunanca dilbilgisinde olsun, imlada olsun pek yüksek bir standart tutturamadığını kendi yazdıkları ortaya koyar. Nikeforos Humnos'un kendini ilme adamış ve bu konuda çok sayıda ürün vermiş biri olduğu dikkate alınınca, çocukluğunda Eirene'nin, babasının etrafındaki akademik havayı solumamış olması düşünülemez. Babası aynı zamanda parlak ve güvenilir bir devlet adamıydı, İmparator II. Andronikos Palaiologos döneminde başdanışman (*epi tou kanikleiou*) ve başbakan olarak yüksek mevkilerde bulunmuş, ancak 1295'te eski dostu, yeni rakibi Theodoros Metohites tarafından yerinden edilmişti. 1309-10 arası kısa bir dönemde, ailesinin geniş topraklara sahip olduğu Thessalonike'de valilik yaptı. Kendi de karısı da servetleriyle ünlüydü. Yoğun siyasi kariyeri sırasında Humnos retorik, felsefe ve ilahiyat alanlarında çok sayıda eser verecek, geniş ölçüde yazışmalar gerçekleştirecek, hepsinden önemlisi de II. Andronikos'un sarayında klasik Yunan çalışmalarına ilginin canlanmasına katkıda bulunacak vakti buldu. Gençliğinde Kıbrıslı Georgios'un, yani geleceğin Patrik II. Gregorios'unun (1283-89) öğrencisi olmuştu; düşüncelerini Attika Yunancası'nı yeniden oluşturarak dile getirmenin ve eski Yunan felsefesini, Hıristiyan vahyini

oluşturan Kutsal Metinler ile olabildiğince bütünleştirmenin hazzını da hocasından öğrendiğine kuşku yok.[1]

Kızı Eirene'nin, babasının ilim sevgisini kısmen de olsa almış olduğu açık. Ama dindarlığı ve Hıristiyan dinine adanmışlığı açısından annesine çekmişti. Zaten şartlar ne olursa olsun bir kız çocuğunun küçük yaştan itibaren ilim alanında bir kariyere hazırlanacak resmi eğitimi alması pek görülmüş değildi; Eirene'nin buna zamanı olduğunu da sanmıyoruz. Ana babasının onun geleceğiyle ilgili başka fikirleri vardı. Dini bütün birer Hıristiyan olarak Eirene'nin ablasını küçük yaşta seve seve manastıra vermişlerdi. Böylece büyük kızları, bütün hayatını manastırın her türlü suçtan, kusurdan arınmış karanlığında geçirdi. Anneyle babanın Eirene'yle ilgili olarak ise daha maddi hırsları vardı. Ne para ne nüfuz açısından sıkıntı çekmekteydiler, hem zaten Nikeforos, İmparator II. Andronikos'un en yakın adamlardandı. Aynı zamanda da püriten Patrik Athanasios'un kaba bir üslupla ifade etmiş olduğu gibi, toplum hayatında hep yukarılara tırmanan biriydi.[2] Genç Eirene'nin 1297'de küçük Trabzon İmparatorluğu'nun tahtına çıkmış II. Aleksios ile evlenmesini öneren de imparator oldu. Fakat Aleksios'un bir Gürcü prensesiyle evleneceğini kesin olarak bildirmesi üzerine bu öneri geçerliliğini yitirdi.[3] Eirene daha bebeklikten çıkmış sayılmazdı. Yine de bu durumda imparatorun oğlu İoannes Palaiologos'la evlendirilmesi için yapılan ikinci öneri babasını çok sevindirdi. İoannes'e despot unvanı verilmişti bile ve babası ölünce onun yerini alma şansı vardı. Küçük bir taşra hükümdarını damatlığa ka-

1 J. Verpeaux, *Nicéphore Choumnos homme d'état et humaniste byzantin (ca 1250/1255-1327)*, Paris, 1959; J. Verpeaux, "Notes prosopographiques sur la famille Choumnos", *BS*, XX (1959), s. 253-66. Eirene, yani Rahibe Eulogia üzerine çalışmalar: V. Laurent, "Une princesse byzantine au cloître, Irène-Eulogie Choumnos Paléologue, fondatrice du couvent de femmes ton filanthropu Sotiros", *EO*, XXIX (1930), s. 29-60; V. Laurent, "La direction spirituelle à Byzance. La correspondance d'Irène-Eulogie Choumnaina Paléologue avec son second directeur", *REB*, XIV (1956), s. 48-86; Angela C. Hero, "Irene-Eulogia Choumnaina Palaiologina Abbess of the Convent of Philanthropos Soter in Constantinople", *BF*, IX (1985), s. 119-47; A.C. Hero, *A Woman's Quest for Spiritual Guidance: The correspondence of Princess Irene Eulogia Choumnaina Palaiologina*, Brookline, Massachusetts, 1986; A.C. Hero, "The unpublished letters of Theoleptos Metropolitan of Philadelphia (1283-1322)", *Journal of Modern Hellenism*, III (1986), s. 1-31; IV (1987), s. 1-17. Ayrıca bkz. I. Şevçenko, *La vie intellectuelle et politique sous les premiers Paléologues. Etudes sur la polémique entre Théodore Métochites et Nicéphore Choumnos*, Brüksel, 1962, s. 118-25.

2 Verpeaux, *Nicéphore Choumnos*, s. 44-52.

3 George Pachymeres, *De Andronico Palaeologo*, II, s. 287-89 (*CSHB*), Laurent, "Une princesse byzantine", s. 39-40.

zanma şansını yitirmiş olan Humnos ailesi, kızlarını müstakbel Konstantinopolis imparatoriçesi konumuna yükseltecek bu çok daha büyük fırsata sıkı sıkı sarıldı. İmparatorun karısı Monferratolu Yolanda ise bu planı onaylamıyordu. Despot İoannes onun oğluydu ve onu ne kadar pırıltılı olursa olsun basit bir devlet görevlisinin kızından daha yükseklerde birine layık görmekteydi.

Yolanda zaten kocasının yaptığı planların çoğunu onaylamazdı, yine de 1303'ün Paskalyası'nda düğün yapıldı. Eirene, kilise hukukuna göre evlilik için en küçük yaş sayılan 12'ye daha ancak basmıştı. Kocası Despot İoannes Palaiologos ise 17 yaşındaydı. Artık Eirene, Despot karısı olarak *basilissa* unvanına hak kazanıyordu ve büyük gurur duyacağı bu unvanı ömür boyu koruyacak, bu dünyada kibir ve gösterişe vesile olan şeyleri geride bırakmış olması gereken döneminde bile kullanacaktı. Çağın yazarlarından birinin ifadesiyle "gerçekten de cennette tasarlanmış", mutlu bir evlilikti bu. Ama dört yıl bile sürmedi. 1307 başlarında Despot İoannes, Thessalonike'de öldü.[4]

Eirene ancak 16 yaşındaydı. Hayatı paramparça olmuştu. Kültürlü babası gayet soğukkanlı ve üzerinde titizlikle çalışılmış bir taziye mektubu yazdı ona. Yapayalnız kalmış, allak bullak olmuş kızını teselli etmek için olduğu kadar, belagat becerisini sergilemek için de yazılmış bir mektuptu bu. Ne de olsa kızını anlayamıyor, onun hesapsızca ifade ettiği, yatıştırılması imkânsız kederini bir zayıflık işareti olarak görüyordu. Kızına *basilissa*'m diye hitap etmekten gurur duymaktaydı; saraydan başlayıp dış mahallelere kadar bütün şehrin onun üzüntüsünü paylaştığını bildirmekten de. Ailesine büyük şeref getirmiş olduğunu hatırlatıyordu kızına; şimdiki trajik rolünde aşırıya kaçarak bu şerefe gölge düşürmemeliydi. Günümüzdeki tabirle ifade edecek olursak, kızın kendini toplaması gerekiyordu. Bunları yazmasının sebebi de Eirene'nin insanlardan, hatta ana babasından bile uzaklaşarak marazi bir tecrit durumunda yaşamaya başlaması, matem elbisesiyle onların karşısına çıkmayı reddetmesiydi. Onda eksik olan sabırdı, bahtına çıkan bu melankoliye dayanmasını ve onu aşmasını sağlayacak olan sabır. Eirene kendini dış dünyaya kapayıp ana babasından gelen nasihatleri de teselliyi de reddetmek yerine, onlara şeref getirmekle ve itaat etmekle yükümlü olduğunu aklından çıkarmamalıydı.[5]

---

4 Pachymeres, *De Andronico Palaeologo*, II, s. 289, 377-79; Nikephoros Gregoras, *History, Byzantina Historia*, yay. haz. L. Schoepen, I, s. 241 (*CSHB*), burada ima edildiğine göre, Humnos, dalkavukluk ve entrikayla imparatora istediğini yaptırmayı başarmıştı. 1286'da doğan İoannes Palaiologos için bkz. *PLP*, IX, no. 21475.

5 Nikephoros Choumnos, *Letter of Consolation* (kızına yazdığı taziye mektubu), yay.

Bir daha evlenecek olursa mevkiini kaybedecek, dolayısıyla imparatorluk ailesinin şerefine gölge düşürecekti ki babasının nefret ettiği bir düşünceydi bu. Ne kadar genç de olsa, dul kalmış, vazifeşinas bir evlat olarak ömrünü tüketmeye mahkûm görünüyordu; edindiği *basilissa* unvanının gereklerini yerine getirerek ana babasının vitrini olacaktı. Dünyadan uzak ve kederli yaşantısının ne kadar sürdüğünü bilmiyoruz. Ama sonunda Eirene, babasını hayal kırıklığına uğratma pahasına ablasının yolunu tutarak İsa'ya gelin gitmeye karar verdi. Bu kararında onu etkilemiş olduğu kabul edilen adam da Theoleptos adında aile dostu bir keşişti. Doğuştan ruhani lider olan bu adam, 1283'te Filadelfia'ya (Alaşehir) piskopos atanmıştı. 1270'lerde Bizans'ı zorla Roma kilisesiyle birleştirme çabalarına cesurca karşı koyduğu için baskı ve zulümle karşılaşmış kişilerdendi. 1310'da Filadelfia'ya yaklaşmakta olan Türklere karşı piskoposluk bölgesini savunmasıyla da kahraman olmuştu. İmparatorun da hayranlığını kazanmıştı; zaten Konstantinopolis ileri gelenlerinden pek çoğunun özel papazıydı. Manastır yaşamına aşkla, hatta tutkuyla bağlı bir mistik olan Theoleptos, manastıra genç ve gözü yaşlı karısını çocuksuz bir dulluğa mahkûm ederek 25'inde girmişti. Belki de, hayatının tek aşkı böyle ansızın elinden alınıveren Eirene'nin yalnızlığını anlayabilmesini sağlayan, kendi nasırlaşmış yüreğiydi. Selameti, bu dünyaya ve yaptığı evlilik yoluyla dünyanın kendisine vaat etmiş olduğu onca şan şöhrete sırt çevirip kendini Tanrı'ya adamakta bulacağına Eirene'yi ikna etti.[6]

Böylece Eirene'nin azap içindeki ruhuna manastırdaki huzurun ve dinginliğin yolunu gösteren, Theoleptos olmuştu. Eirene'nin "Gösterişli altın bukleleri"ni kendi elleriyle keserek yoksulluk, iffet ve itaat yeminlerini kabul edip rahibeliğe adım atmasını sağlayan da oydu. Manevi babası olarak ona, bu yeni uğraşında karşılaşacağı sorunlar ile yükümlülüklere dair oldukça ürkütücü bir mektup yazmıştı.[7] Fakat daha başından itibaren Eirene, rahibelik yaşantısını kendi kural yorumlarına göre ve kendi parasıyla kurduğu bir manastırda sürdüreceğini açıkça belli etti. Kişisel olarak hatırı sayılır bir servete sahip olduğu halde ana babasının da bu manastıra kat-

---

haz. J.F. Boissonade, *Anecdota Graeca e Codicibus Regiis*, I, Paris, 1829, s. 293-305; *MPG*, CXL, sütun 1437-49. Verpeaux, *Nicéphore Choumnos*, s. 102-03.

6 Theoleptos ile ilgili olarak bkz. *PLP*, IV, no. 7509. Mektuplarından beşi çevrilip yayıma hazır hale getirilmiştir: Angela C. Hero, "The unpublished letters", III, (1986), s. 1-31; IV (1987), s. 1-17.

7 S. Salaville, "Une lettre et un discours inédits de Théolepte de Philadelphie", *REB*, V (1947), s. 101-15; Hero, "The unpublished letters", III, 6-31. Ayrıca bkz. Theodore Hyrtakenos, *Letters*, yay. haz. J.F. Boissonade, *Anecdota Graeca*, I, Paris, 1829, s. 287.

kıda bulunmasını sağladı. Servetinin bir kısmını yoksullara yardım ve savaş esirlerinin fidyesini ödeme amacıyla harcamıştı. Kalanını ise Ayasofya kilisesinden pek uzakta olmayan metruk bir manastır binasının yeniden inşa edilip döşenmesi için ayırdı. Manastıra Hıristos Filanthropos (Hayırhah Mesih) adı verildi. Bizans'ta imparatorluk ailesi mensupları ile diğer asillerin manastır yaptırdıktan ya da mevcut kurumları yenilettikten sonra buraların kurucusu (*ktitor* ya da *ktitorissa*) olarak anılması olağandı. Böyle yerler belli bir keşiş ya da rahibe tarikatına ayrılmış olmuyor, yeni kurumda geçerli olacak kurallar ya da kuruluş belgesi (*tipikon*) kurucu tarafından belirleniyordu. Eirene'nin Hıristos Filanthropos manastırı için hazırladığı *tipikon*'un bugüne ancak küçük bir parçası ulaşmıştır, fakat kurucunun kendi konumunu ne şekilde ortaya koyduğunun açıkça anlaşılması bakımından yeterlidir. Kurucu, dini bütün *basilissa* Eirene Laskarina Palaiologina adıyla tanıtır kendini, ancak manastırda Eulogia olarak tanınacaktır, zira rahibelerin "mukaddes ve meleksi giysisi"ne büründükten sonra bu adı seçmiştir. Eirene, ana babasına olan minnet borcunu kabul eder. Fakat bunun dışında, rahibe manastırının yönetimiyle ilgili olarak belirtilen kurallar, her ne kadar emsallerine dayanarak hazırlanmışsa da bizzat onun tarafından koyulmuştur. Manastır adını ise Eirene, merhum kocasının büyük halası ve VIII. Mihail'in kardeşi olup Ortodoks imanını savunmak uğruna çok meşakkat ve acı çekmiş Eulogia'dan ötürü almış olabilir.[8]

Eulogia'nın manastırını 1312 dolaylarında açtığı öne sürülmüştür. O tarihte en çok 21 yaşında olabilirdi. Bu kadar genç bir yaşta bir manastır topluluğunu kendi iradesine tabi kılabilmesi, ailesi aracılığıyla çok önemli ilişkileri olan, imparatorluk sülalesine mensup zengin bir prenses olarak konumunun ne kadar saygın olduğunu gösterir. Ne de olsa başrahibe olarak manastırın yönetimini üstlendiğini hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde ifade etmişti. Kurumun bir *koinobion*, yani her şeyde ortak olan, başrahibenin gözetimi ve denetimi altında hep beraber ibadet ve dua eden, hep beraber yiyip içen ve yaşayan tektip bir topluluğa dayalı olduğunu üzerine basarak belirtiyordu. Ancak *tipikon*'un günümüze ulaşan parçasında belirtilmemiş bir şey vardır ki o da, Hıristos Filanthropos'un bir çifte manastır olması, yani hem rahibe hem keşişleri barındırmasıydı;

---

8 Ph. Meyer, "Bruchstücke zweier tipika ktitorika", *BZ*, IV (1895), s. 45-58 (metin: 48-49); R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin*, I: *Le siège de Constantinople et le patriarcat oecuménique*; III: *Les églises et les monastères*, 2. basım, Paris, 1969, s. 541-42; R. Trone, "A Constantinopolitan Double Monastery of the fourteenth century: The Philanthropic Saviour", *Byzantine Studies/Etudes Byzantines*, X (1983).

gerçi rahibeler ile keşişler, bitişik ama ayrı binalarda kalıyordu. Bu tür kurumlar zaman zaman kilise tarafından lanetlenmiş, hatta yasaklanmıştı. 13. ve 14. yüzyıllarda yeniden kabul görmeye başladılar. Eulogia zamanında görevde bulunan püriten Patrik Athanasios ise bunları onaylamıyordu. Ama biri Konstantinopolis'teki Kserolofos tepesinde olmak üzere böyle çifte manastırlardan kendisi de iki tane kurmuştu. Bu tür manastırların avantajlarından biri, kurucunun ailesinin birbirine yakın mekânlarda dini hayatlarına devam edebilmesiydi; mesela Eulogia'nın annesiyle babası, 1320'de manastır yemini ettikten sonra böyle yapmışlardı.[9] Kızları, yani kendine uygun gördüğü isimle *basilissa* Eulogia, bu ortak kurumun kurucusu ve hamisiydi. Filadelfia Piskoposu Theoleptos da Anadolu'da düşmanlarla çevrili yaşayan cemaatine yol göstermek üzere sık sık Konstantinopolis'ten uzaklaşsa da hâlâ onun ruhani önderiydi. Mektuplarıyla Eulogia'ya öğüt verirdi, gerçi rahibe bunun, öğütlerini onun ağzından duymakla bir olmadığını, o kadar rahatlama sağlamadığını söyleyerek hep yakınıyordu. Genç yaşına rağmen Eulogia-Eirene, manastırını büyük bir ustalıkla, üzerine titreyip hasetle koruyarak düzenlemişti. Yaşça çok büyük olup çok daha fazla deneyim sahibi olan Theoleptos bile başrahibe (*kathigumeni*) diye hitap ediyordu ona. Gerçi Eulogia, otoritesinin komşu keşişleri de kapsadığı gibi bir iddiaya hiçbir zaman tevessül etmemişti. Keşişler de Theoleptos'un ruhani önderliği altındaydı ve piskopos, rahibelerle keşişler için ayrı ayrı vaazlar hazırlardı. Sert bir başrahipti, özellikle de gevşek ve yoz tutumlarına asla göz yummadığı rahibelere karşı.[10]

Manastır çok geçmeden ün kazandı. Kurucusunun belirlediği üzere bir imparatorluk kurumuna yaraşır gösterişli tarzda inşa edilmişti; bu gösterişin sebebi Eulogia'nın lükse düşkünlüğü değil, kendi ifadesine göre güzelce dayanıp döşenmiş bir ortamda fazilete daha çabuk ulaşılacağı içindi. Söylendiğine göre ölümünden önce Eulogia'nın gözetimi altındaki rahibelerin sayısı 100'ü aşmıştı.[11] İki sınıfa ayrılıyordu bunlar da: Rahibeler ve hemşireler. Rahibeler, kendilerini duaya ve ilahi görevleri yerine getirmeye adamıştı; hemşireler ise manastırın işlerini görürdü. Kıdemli rahibelere zaman zaman hayır işleri için manastır duvarlarının dışına çıkma izni verilirdi. Zaten Theoleptos da, çok sıkı düzenlemelere tabi olması kaydıyla rahibelerin hasta ve mahkûm ziyaretine gitmesini salık veriyordu. Başrahibe sıfatıyla Eulogia da her cumartesi-pazar odasında hanım ziyaretçi kabul eder, ziyaretine giden aristoktat ahbapları ruhani konularda ondan

---

9 Trone, "A Constantinopolitan Double Monastery".

10 Laurent, "Une princesse byzantine", s. 52-54.

11 Gregoras, *History*, XXIX.22: III, s. 238-39.

yardım isteyip hayır dualarını alırken, bir yandan da şehirde olup biten son olaylar hakkında başrahibeye bilgi verirlerdi. Yine her hafta sonu ziyaretine gelen babası sayesinde Eulogia, bilgin ve tarihçi Gregoras Nikeforos ile Theoleptos'un öğrencisi ve 1329-51 döneminin Efesos Piskoposu Mathaios gibi önde gelen çağdaşlarıyla temasını korudu. Ne de olsa dünyadan ve saraydan tam anlamıyla kopuk bir hayat sürmek zordu.[12]

Theoleptos ise bu görüşmelere karşı onu uyarıyor, rahibe olmakla ailesi ve arkadaşlarıyla bağını tamamen koparması gerektiğini hatırlatıyordu sık sık. Ne var ki Eulogia katı bir rejim kurmuştu ve rejimini katı biçimde de dayatıyordu. Çetin bir karakteri vardı, çoğu zaman hoşgörüsüzdü. Rahibelerinden tam itaat ve boyun eğme talep eder, bunu yerine getirmeyenlere hiç tahammül gösteremezdi. Theoleptos, asabi çıkışlarını ve sabırsızlığını kontrol altına alabilmesi için onunla sık sık konuşuyordu, bazen de iradesine uymayanları mahkûm etmekte çok aceleci davrandığı gerekçesiyle Eulogia'nın yargılarını sorgulardı. Eulogia'nın, manastır yönetiminin getirdiği gerginliğin altında ezildiği zamanlar oluyordu. Drahomasına el koyulmasını önlemek için hukukçularla üç yıl boyunca savaş vermişti. Mesele, ancak babasının bu haksızlığı bizzat imparatora götürmesi üzerine sonuca bağlandı. Ama sonunda hasta düştü Eulogia ve akıl hocasına, bütün vazifeleri ve sorumluluklarıyla birlikte manastırı bırakıp tam bir keşiş gibi tek başına, huzur içinde yaşayacağını bildirdi. Dehşete kapılan Theoleptos, böyle saçma bir fikri bir daha gündeme getirmeyi ona derhal yasak etti.[13]

Eulogia bu karara uyduysa da kader onun için daha birçok darbe hazırlıyordu. Ruhani hayatının esin kaynağı değilse bile temel dayanağı olan Theoleptos, onun itaatkâr, mütevazı ve tövbekâr bir tutum takınmasını sağlayabilen yegâne kişiydi. Ama 1322'de uzaklardaki Filadelfia'da öldü. Ölümünden hemen önce, artık çok yaşlı bir adam olarak Eulogia'ya dokunaklı bir veda mektubu yazmıştı.[14] Ocak 1327'de de Eulogia'nın ba-

---

12 Choumnos, *Letters*, yay. haz. Boissonade, *Anecdota Nova*, Paris, 1844, no. 163, s. 181-82. Hero, *A Woman's Quest*, s. 147-48.

13 Eulogia manastırı o kadar iyi dayayıp döşemişti ki babası, vasiyetnamesinde ona daha fazla katkıda bulunmayı gereksiz görmüştü, gerçi yine "sevgili *basilissa*" diye bahsediyordu kızından. Choumnos, *Testament*, yay. haz. Boissonade, *Anecdota Graeca*, II, s. 314-30. Verpeaux, *Nicéphore Choumnos*, s. 105-06. Laurent, "Une princesse byzantine", s. 55-58; Hero, "Irene-Eulogia", s. 124-25.

14 Laurent, "Une princesse byzantine", s. 58; Hero, "The unpublished letters", IV (1987), s. 1-17. Eulogia'nın babası Nikeforos Humnos, kızının isteği üzerine Theoleptos için uzun bir kitabe kaleme almıştı, yay. haz. Boissonade, *Anecdota Graeca*, V, Paris, 1823, s. 183-239. Verpeaux, *Nicéphore Choumnos*, s. 97.

bası Nikeforos Humnos, ya da kızının yanı başındaki manastıra çekildikten sonra aldığı adıyla Keşiş Nathaniel öldü; kısa bir süre sonra ise annesi, Eulogia'nın yönettiği manastırdaki rahibelerden biri olarak kızının kolları arasında son nefesini verdi. Bir kez daha kendini yapayalnız ve çaresiz hissediyordu Eulogia. Biri öz babası, öbürü ruhani babası olan iki adamın ardından matem tuttu. Ama onu daha derinden üzen, kendisini çoğu zaman ruhani kızım diye çağırmış olan Theoleptos'un ölümüydü.[15] Sonra da 1332'de, Eulogia'nın, kayınpederi olarak büyük bir saygı beslediği İmparator II. Andronikos öldü. Eulogia genç yaşında dul kaldığında yaşadığı ruhsal çöküntünün ve ümitsizliğin bir kez daha pençesine düşmüştü. Yaklaşık 40 yaşındaydı şimdi. İhtiyaç duyduğu ve hasretini çektiği şey, müteveffa Theoleptos gibi bir manevi babanın sürekli desteği ile dostluğuydu.

Ondan daha genç bir keşişte buldu aradığını; üstelik bu keşiş kilometrelerce uzakta bir taşra kentinde değil, Konstantinopolis'in hemen dışında görevliydi. Theoleptos'a, içini mektuplar yoluyla dökmenin hiç de doyurucu olmadığını söyleyerek sık sık şikâyet ederdi Eulogia. Oysa yeni akıl hocasının aralarındaki iletişimin zaten mektup yoluyla olmasını tercih ettiğini çok geçmeden gördü. Hem bu keşiş onun davetini istemeye

istemeye kabul etmişti. Belki de Eulogia'dan çekiniyordu. Eulogia, aristokrat ve mütehakkim bir başrahibe olarak tanınmıştı herhalde. Söz konusu keşişin Thessalonike'den, yani Eulogia'nın ailesinin birçok mala mülke sahip olduğu kentten olduğu anlaşılmaktadır. Theoleptos'la şahsen tanışmamıştı, adı da bizim için meçhuldür. Ancak 22 mektubun metni günümüze ulaşmıştır ve hepsi de 1334-35 arasındaki 12 aylık dönemde olmak üzere 14'ü keşiş, 8'i Eulogia tarafından yazılmıştır.[16] Bunlar, Bizans metinleri içerisinde en kişisel, en samimi ve mahrem olanlarıdır. Bazılarının içeriği ruhani olmaktan çok entelektüeldir. Son yıllarında Eirene'nin felsefeye, yani Bizanslı keşişlerin pek düşkün olduğu nitelemeyle, ruhun "iç bilgeliği"nden ayrı olarak pagan ya da "Helenik" ilmin "dış bilgeliği"ne merak sardığı anlaşılmaktadır. Hıristiyan imparatorların en dindarı olan II. Andronikos'un desteğiyle, babası da antik Yunan ya da Helen eserlerinin yeniden incelenip değerlendirilmesine öncülük etmişti. Bazı keşişler ile kilise liderleri, iç ve dış bilgelikler arasındaki boşluğu, Hı-

---

15 Efesos Piskoposu Mathaios, Theoleptos'un ölümü üzerine Eulogia'ya bir taziye mektubu yazmıştır. L. Previale, "Due Monodie inedite di Matteo di Efeso", *BZ*, XLI (1941), s. 4-34 (metin: 26-31). Hero, *A Woman's Quest*, mektup no. 7; Verpeaux, *Nicéphore Choumnos*, s. 67-68.

16 Çev. ve yay.haz. Hero, *A Woman's Quest*.

ristiyan öğretilerine ters düşmeden hakkıyla kapatmanın mümkün olabileceğine inanıyorlardı. Bazılarına göreyse bu tür entelektüel çabalar Hıristiyan ruhu için tehlike oluşturmaktaydı ve bu işte zaten yeterince ileri gidilmişti. Andronikos'un ölümünden sonra bu tür çalışmalara tepki olarak gelişen hareket, Hıristiyanlığın vahyettiği hakikatlerdeki kirlenmemiş iç bilgeliğin savunucuları adına zafere dönüşecekti. Fakat 1334'te, dindışı, pagan Yunan edebiyatı ile felsefesine ilişkin incelemelere keşişler ve rahipler için bile hâlâ izin vardı. Filadelfia Piskoposu Theoleptos bu çalışmalardan yana değildi pek. Oysa Eulogia'nın yeni ahbabı ve akıl hocası, keşiş olmanın yanında bir bilgindi de ve Helen edebiyatının oluşturduğu mirası incelemeye teşvik etti onu.

Babasının kütüphanesi Eulogia'ya miras kalmıştı. Yeni akıl hocası ise Eulogia'yı çağının en belagatli, en iyi yetişmiş kadını olarak niteliyor ve onun bir erkeğin bilgeliğini taşıdığını söylüyordu ki Bizans toplumunda büyük bir övgüydü bu.[17] Abartıyordu elbette. Düşüncelerini açıkça ifade etmede yetersiz kaldığının Eulogia da farkındaydı; zaten mektupları, Yunan edebiyatının dilbilgisi ile sözdizimine pek vâkıf olamadığını ortaya koyar. Yine de akıl hocasının, hümanist diye niteleyebileceğimiz çalışmalara ilgisini paylaşmaktaydı. Keşiş olmadan önce akıl hocası, Helen bilgisine ve kültürüne kara çalanlara karşı bu kültürün savunusu niteliğinde bir inceleme kaleme almıştı ve bunun müsveddesini Eulogia'ya ödünç verdi. Çalışmadan çok etkilenen Eulogia, zengin bir adam olmayan keşişe çalışmalarını kopya ettirebilmesi için zaman zaman kâğıt ve para gönderme vaadinde bulundu. Ayrıca kendi koleksiyonundaki dini ve dindışı kitaplar ile bunların yer aldığı kataloğun bir nüshasını gönderecekti ona. Eulogia'nın bu keşişin öğrencisi kadar hamisi de olduğu açıktır.[18]

Aralarında tuhaf bir ilişki vardı. Akıl hocası, Eulogia'nın cömertliği ve entelektüel ya da ruhani alanda olsun meziyetlerine sayıp döktüğü övgüler karşısında mahcup oluyordu. Eski Yunan ilminin bir kısmının Hıristiyanlığın iç bilgeliğiyle bir ölçüde bağlantılı olduğuna inanması, Eulogia'ya eski manevi yol göstericisinden ziyade öz babasını hatırlatmış olabilir.[19]

---

17 Yay. haz. Hero, *A Woman's Quest*, no. 2 ve 10. Efesos Piskoposu Mathaios, bilgelik ve ilim konularında eşi görülmedik ölçüde geniş bir alanla ilgilenmesinden ötürü de ona övgüler düzmüştü. D. Reinsch, yay. haz., *Die Briefe des Matthaios von Ephesos im Codex Vindobonensis Theol. Gr. 174*, Berlin, 1974, no. 32, s. 136. Bkz. S.I. Kurusis, *Manuil Gavalas*, I, Atina, 1972, s. 188-91, 234-36, 254-56.

18 Yay. haz. Hero, *A Woman's Quest*, no. 5, 8, 9, 10, 12. Hero, "Irene-Eulogia", s. 130-40.

19 Yay. haz. Hero, *A Woman's Quest*, no. 6 ve 7; Laurent, "La direction spirituelle", s. 60-62.

Ancak Eulogia ile keşişin elimize geçebilen yazışmalarında antik Yunan yazarlarından çok, Kutsal Metinler'e değinilir. Eulogia, ziyaretine gelmesi için sık sık yaptığı davetlerle adama sıkıntı veriyordu, ne de olsa kilise yasalarına göre kendisi, yakın bir akrabanın hastalığı ya da ölümü gibi çok acil durumlar dışında manastırdan ayrılamazdı. Vazifesi manastırın duvarları ardında kalıp rahibelerine hizmet etmekti, en bayağı gündelik işlere bile katılacak, rahibelerinin selamet yolundaki ruhani gelişimini yakından izleyecekti. Eulogia bu tür konularda kendisinden beklenenleri yaptı; ama yine de ruhani önderinin kişisel ilgisine özlem duyuyordu. Yılda altı kez düzenli ziyaretine gelmesini istedi ondan. Keşiş ise bu isteği bir parça gönülsüzce de olsa en az iki kez yerine getirdi, ama kendilerinden yaşlı bir başka keşişin huzurunda bir araya gelip konuşmaları konusunda ısrar ederek Eulogia'nın canını sıktı. Onun tercihi, mektup yazarak başrahibeye uzun uzadıya nasihat etmekti. On iki ayı aşmayan bir döneme yayılmış mektuplarından anlaşıldığı kadarıyla, bir yandan başrahibe olarak üzerine düşen görevleri gereğince yerine getirdiği ve hiç kuşkusuz manevi olgunluk yolunda ilerleme kaydettiği halde, Eulogia'nın mizacı pek değişmemişti. Theoleptos, burnunun dikine gittiği, ukalalığı, sabırsız ve tahammülsüz olması nedeniyle sık sık azarlamıştı onu. Yeni akıl hocası da Eulogia'da aynı kusurları saptıyordu. Rahibelerinden birinin karşısında çileden çıktığı ve sakin, akılcı bir şekilde onu ikaz etmek yerine sözlerini mızrak gibi kadının üzerine savurduğu için kınamıştı.[20] Ayrıca Eulogia, imparatorluk ailesine gelin gitmiş olduğunu da, anlaşılan, hiçbir zaman aklından çıkaramamıştı. Zengin ve başarılı bir manastırın sadece kurucusu değil, hamisi ve başrahibesiydi. Ölümüne kadar daima bir prenses olarak, *basilissa* Palaiologina olarak kaldı; ardından ağıt yaktığı kocası ona bağışlanmış olsaydı daha neler yaşayabileceğini düşünmekten hiç vazgeçemedi. Manastırından dışarı çıkacak olsa, imparatorluk sülalesi içindeki konumundan ötürü yanında kalabalık bir maiyet bulundurması gerekeceğini, oysa adamlar ve atlar için gerekli parayı bulamayacağını söyleyerek yakınırdı sık sık. Ruhani önderlerinden ikisi de onun, ailesinin ve toplumsal konumunun getirdiği bağlarla fazla ilgili olduğunu düşünmüştü.

Bunlardan ikincisiyle 1334-35'te yaptığı yazışma siyasette ve kilisede bir fırtına öncesi dinginlik dönemine denk geliyordu. Fırtına ise 1341'de, İmparator Andronikos III. Palaiologos'un ölümüyle koptu. İmparator bir iç savaşın ardından tahta çıkmıştı. Ölümü ise ikinci bir iç savaşın fitilini ateşledi. Oğlu ve vârisi V. İoannes henüz 9 yaşındaydı. Dul kalan karısı

---

20 Yay. haz. Hero, *A Woman's Quest*, no. 18 ve 19.

Savoia'lı Anna ise patriğin de desteğini alarak, kocasının hayattayken en yakın arkadaşı ve danışmanı olan İoannes Kantakuzenos'un naiplik üzerindeki hak iddiasına karşı çıkıyordu. Silaha sarılan Kantakuzenos altı yıl süren savaşın ardından İmparator VI. İoannes sıfatıyla Konstantinopolis'in hâkimi oldu. Küçük imparator V. İoannes'i de damadı yaptı. İkinci iç savaş, imparatorluktan arda kalan toprakların toplumsal ve ekonomik yapısına muazzam bir zarar vermişti. Bir yandan da derin dini ayrılıkları körükledi. Siyasette ve hanedan içinde iktidarı ele geçirmek için yürütülen böyle kirli bir savaşın, Tanrı'nın doğası ve insanın tanrısallaşması konusunda tartışmalarla bir ilahiyat boyutu kazanabilmesi de olsa olsa Bizans'ta mümkün olurdu. 14. yüzyıl başlarında manastır çevrelerinde, özellikle de Aynaroz'da, derin bir ruhanilik ile mistisizmin canlandığına tanık olundu. Bu hareket, Eulogia'nın babası gibi kişilerin desteğinde gelişen ve Helen ya da klasik ilmin canlanışını içeren yeni rönesansa paralel, ama çoğu kez onunla çatışarak ilerlemekteydi. Mistisizm hareketine kendini adayanlara Hesykhiastlar adı verildi, çünkü Tanrı'nın gizemine ancak *hesykhia,* yani sükûnet ya da dinginlikle vâkıf olunacağına inanmaktaydılar. Hesykhiast doktrinin ilk formülasyonu Gregorios Palamas (1296-1359) adlı keşiş tarafından gerçekleştirildi. Şimdi kilise ve toplum, Palamasçılar ile Palamas karşıtları arasında bölünmüştü. Palamas, Eulogia'nın ilk hocası olan Filadelfia Piskoposu Theoleptos'un yazılarından önemli ölçüde etkilenmişti. Hırslı İmparator İoannes Kantakuzenos'un da dostu ve destekçisiydi. Patrik ise bütün eserleriyle birlikte sapkın olarak lanetlemişti onu. Dolayısıyla ikinci iç savaşın bir boyutunu da karşıt hiziplerin, yani Palamasçılar ile Palamas karşıtlarının ve Kantakuzenos yandaşları ile Palaiologos ailesinin tahttaki haklarını savunanların dini görüşleri oluşturuyordu. Kantakuzenos'un zaferinden ve yeni bir patrik atanmasından sonra, 1351'de Konstantinopolis'te toplanan kilise konsili, Hesykhiastlar'ın doktriniyle pratiğinin tamamen Ortodoksluğa uygun olduğu yolunda karar çıkardı. 1359'da ölen Palamas da 9 yıl sonra aziz ilan edildi.[21]

Palamas'ın bir ruhani önder ve aziz olarak sağladığı muazzam etki, keşişler ile kilise dışından kişilerin, hümanizmin yeni, tehlikeli sularında giriştiği olgunlaşmamış çabalara bir son veriyordu. Ne de olsa Palamas ve onun izinden giden Hesykhiastlar, Helen ya da pagan yazıların incelenmesini sık sık, gürültüyle lanetlemişlerdi. Keşişlere düşmezdi böyle incelemeler. Keşişlerin okuyacakları, Kutsal Metinler'de ve Kilise Babaları'nın

---

21 J. Meyendorff, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris, 1959, s. 141-53. D.M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453*, 2. bas., Cambridge, 1993, s. 210-14, 232-34.

eserlerinde vahyolunmuş hakikatlerle sınırlı kalmalıydı. Eulogia'nın ikinci akıl hocasıyla yazıştığı 1334-35'te henüz fırtına kopmamıştı. Hümanistler ile mistikler arasındaki çizgi bu kadar kalın ve kesin değildi. Eulogia'nın ruhani önderi de, bir anlamda klasik bilgin olduğu halde, ilahiyat açısından Hesykhiast idi. Prenses Eulogia'nın Palamas karşıtı kampta yer almasının sebebiyse evlilik yoluyla katıldığı Palaiologos ailesine bağlılığıydı. Tahtı gasp eden bir türedi olarak gördüğü İoannes Kantakuzenos'tan nefret etmemek onun elinde değildi. Palamas ile Hesykhiastlar'ın ilahiyat alanındaki belli başlı muhalifleri Eulogia'yı belagati kuvvetli, nüfuz sahibi bir müttefik olarak gördüler. Palamas ise pek de azizlere yaraşır olmayan bir üslupla ona saldırıyordu. Palaiologina değil "Humnaina" diye söz ederek Eulogia'yı küçümsüyor, sanki sahici bir imparatoriçeymiş gibi davranan, "bir miktar otorite sahibi önemsiz bir kadın" olduğunu söylüyordu. Öte yandan Palamas karşıtı hareketin liderleri, özellikle de keşiş Gregorios Akindinos ile tarihçi dostu Nikeforos Gregoras da onu öve öve bitiremiyorlardı. Akindinos kaçakken Eulogia'nın yanında saklanmıştı. Gregoras, karakteri ve bilgeliğiyle onun "gerçek bir prenses" olduğunu söylüyordu. Anlaşılan Palaiologos hanedanının çıkarları ile Palamasçı "sapkınlar"a karşı gerçek Ortodoksluğun savunusunu içeren bu ikili dava sayesinde, *basilissa* Eulogia kendine ruhani önderlerini endişelendirmesine yol açan bezdirici içgözlemlerden de, manastır topluluğundaki önemsiz sorunlardan da çok daha büyük, çok daha doyurucu bir uğraş bulmuştu.[22]

Tahtı gasp eden İoannes Kantakuzenos'un Aralık 1354'te çekilmek zorunda kalması ve kendi ailesinden, Palaiologoslar'dan birinin, V. İoannes'in imparatorluğu devralması üzerine çok sevinmiş olmalı. Siyasi savaşta kazanan tarafta yer almıştı Eulogia. Ama dini çekişmede kaybedenler arasındaydı. Kantakuzenos, dostu olan Gregorios Palamas'ın 1351'de Ortodoks Babalar arasına seçilmesini sağladı. Eulogia da bundan birkaç yıl sonra öldü. "Sapkın" diye lanetlediği Heskyhiastlık zafer kazandı. Yolunu şaşırmış Palamasçılara karşı kendi doğru bildiği Ortodoksluk biçimini inatla savunması yüzünden Eulogia kötü muamele gördü, hakir görüldü, hatta zulme uğradı. Mücadelenin bedeli, sağlığının bozulması oldu. Bilinen son işi, 1355 sonlarında ağır hasta yatmaktayken kendisine miras kalmış bazı mülkleri Makedonya'daki bir manastıra devretmek olmuştu.[23]

---

22 Gregoras, *History*, XXIX, 21: III, s. 238. Hero, "Irene-Eulogia", s. 140-44; Alice-Mary M. Talbot, "Blue-stocking nuns. Intellectual life in the convents of late Byzantium", *Okeanos: Harvard Ukrainian Studies*, VII (*Essays Presented to Ihor Şevçenko*), Cambridge, Massachusetts, 1984, s. 604-18.

23 A. Guillou, *Les archives de Saint-Jean Prodrome sur le mont Ménécée* (Paris, 1955), no. 46, s. 142-44.

Çok geçmeden de yaklaşık 65 yaşında öldü. Tarihçi ve aynı zamanda çok çeşitli alanlarda bilgili biri olan dostu Nikeforos Gregoras, kendisinin de sapkın kabul ettiğine karşı Eulogia'nın takındığı tavrı sonuna kadar alkışlamıştı; ardından bir övgü kasidesine benzer bir şey yazan tek kişi de Gregoras oldu. Eulogia'dan, Kutsal Metinler ve ilahiyat konusunda son derece derin bilgi sahibi bir "gerçek *basilissa*", manastır hayatında eşi benzeri bulunmayan bir örneği yaratmış kişi ve kilisenin mukaddes dogmalarının en büyük savunucusu diye söz ediyordu. Mezar yazıtları konusunda tecrübeli olan Gregoras, yeterince uzun yaşamış olsaydı, onca hayranlık duyduğu rahibe ve prenses hakkında çok daha uzun övgüler kaleme alabilirdi. Ancak Eirene-Eulogia'nın Konstantinopolis'te son derece iyi ve azizelere layık bir şekilde tanındığını, öyle ki ölümünden sonra büyük kalabalıkların, onun kutsal havasını teneffüs edip göstereceği mucizeleri izlemek üzere mezarına akın ettiğini de Gregoras'tan öğreniriz.[24] Eulogia'nın bilginliği de onunla birlikte ölmüştür. Kendi manastırının belgesinden, bir de tuttuğu ruhani yolda avuntu, yardım ve ışık arayışını dile getiren birkaç mektubundan başka hiçbir şey kalmamıştır geriye.

24 Gregoras, *History*, XXIX, 21-24: III, s. 237-40. Laurent, "Une princesse byzantine", s. 58-59.

ALTINCI BÖLÜM

EİRENE ASENİNA KANTAKUZENA: İMPARATORİÇE, 1347-1354

Palaiologos hanedanının kurucusu İmparator VIII. Mihail'in altı çocuğundan biri de Eirene adı verilen kızdı. 1279'da zamanın Bulgar Çarı İvan III. Asen ile evlendirilmişti. Andronikos Palaiologos Asen adı verilen bir oğlan doğurdu ona, bu oğlanın da ileride iki oğlu ve iki kızı olacaktı.

Kızlarından büyük olanı, Eirene Asenina idi.[1] Bu kızın çocukluğu hakkında hiçbir şey bilinmez. Muhtemelen, ağabeyleri İvan ve Manuel Asen'in sarayda yüksek mevkilere gelmiş olduğu Konstantinopolis'te yetişmişti. 1318 dolaylarında, o sırada yaklaşık 23 yaşında olan müstakbel imparator İoannes Kantakuzenos'la evlendi. Kocası zengin ve hırslıydı. Sağduyusu, muhakemesi ve becerikliliğiyle, siyasi meselelerin hallindeki deneyimiyle ve "bir kadınınkini aşan keskinlikteki zekâsı" ile çağdaşlarının takdirini toplamış olan dul annesi Theodora tarafından tek çocuk olarak yetiştirilmişti.[2] Oğlunun evliliğini Theodora'nın ayarladığına da kuşku yoktur; genç Eirene Asenina'da kendininkine denk bir karakter ve ruh görmüştü belli ki. Hayal kırıklığına da uğramadı. Evlendikleri sırada Eirene'nin kocası, nispeten mütevazı ve tam anlamıyla fahri bir unvan taşıyor olmalıydı, çünkü kendisi ve ailesi sarayda yeterince tanınıyordu. Yeni evli çift ön-

1 Eirene'nin hayatına ilişkin çoğu kaynak ve olgu şu başlıklar altında toplanmıştır: D.M. Nicol, *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus)*, Washington, D.C., 1968, no. 23, s. 104-08; I. Bozilov, *Familijata na Asenevci (1186-1460) Genealogija i Prosopografija*, Sofya, 1985, bölüm 2, no. 17, s. 307-11; *PLP*, V, no. 10935.

2 John Cantacuzene, *History*, yay. haz. L. Schoepen (*CSHB*, 1828-32), I, s. 125; Nikephoros Gregoras, *History. Byzantina Historia*, yay. haz. L. Schoepen (*CSHB* 1829-55), I, s. 530; II, s. 619.

celeri Kalliupolis'te (Gelibolu) yaşadılar, burada Kantakuzenos ailesinin arazileri vardı.[3]

İoannes Kantakuzenos, genç imparator Andronikos III. Palaiologos'un yaşıtı ve arkadaşıydı. Daha önceden Palaiologos, onun veliahtlığını onaylamayan dedesi II. Andronikos tarafından 1320'de mirastan yoksun bırakılmıştı. Genç kuşak Bizans aristokrasisinin çoğu mensubu ona haksızlık edildiği kanısındaydı ve aynı zamanda da artık imparatorun değişme zamanının geldiğine inanıyordu. İoannes Kantakuzenos, ihtiyar ve yetersiz dedesine karşı III. Andronikos'un davasını savunan pırıltılı genç kuşağın başlattığı isyanda başı çekmişti. Bu amaçla Eirene'yi Kalliupolis'te bırakarak Konstantinopolis'e gitti. Eirene, kocası başka yerlerde amaçlarının peşine düştükçe geride bir başına kalmaya ve kalenin yönetimini üstlenmeye alışacaktı. Kocası, isyancı aristokratlardan ve sırf serüven arayan kişilerden oluşmuş bir hizbi çevresinde toplamıştı, merkezleri de Adrianopolis (Edirne) ile Didymoteihon'du (Dimetoka). 1321'de, dedesinin mengenesinden kurtulup kaçan genç Andronikos da orada onlarla buluştu. Altı yılı aşkın süreyle yıkıcı bir iç savaş yaşandı; zaman zaman çeşitli uzlaşmalar ve anlaşmalar sağlansa da bunlar hayata geçirilemiyor, savaş devam ediyordu. Nihayet 1328 Mayıs ayında ihtiyar imparator tahttan çekilmek zorunda kaldı ve torunu, III. Andronikos adıyla Konstantinopolis'te tek başına imparator oldu. İoannes Kantakuzenos da ödülünü aldı elbette. Ancak ortak imparatorluğa aday gösterilmeyi reddetti. Başkomutan rütbesine ve mevkiine razı oldu. Karısı Eirene ile annesi Theodora da bu mücadelede üstlerine düşeni asil bir tavırla yerine getirmiş, çarpışmalar başka yerlerde yoğunlaşırken Didymoteihon kentinin komutasını ortaklaşa yürütmüşlerdi; Andronikos elinde avucunda bulunanı tüketir gibi oldukça Eirene kendi kaynaklarından ona destek olarak askerlere para ödenmesini sağlamıştı. Ne de olsa Didymoteihon, ailesinin muazzam servetinin merkeziydi.[4]

III. Andronikos 1341'de vakitsiz ölünce bebek yaşta bir oğlan bıraktı geride: İoannes Palaiologos. Oğlan büyüyene kadar Kantakuzenos'un imparatorluk naibi görevini üstlenmesini savunan pek çok kişi olmuştu; yani

---

3 İoannes (VI.) Kantakuzenos ile ilgili olarak bkz. Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos*, no. 22; *PLP*, V, no. 10973.

4 Cantacuzene, I, s. 28, 52. Kantakuzenos ile ailesinin Trakya'daki serveti için bkz. Eva de Vries-Van der Velden, *L'Elite byzantine devant l'avance turque à l'époque de la guerre civile de 1341 à 1354*, Amsterdam, 1989, s. 82-83. Ursula V. Bosch, *Kaiser Andronikos III. Palaiologos*, Amsterdam, 1965; D.M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453*, Cambridge, 1993, s. 167-84.

Kantakuzenos tek başına değildi bu isteğinde. Çocuk imparatorun annesi Savoia'lı Anna ise pek de öyle düşünmüyordu. Kantakuzenos'un kocası üzerindeki etkisi onda her zaman güvensizlik yaratmıştı. Konstantinopolis patriğinin yanı sıra vicdani konularda onun kadar titiz olmayan başka bazı muhalifler de paylaşıyordu bu güvensizlik duygusunu. Anna ile patrik, oğlanın vasisi ve imparatorluk naibi olarak bu işi ortaklaşa yürüteceklerdi. Kantakuzenos, ordusuyla birlikte Didymoteihon'a çekilerek kendisinin de, başka birçoklarının da gözünde hakkı olanı almak için savaş hazırlıklarına girişti. Orada 1341 Ekiminde yandaşlarınca imparator ilan edildi. Böylece ikinci ve çok daha yıkıcı bir iç savaş başlıyordu. İmparatoriçelik tacını giyemese de artık bu unvanı taşımakta olan Eirene de kocasının emirlerini yiğitçe yerine getiriyordu. İki yılı aşkın süreyle kocası Thessalonike'yi kendi safına çekmeye çalışırken o da Didymoteihon'daki görevlerini layıkıyla yerine getirdi; ancak Kantakuzenos, Thessalonike'yi kazanmayı başaramadı, Sırbistan'a sığınmak zorunda kaldı.[5]

O zamana kadar Eirene altı çocuk doğurmuştu. Doğum tarihleri yaklaşık 1325 ile 1326 olan Mathaios ve Manuel, babalarıyla birlikte gitmişlerdi. Küçük oğlan Andronikos ise Konstantinopolis'te, babaannesinin yanındaydı. Ancak her ikisi de naiplerce esir edildi ve Theodora onların elinde gördüğü muamele yüzünden hastalık ve yoksulluk içinde öldü. Eirene'nin üç kızı Maria, Theodora ve Elena da Didymoteihon'da annelerinin yanındaydı. Kentin savunmasından ise Eirene'nin kardeşi Manuel Asen sorumluydu, çünkü sık sık Konstantinopolis'ten buraya akınlar ve saldırılar düzenleniyordu. Bir süre sonra Eirene, kocasının bir gün geri döneceği umudunu yitirmeye başladı ve Bulgaristan'daki komşularıyla Türkler'den yardım istedi. Cesaretiyle birçok kişiyi etkilemeyi başarmıştı. Kocasının Türk müttefiklerinden biri olan Aydın beyi Umur'un Didymoteihon'a gelişiyle sıkıntılı bir duruma düştü. Kalliupolis'e davetsiz gelen Umur Bey, İoannes Kantakuzenos'u bulma umuduyla kuzeye ilerlemekteydi. Beklenmedik bir ziyaretçi olarak üç ay kadar yakınlarda karargâh kurdu; kocasının isteği doğrultusunda hareket etmekte olduğuna inanan Eirene de kış ortasında, Umur Bey'in askerleri Trakya kıyılarını yağmalamaktayken karargâha gıda ve yiyecek sağladı. Umur Bey bir türlü İoannes'i görememenin hayal kırıklığı içinde Anadolu'ya geri dönerken Eirene de bu misafirden kurtulduğu için sevinmiş olmalı.[6]

---

5 Nicol, *Last Centuries*, s. 185-208.

6 Cantacuzene, II, s. 336-39, 345-48, 401-05; Gregoras, II, s. 648-53, 692-93; Doukas, *Istoria Turco-Byzantina*, yay. haz. V. Grecu, Bükreş, 1958, s. 51-53. P. Lemerle,

Kocasının Didymoteihon'a dönmeyi başarması 1343 kışını bulacaktı. Artık talihi dönmeye başlamış ve bu iç savaştan zaferle çıkacağı kesinleşmişti. İmparator olarak taç giymekle de kendine güvenini ifade etmiş oluyor, beş yıl önceki vaatlerini de yerine getiriyordu. Tören 21 Mayıs 1346'da Adrianopolis'te yapıldı ve Kantakuzenos, Konstantinopolis'teki muadilinin rejimini lanetlemiş olan Kudüs patriğinin elinden tacını giydi. Bizans âdetlerine göre, taç giyen imparator karısına da kendi elleriyle taç giydirerek onu imparatoriçe ilan ederdi. İoannes Kantakuzenos, patriğin başına yerleştirdiği tacını alıp kendi elleriyle Eirene'ye giydirerek bu âdetin gereğini yerine getirdi. Eirene açısından bu, ayrı kaldıkları uzun dönem boyunca kocasına gösterdiği bağlılığın ödülüydü.[7]

Bir ay sonra Eirene'nin, kocasına bağlılığının da, analık içgüdülerinin de çok daha zorlu bir sınavdan geçmesi gerekecekti. İkinci kızı Theodora'nın, Hıristiyan inancı dışından biriyle evlenmesini kabullenmek zorundaydı. Bitinya'daki Osmanlı beyi Orhan, savaş sırasındaki zor günlerde Kantakuzenos'a seve seve askeri yardım göndermişti. İki adam arasında alışılmadık bir kişisel dostluk ilişkisi vardı ve Orhan, iki aile arasında kurulacak evlilik bağının bu ilişkiyi güçlendirip daim kılabileceği kanısındaydı. Genç ve güzel Theodora Kantakuzena'yı nerede görüp tanıdığı pek bilinmese de, ona tutkulu bir aşkla bağlı olduğuna yemin ediyordu. Kutsal değerleri çiğnediği söylenemese de pek kabul görmeyen bir birleşme olacaktı bu; nitekim 1346 yazında Eirene ve ailenin diğer mensupları, Selymbria'da (Silivri) yapılan düğüne katılmak zorunda kaldılar. Hatırat'ında Kantakuzenos bu tuhaf töreni bütün ayrıntılarıyla anlatır. Bir Hıristiyan prenses ile "barbar" bir hükümdar arasındaki ilk evlilik değildi bu. Zaten Kantakuzenos evlilik kararını emsaller göstererek gerekçelendirmişti. Ama karar, Eirene'nin tahammülünün sınırlarını epey zorlamış olmalı. Ama kızı Theodora'nın, evlendikten sonra İslamiyeti kabul etmesi için bütün girişimlere rağmen dinine sebatla bağlı kaldığı haberleri hiç kuşkusuz rahatlatmıştı onu. Theodora, kocasının hâkimiyet alanındaki topraklardaki Hıristiyan mahkûmlarla esirler için bir metanet abidesi haline gelmiş, herkesin gözünde Hıristiyan faziletlerinin pırıl pırıl bir örneği olmuştu. Ancak

---

L'Emirat d'Aydin, Byzance et l'Occident, Paris, 1957, s. 150. Buradaki kaynaklar arasında görülen tutarsızlıklar hakkında bkz. De Vries-Van der Velden, *L'Elite byzantine*, s. 124-25.

7 Cantacuzene, II, s. 564. Bir imparatoriçenin imparator elinden taç giymesinin doğru prosedürü, 14. yüzyılda bu konudaki protokol hakkında kaleme alınmış bir elkitabında tarif edilir, yay. haz. J. Verpeaux, *Pseudo-Kodinos, Traité des Offices*, Paris, 1966, s. 260-62.

1362'de Orhan Bey ölünce, derhal Konstantinopolis'e, annesiyle kardeşlerinin yanına dönmesine izin verilmesi onu çok sevindirdi.[8]

İkinci iç savaş, 1347 Şubatının ilk günlerinde, İoannes Kantakuzenos'un Konstantinopolis'e girip kendisine karşı koymuş olan İmparatoriçe Savoia'lı Anna ile patriği teslim almasıyla nihayet sona erdi. Merhum III. Andronikos'un oğlu küçük İoannes Palaiologos'la birlikte ortak imparator olarak hüküm sürmesi kabul edilmişti artık, ama ondan daha öncelikli bir konumda olacaktı. Bu uzun ve gereksiz çatışmanın iki tarafında yer almış olan kişiler şimdi iki imparatora da bağlılık yemini ediyordu; iktidarı paylaşan iki aile arasındaki barış, küçük imparator İoannes Palaiologos'un Kantakuzenos'un kızı Elena'yla evlendirilmesiyle taçlandırıldı. Eirene, nişan töreni için kızını Adrianopolis'ten getirmeye gönderilmişti. 1347'de, Aziz Konstantinos ile Azize Elena'nın yortu günü olan 21 Mayısta Konstantinopolis'in yeni patriği, İoannes Kantakuzenos'a imparator olarak ikinci kez taç giydirdi. Kantakuzenos da karısı Eirene'nin başına ikinci kez yerleştirdi imparatoriçe tacını. Aynı ayın sonunda ise kızları Elena'nın İoannes Palaiologos'la evliliği kutlandı. O sırada Palaiologos yaklaşık 15 yaşında, Elena da ondan bir yaş kadar küçüktü. İç savaşın ilk yılında Konstantinopolis'te usule uygun taç giymiş olduğundan ona yeniden taç giyme töreni yapılmadı; ama düğünden sonra Elena'ya kendi elleriyle taç giydirerek geleneğe uymaya özen gösterdi Palaiologos.[9]

İnsan merak ediyor, bu kadar talebi karşılayacak taç nereden bulunuyordu diye –hele de İmparatoriçe Savoia'lı Anna, iç savaş sırasında para toplayabilmek için bütün hanedan mücevherlerini Venedikliler'e rehin vermişken. Taç giyme töreninden sonraki ziyafet ve kutlamalar için tam beş taht yapılmıştı. Fakat konukların üzüntüyle fark ettiği gibi, taçların üstünde mücevher yerine cam parçaları vardı ve ziyafet için çıkarılan tabaklar da altın ve gümüş değil, kurşun alaşımı ile kilden yapılmıştı.[10] 1351 Ağustosunda kaleme alınmış bir yazma üzerine düşülmüş bir not, o tarihte Bizans'ta beş yönetici bulunduğunu belirtir: Despoina Anna Palaiologina, İmparator İoannes Palaiologos ile İmparatoriçe Elena, İmparator

---

8 Cantacuzene, II, s. 585-89. Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos*, no. 29, s. 134-35; A.A.M. Bryer, "Greek historians on the Turks: the case of the first Byzantine-Ottoman marriage", *The Writing of History in the Middle Ages. Essays presented to R.W. Southern*, yay. haz. R.H.C. Davis ve M. Wallace-Hadrill, Oxford, 1981, s. 471-93.

9 Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos*, s. 64-65.

10 Gregoras, II, s. 788-89.

İoannes Kantakuzenos ile İmparatoriçe Eirene. Bu, hiç de istikrar getirecek bir düzenleme değildi doğrusu.[11]

Elena'nın evliliği, Eirene'ye yabancı bir kültürde, kâfirler arasında yaşamak zorunda kalmış olan öteki kızı Theodora'nınkinden çok daha fazla sevinç ve mutluluk getirmiş olmalı. Ayrıca Eirene'nin, iç savaş yıllarında kıt akıllı, kin dolu ve bencil bir kadın olduğunu yeterince ortaya koyan İmparatoriçe Savoia'lı Anna ile bir ortak nokta bulduğuna inanmak da güçtür. Anna'nın ihtirası, artık genç İmparator İoannes olarak anılan kendi oğlunun haklarını koruyup artırmaktı. Oysa Eirene'nin oğlu Mathaios Kantakuzenos, babasının yaptığı bu anlaşmadan hiç de memnun değildi. Daha yakın zamanda ailesinin yeminli düşmanı olan, üstelik kendisinden yaşça küçük birinin yanında ikinci adam konumunda kalmaktan fena halde rahatsızdı. Babasının tahtına vâris olarak İoannes Palaiologos'un değil, kendisinin seçilmesi gerektiğine inanıyordu. Eirene de aynı kanıdaydı büyük ihtimalle. Ama asla kocasının isteklerine karşı çıkamazdı. 1347 yılı sona ermeden ilk sıkıntı kendini gösterdiğinde, Mathaios'un kapıldığı hırsı teşvik etmek şöyle dursun, Adrianopolis'e giderek onu durdurmaya ve aklını başına getirmeye uğraştı.[12] Sorun çıkacağı belliydi. Eirene bu sorunu önceden saptamak ve başgösterdiği noktada da çözüme bağlayabilmek için elinden geleni yaptı. Kıdemli İmparatoriçe Savoia'lı Anna'nın kıskançlık duygularına hedef olduysa bile bu, 1351'de Anna'nın gayet yerinde bir karar vererek Thessalonike'ye yerleşmek üzere Konstantinopolis'ten ayrılmasıyla sona ermiş olmalı. Orada Anna, 1365-66'da rahibe giysisi içinde hayata veda edene dek bir imparatoriçe gibi hüküm sürdü.[13]

Eirene bir süreliğine de olsa gururunu unutması için oğlu Mathaios'u ikna etti. Bunun ödülü olarak da Mathaios'a Trakya'da bir toprak verildi. Ancak Konstantinopolis'e döndüğünde Eirene küçük oğlu Andronikos'un ölüm haberini alacaktı. Daha 14 yaşında ancak vardı çocuk. 1347'de Bizans'ı kasıp kavuran veba salgınına kurban gitmişti. Gregorios Palamas'ın sapkın doktrinini benimsediği için Tanrı tarafından cezalandırılmakta olduğunun söylenmesi Eirene'yi teselli etmedi.[14] Zaten bu muhtemelen onun tabiatına aykırıydı. Palamas ile Hesykhiastlar'ın mistik ila-

---

11 A. Tsakopulos, *Perigrafikos Kataloğos ton Heirografon tis Vivliothikis tu Oikumeniku Patriarheiu*, II: *Ay. Triados Halkis*, İstanbul, 1956, s. 55.

12 Gregoras, II, s. 805-13. Burada Gregoras, Eirene tarafından yapıldığı bildirilen uzun bir konuşma uydurmuştur.

13 Savoia'lı Anna için bkz. bu kitapta Yedinci Bölüm.

14 Gregoras, II, s. 825-26. Andronikos Kantakuzenos hakkında bkz. Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos*, no. 26.

hiyatı, zamanın aristokrat hanımlarından ve rahibelerinden pek kabul görmemiştı.[15] Fakat Eirene bunun doğru ilahiyat olduğuna kesinlikle inanıp kişisel dostu olarak da Palamas'a destek veren kocasının peşinden gitmek zorundaydı. Eirene, kocasının herhangi bir konuda hatalı olabileceğine asla inanamazdı. Ertesi yıl, yani 1348'in yazında bir kez daha kocasına yeteneğini ve cesaretini göstermesi gerekecekti. Bulgarlara karşı sefere çıkan Kantakuzenos, Konstantinopolis'in yönetimini ve savunmasını ona bırakmıştı. Damadı, yani kızı Maria'yla evlenmiş olan Nikeforos'un yanı sıra ortanca oğlu Manuel de Eirene'nin yanındaydı. Bu arada kocası ağır hasta oldu. Dönüşü gecikti. Haliç kıyısındaki Galata'da bir koloni kurmuş olan Cenevizler, Konstantinopolis'e saldırmak için uygun an geldiği sonucuna varmışlardı. Yeni imparatorun, Bizans sularında yürüttükleri kârlı ticareti kısıtlama ve yeniden bir Bizans donanması kurma girişimleri karşısında öfkeye ve telaşa kapılıyorlardı. 1348 Ağustosunda Galata'dan karşıya geçip bulabildikleri bütün yeni gemileri ateşe verdiler.

Eirene, iç savaş sırasında Didymoteihon'dayken de yaptığı gibi, duruma derhal el koydu. Cenevizlere meydan okuyarak liderleriyle görüşmeye oturmayı reddetti. Yurttaşları onu destekliyordu; nitekim henüz genç oldukları halde oğlu da, damadı da art arda gelen saldırılara karşı kent sur-

ları ını ustalıkla savundular. Tarihçi Gregoras, "öyle bir duygu hâkim olmuştu ki havaya," diye yazar,

> herkes silahlarını ve atlarını kapıp [Konstantinopolis'in] savunmasına koşuyordu. İnşaat ustaları, terziler ve demirciler, hepsi de silaha sarılmıştı; işçiler, kazmacılar asker yazılıp küreklere asılarak denize açılmışlardı. Kölelere bile efendileri silah verdi, ok ve yay kullanmayı öğrendiler. Bu beklenmedik buhran herkese bir şevk vermişti.[16]

Cenevizler direnişin gücünü görünce hayrete düşmüştü. Ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldılar ve müzakere için tekrar elçi gönderdiler. İmparatoriçe Eirene onlarla görüşmeyi yine reddetti. Şehri kanının son damlasına kadar savunacak, ama kocasının izni olmadan düşmanı muhatap kabul etmeyecekti. Her zamanki gibi kocasına karşı vazifelerinin bilincindeydi; nitekim kocası 1 Ekim 1348'de Trakya'dan dönünce karısının gösterdiği kararlılığı fazlasıyla takdir etti. Eirene gibi o da Cenevizlerin göz korkutma çabalarına aldırış etmedi. Gerçi gelişen olaylar, onlarla görüşmeyi kabul etmesinin daha akıllıca bir karar olacağını gösterecekti, çünkü çar-

---

15 Bkz. G. Weiss, *Johannes Kantakuzenos - Aristokrat, Staatsmann, Kaiser und Mönch*, Wiesbaden, 1969, s. 119,130.

16 Gregoras, II, s. 850-51.

pışmalar açık savaşa dönüşmekteydi. 1349'da, yeni yaptırdığı Bizans gemileri İtalyanların denizcilikteki üstünlüğü karşısında fazla dayanamadı ve sonunda hiç de kendi lehine olmayan bir barış antlaşması imzalamak zorunda kaldı. Birçok kişi bu yüzden onu suçladıysa da, buhran zamanında görev bildiğini kararlılıkla yerine getiren karısını suçlayan olmamıştı.[17]

Eirene'nin başarısız kaldığı konu ise, iyi niyetle giriştiği, oğlu Mathaios ile damadı İoannes Palaiologos'un arasını bulma çabalarıydı. Her birinin kendi haklarını savunmak için sonunda çatışmaya girmesi ve tahta geçme konusunda baş gösteren anlaşmazlığın yeni bir iç savaşa yol açması gibi bir tehlike söz konusuydu, üstelik bu tehlike giderek büyüyordu. Mathaios, eniştesinin küstahlıkta fazla ileri gittiğine inandığı bir noktaya kadar babasının isteklerine sadakatle itaati sürdürdü. Son çare olarak Eirene, kocasının isteği üzerine arabulucu olarak devreye girdi. Görüşlerine manevi açıdan da ağırlık kazandırma amacıyla üç piskopos aldı yanına. Ama bu kez sonuç elde edemedi. İki taraf da antlaşma imzalamaya yanaşmıyordu; nitekim bir yıl dolmadan aralarında savaş çıktı.[18] Mathaios'un annesi olarak Eirene'nin onun davasına yakınlık duyduğuna şüphe yoktur; zaten annesi olmasa da muhtemelen onun tarafını tutardı. Ama her zaman olduğu gibi bu konuda da kocasının plan ve politikalarına bağlı kaldı; kocası da damadı İoannes Palaiologos'u imparatorluk mirasından mahrum bırakarak oğlu Mathaios'u veliaht ilan etmeye henüz hazır değildi. İoannes Kantakuzenos koşulların dayatması olmadan asla hızlı karar almayan insanlardandı. Fakat 1352 sonuna gelindiğinde Mathaios bu çekişmede üstünlük sağlamış, rakibini Trakya'dan sürerek Tenedos Adası'na (Bozcaada) sığınmak zorunda bırakmıştı. 1353 Martında da oradan deniz yoluyla Konstantinopolis'e giderek istediğini yaptırmak için koşulları daha da zorlamaya kalktı. Gerçi imparator o sırada başkentte değildi ve komuta bir kez daha Eirene'ye geçmişti. Dolayısıyla bu çabası sonuçsuz kaldı. Fakat İmparator İoannes Kantakuzenos'u sonunda bir karar vermeye zorlayan da bu girişim olmuştu. Başkentteki senatörlerle diğer devlet görevlilerinin taleplerine ve belki karısının yalvarmalarına da daha fazla karşı koyamayan imparator, İoannes Palaiologos'un yerine Mathaios'u imparator ve tahtın vârisi olarak tanıyıp ilan etme zamanının artık geldiğini kabul etti. Ancak Patrik Kallistos, taç giyme törenini yönetmeyi reddettiği ve sonunda da, gayri meşru saydığı bir eylemi önlemeye çalışmaktansa istifayı yeğlediği için Mathaios'a 1354 Şubatına kadar kaç giydirilemedi.[19]

---

17 Nicol, *Last Centuries*, s. 221-27.

18 Gregoras, III, s. 152-71; Cantacuzene, III, s. 239-41.

19 Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos*, s. 1114.

Tanrı'nın her birinden ancak bir tane olması gerektiğini öngördüğü bir dünyada tam üç imparator ile dört imparatoriçe vardı şimdi, çünkü Mathaios, geleneklere uyarak taç giyme töreninin sonunda karısına da taç giydirmişti. Böyle bir düzenleme başarısızlığa mahkûmdu. İoannes Kantakuzenos'un dostu ve müttefiki olarak bilinen Türkler 1354 Martında Kalliupolis'i işgal edip Avrupa topraklarına ilk kez ayak basınca, Kantakuzenos'un öncelikli ve en ağırlıklı imparator konumu da ciddi bir sarsıntı geçirdi. Artık yönetimin değişmesi gerektiğine inanılıyordu. 21-22 Kasım gecesi İoannes Palaiologos, birkaç gemiyle Tenedos Adası'ndan gizlice ayrılarak dostları ve yandaşlarının da yardımıyla Konstantinopolis'e girdi. Gerçek imparator olarak karşılandı. İoannes Kantakuzenos bu işi yürütemezdi artık. O da sonuna kadar mücadele etmektense havlu atmayı seçti. Biraz tereddütten sonra tahttan çekilmeyi ve uzun zamandır zaten için için istemekte olduğunu öne sürdüğü keşişlik yaşantısına başlamayı kabul etti. 10 Aralıkta sarayda düzenlenen bir törenle imparatorluk alametlerini teslim edip keşiş giysisine büründü, manastır adı olarak da İoasaf'ı aldı. Konstantinopolis'teki Manganalı Aziz Georgios manastırına çekildi.[20]

Konuyu Eirene ile de görüşmüştü, ama karısının zaten pek bir seçeneği yoktu. Kocasından ayrılmak zorundaydı. Evli bir erkek keşiş olmayı seçtiğinde olağan uygulama, karısının da rahibe olmasıydı. Eirene, zaten imparator olarak taç giymiş bulunan oğlu Mathaios'un tahta çıkabileceğini düşünerek onunla tartışmıştır belki de. Hatta İustinianos'un Theodorası'nınn yaptığı gibi, kocasının metanetini kaybedip uysal uysal teslim olma yerine sonuna kadar savaşmakta kararlı davranması için çabaladığını öne sürenler de olmuştur. Eirene, "Ben Didymoteihon'u, senin Konstantinopolis'i savunduğun gibi savunsaydım, 12 yıl önce birbirimize veda etmiş olurduk," diyerek kocasının ağzının payını verebilirdi de.[21] Ama kocasıyla tartışmak onun tarzı değildi; üstelik kocasının, Türk müttefiklerinin yaptıkları yüzünden tebaasının desteğini de kaybettiğini biliyor olmalıydı. Kantakuzenos'un, manastıra girme niyetini bir süredir karısının da paylaşmakta olduğunu söylediği kaydedilir.[22] Eirene her zaman kocasına karşı vazifelerini bilen bir kadın olarak kaldı. Onun kararını sesini çıkarma-

---

20 *Age.*, s. 114-15. Bu olayların gözden geçirilmiş kronolojisi için bkz. A. Failler, "Nouvelle note sur la chronologie du règne de Jean Cantacuzène", *REB*, XXXIV (1976), 119-24.

21 Bu sözü ona söyleten: V. Parisot, *Cantacuzène homme d'état et historien*, Paris, 1845, s. 298.

22 Cantacuzene, III, s. 106-07.

dan kabul etti. 11 Aralık günü o da saraydan ayrıldı ve imparatoriçe kıyafetinin yerine rahibe elbisesine bürünerek gözde manastırlardan Kira Martha'ya çekildi; manastır adı Eugenia'ydı.[23]

Oğlu Mathaios'la ilgili olarak evhamlanmakta haklıydı Eirene. Mathaios'un, Trakya'daki özerk bir "imparatorluk"ta imparator unvanıyla hüküm sürmesi kararlaştırılmıştı. Oysa bu vaatlerle yetinmeyen Mathaios, çok geçmeden rakibi İoannes Palaiologos tarafından savaşa sürüklenecekti. Mathaios'u imparatorluk unvanından feragat edip rakibine bağlılık yeminini sunmaya razı etmek, çeşitli serüvenlerin ardından ancak 1357 Aralığında mümkün olacaktı; o tarihten sonra da İoannes Palaiologos, Konstantinopolis'teki tek imparator olarak hüküm sürdü. Mathaios yararına bir komployа karışmayı daha önce reddetmiş olan Eirene, Boğaz'daki Epibatai'de patriğin huzurunda yapılan yemin törenine katıldı. Sonunda kesin bir anlaşma sağlanmış oluyordu. Artık sadece bir imparator ve bir imparatoriçe vardı. Ondan sonra ne Mathaios ne de Kantakuzenos ailesinden bir başkası tahta göz dikecekti. Anlaşıldığı kadarıyla Mathaios, Konstantinopolis'te sakin bir yaşam sürdü ve 1361'de, belki de yeni bir veba salgınından ötürü annesi ve babasıyla birlikte Peloponnesos'a, kardeşi Manuel'in yanına gitti. Orada ölümüne dek, yani 30 yıl kadar kaldı. Eirene ile kocası ise 1362'de Konstantinopolis'e dönerek kendi manastırlarına yerleştiler. Eirene'nin ölüm tarihi kayda geçmemiştir. 1363'ün nisan ayında henüz sağdı, ama 1379'dan önce öldüğü anlaşılmaktadır. Demek ki Bizans'ta patlak veren bir sonraki saray darbesini de, ihtiyar kocasının ve ailesinden başka bazı kimselerin asi IV. Andronikos tarafından rehin alınmasını da görmeyecek kadar şanslıydı.[24]

Eirene'nin hayatındaki en mutlu dönem, kocasının Konstantinopolis'te imparator olarak hüküm sürdüğü yıllardı. Kocasının bütün o savaşlardan sonra sağ salim yanına dönmesiyle öyle içi ferahlamış, onun kazandığı zaferlerle öyle heyecanlanmıştı ki bütün yaşadıklarının ölümsüzleştirilmesini istemişti. İoannes Kantakuzenos, imparator olarak Konstantinopolis'e 2 Şubat 1347 gecesi girmişti. Meryem'in Arınması Yortusu'ydu o gün, yani Işık Yortusu. Eirene başka bazı yazarlarla birlikte Nikeforos Gregoras'ı, kocasına zafer getirdiği için Tanrı Anası'na şükranla-

---

23 Kira Martha manastırı, Rahibe Martha olarak bilinen ve VIII. Mihail'in kardeşi olan Maria tarafından kurulmuştu. Eirene'nin kayınvalidesi olup iç savaş sırasında tutsak olarak hayata gözlerini yuman Theodora'nın kemikleri 1347'den sonra buraya gömüldü. R. Janin, *La géographie ecclésiastique*, s. 324-26.

24 Nicol, *Last Centuries*, s. 249-50.

rını ifade eden konuşmalar yazmakla görevlendirdi, böylece her yıl bu olay bir şükran töreniyle anılabilecekti. Gregoras'ın yazdığı metin günümüze ulaşmıştır. Büyük bölümü bizzat Eirene'nin ağzından yazılmıştır. Bizans retoriği üslubunda bir denemedir bu metin, ama çok dokunaklı yerleri vardır. İmparatoriçe, gözyaşlarıyla dolu bir melankoli içinde geçen uzun kış mevsiminin ardından gelen tatlı bir bahar olarak selamlar kocasının zaferini. Onun yokluğunda, adeta esir düşmüşçesine, yahut yabancı ve meçhul bir diyarda kaybolmuşçasına yaşayan çocuklarının yazgısına yas tutmaktan başka bir şeyin elinden gelmediğini belirtir. Bakire Meryem'in müdahalesiyle kış, bahara; imparatoriçenin kederi ise sevince dönüşmüştür.[25]

Eirene'nin şükran konuşması muhtemelen hiç okunmadı. Belirli bir olaydan ötürü yapılan bir yıllık kutlamanın ana temasını oluşturmadığı kesinlikle bilinmektedir; zaten Bizans'ta 14. yüzyıla damgasını vuran siyasi kargaşa içinde aradan daha on yıl geçmişken başka bir sürü gelişme içinde unutulup gidecek bir olaydı bu. İç savaş sırasında dünyadan kopuk geçirdiği o yalnızlık ve belirsizlik yıllarında Meryem Ana hiç kuşkusuz bir avuntu kaynağı olmuştu Eirene için. Gerçi Gregoras da akıllı davranıp konuşmayı Meryem Ana'ya kendi yakarışıyla sona erdiriyor; fırtınalarla dalgalar şehri yalayıp geçerken, düşmanlar çoktan kapı önlerine varmışken, hepsi çoktandır savaş esiri durumuna düşmüşken, halkına ve cemaatine göz kulak olmasını niyaz ediyordu ondan. Eirene yiğit bir kadındı, kocasının davasını inançla, cesaretle savunmuştu. Nitekim kocası da onu, Bizanslı bir erkeğin böyle fazilet sahibi bir kadına verebileceği en yüksek payeye layık görüyor, imparatoriçede erkek meziyetleri bulunduğunu söylüyordu. Kadınlarda alışılmış olandan çok daha fazla yetenek ve zekâ vardı onda.[26] Fakat her ne kadar kocası, ilahiyat konularında onun doğru yoldan sapmasına sebep olmuşsa da, Eirene'nin kişiliğinin gücünü sık sık yücelten kişi tarihçi ve çokyönlü bilgin Gregoras olmuştu.[27] Gregoras'ın, Palamas doktrinine kin kusmakta biraz geç kaldığı anlaşılmaktaydı. Bu doktrinin doğruluğunu ilan eden sinodun başında, imparator sıfatıyla Eirene'nin kocası bulunuyordu. Bu konuda da yine meleklerin tarafındaydı

25 L.G. Westerink, "Nikephoros Gregoras, Dankrede an die Mutter Gottes", *Helikon*, VII (1967), 259-71 (yeni basımı, Westerink, *Texts and Studies in Neoplatonism and Byzantine Literature*, Amsterdam, 1980, s. 229-41). H.-V. Beyer, "Eine Chronologie der Lebensgeschichte des Nikephoros Gregoras", *JÖB*, XXVII (1978), 137.

26 Cantacuzene, II, s. 336; III, s. 49.

27 Gregoras, II, s. 625, 805.

Eirene. Ortodoksların doğru inancın savunucularını kaydeden ayinler kitabı Sinodikon'da Eirene, yani Rahibe Eulogia, anısı ölümsüzleşmiş olan dini bütün imparatoriçeler arasında bugün hâlâ yer alır. Bu da açıkça göstermektedir ki başka her konuda olduğu gibi din meselelerinde de imparatoriçe, kocasının sözünden çıkmamıştır.[28]

28 J. Gouillard, "Le Syndikon de l'Orthodoxie. Edition et commentaire", *TM*, II (1967), 103. Dumbarton Oaks'ta öne sürüldüğüne göre, İoannes Kantakuzenos'un karısı kimliğiyle Eirene, fildişinden küçük bir mücevher kutusu üzerinde tasvir edilmiş olan iki imparatoriçeden biridir. Ancak bu obje üzerindeki figürlerin kimliğinin kesinkes saptanmış olduğu söylenemez. A. Grabar, "Une pyxide en ivoire à Dumbarton Oaks. Quelques notes sur l'art profane pendant les derniers siècles de l'Empire byzantin", *DOP*, XIV (1960), s. 121-46.

YEDİNCİ BÖLÜM

SAVOIA'LI ANNA: NAİBE VE İMPARATORİÇE (1341-ykş. 1365)

Monferratolu Yolanda gibi Savoia'lı Anna da evlilik yoluyla Bizanslı olmuş bir Batılıydı. Yaklaşık 1306'da, Savoia Kontu V. Amadeo ile karısı Brabant'lı Maria'nın kızlarından biri olarak Chambéry'de dünyaya geldi. Batı'da ana babasının kendisine vermiş olduğu Giovanna adıyla tanınıyordu. Babası Amadeo 1323'ün ekim ayında öldüğünde, Savoia kontu olan üvey ağabeyi Eduardo'nun gözetimine bırakılmış bir yetimdi artık. Günün birinde Bizans imparatoriçesi olup da bu ülkenin kaderini derinden etkileyeceği, o yıllarda kimsenin aklına gelmezdi.

Babasının öldüğü dönemde imparatorlukta iki imparatorun ittifakına dayalı huzursuz bir yönetim vardı: bu imparatorlar Andronikos III. Palaiologos ile bir süre onu veliahtlıktan azletmiş olan dedesi II. Andronikos'tu. Dede-torun arasındaki anlaşmazlık, yine geçici olmak üzere 1325'te bir kez daha alevlendi. III. Andronikos'un ilk karısı yeni ölmüştü. O da bir Batılıydı: Braunschweig'li Adelheid, ya da Eirene. Çocuksuz ölmüştü. Bizans hükümdar ailesinin geleceği, imparatorlardan genç olanının, yani III. Andronikos'un tekrar evlenip tahta bir vâris bırakmasına bağlı görünüyordu. Müteveffa Kont Amadeo'nun kızı Savoia'lı Giovanna'nın uygun bir eş olacağına karar verildi. 1325 yazında Konstantinopolis'ten Savoia'ya elçiler gönderildi. Bunlar, Bizans sarayının deneyimli diplomatlarından Andronikos Tornikes ile Kıbrıs'taki Fransız hükümdarların akrabası olup Bizans ordusunda da subaylık yapan Jean de Gibelet idi. Elçiler nezaketle karşılandı ve tekliflerini Kont Eduardo ile üvey kardeşi Giovanna'ya sunmaya giderken kendilerine eşlik etmek üzere bir şeref kıtası veril-

di. Gerçi genç hanımın ilk talipleri değildiler, zira Fransa Kralı IV. Charles'ın Paris'te gözden geçirdiği gelin adayları arasında Giovanna da vardı. Bizans kaynaklarının konuyu anlatışına bakılırsa Fransa kralı, Konstantinopolis imparatorunun gölgesinde kalmıştı, çünkü, yazarın kendini beğenmiş bir edayla ifade ettiğine göre, "İtalyan ve diğer Batılı yöneticilerin yanı sıra barbarların gözünde de Bizans imparatorluk ailesinden biriyle evlilik, bütün olası düzenlemeler içinde hâlâ en yüceltici olanıydı." Bir sözleşme hazırlanarak 1325 Eylülünde imzalandı; yaklaşık kasım sonunda da Savoia'lı Giovanna, ya da bundan böyle anılacağı adıyla Anna, atalarının toprağı, memleketi İtalya'dan bir daha dönmemek üzere ayrıldı.[1]

Savona'dan başlayan yolculuğunda yanında özel rahibi, üç Fransisken keşişi, Savoia'lı şövalyeler, beyler ve nedimelerden oluşan maiyeti vardı. Çok etkilenen Bizanslılar 1326 Şubatında Konstantinopolis'e varan gelin ile maiyeti için muazzam bir karşılama töreni hazırladılar. Fakat kış ortasında zorlu bir yolculuk olmuştu ve Anna daha şehre ayak basar basmaz yatağa düştü. Düğünü ertelemek gerekiyordu. Anna'nın törene katılabilecek kadar iyileşmesi ekim ayını buldu. Düğün, Konstantinopolis'te, Bizans ayin usullerine göre, büyük ihtimalle patriğin yönetiminde gerçekleşmişti ki papayı son derece rahatsız eden bir durum oldu bu. Ona bakılırsa Katolikler ile Ortodokslar arasında evlilik kilise kanunlarına aykırıydı ve ancak papalığın özel onayıyla mümkün olabilirdi. Dini bütün bir Katolik prensesi olan Anna'nın, ne kadar yüce bir mevkide olsa da nihayetinde tek gerçek kiliseden kopmuş bir kocaya varmasıyla ilgili görüşmelerde Papa XXII. Johannes'e yer verilmemişti. Papanın öfkeli bir mektup gönderdiği Savoia Kontu Eduardo, pek yetersiz ve inandırıcılıktan da tamamen uzak bir üslupla yazdığı cevabında Anna'nın, kocasına dinini değiştirtebileceği-

1 Savoia'lı Anna'nın en kapsamlı belgelere dayanan biyografisi: D. Muratore, *Una principessa Sabauda sul trono di Bisanzio. Giovanna di Savoia Imperatrice Anna Paleologina* (Memoires de l'Académie des sciences, belles-lettres et arts de Savoie, 4th ser., XI), Chambéry, 1909, s. 221-475. Ayrıca bkz. C. Diehl, "Anne de Savoie, femme d'Andronic III", *Figures byzantines*, II, Paris, 1921, s. 245-65 (= Diehl, *Impératrices de Byzance*, Paris, 1959, s. 275-95); *PLP*, IX, no. 21437. John Cantacuzene, *History*, yay. haz. L. Schoepen (*CSHB* 1828-32), I, s. 193-96, 204-05, evliliğe ilişkin olaylar ve koşullar hakkında son derece ayrıntılı bilgi verir. Savoia ile Konstantinopolis arasındaki görüşmelere II. Andronikos ile Yolanda'nın oğlu Monferrato Markisi Teodoro'nun (Theodoros), 1325'te, Konstantinopolis'e ender yaptığı ziyaretlerden birinde aracılık etmiş olması mümkündür. Savoia ve Monferrato hanedanları arasında akrabalık ve çıkar bağları söz konusuydu. Bkz. Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328*, Cambridge, Massachusetts, 1972, s. 302-05 (bundan böyle Laiou, *Andronicus II*); Ursula V. Bosch, *Kaiser Andronikos III. Palaiologos*, Amsterdam, 1965, s. 36, 106-07.

ni söylüyordu.[2] Anna'nın bu konuda bir denemede bulunmuş olması bile ihtimal dışıdır. Böyle derin konularla uğraşan biri değildi. Batılı hayat tarzını özlediğine ve emrindeki İtalyan şövalyeler ile soylu hanımların yanında olmaktan mutluluk duyduğuna dair pek çok işaret vardır. Fakat kocasını mutlu etmeyi de istemiştir Anna. Onun dilini öğrendiği gibi inancını da benimsemiştir.

Düğünden hemen sonra imparator kocası, Bizans gelenekleri doğrultusunda ona da taç giydirmiş ve Anna, imparator karısı olmakla kalmayıp imparatoriçe olmuştu. Savoia'lı Anna değil, Anna Palaiologina'ydı artık. Onunla birlikte Konstantinopolis'e gelmiş olan Savoia'lı şövalyelerle asil hanımların çoğu memlekete dönmüş, merasim faslı sona ermişti. Fakat içlerinden biri, başnedime olarak 20 yıl daha kalacaktı yanında. Isabella de la Rochette'ti bu, ya da Bizanslıların koyduğu adıyla Zampea.[3] Gerçi şövalyelerden bazısı da kaldı, Anna'nın kocasıyla çok iyi anlaşmışlardı. İmparator onlardan öğrendiği Batı binicilik sanatından çok etkilenmişti. Şövalyelerin bir kısmı sarayda onun misafiri oldu, birlikte ava çıktılar, at sırtında mızrak dövüşü ve turnuva sanatını öğrettiler imparatora; anlaşıldığı kadarıyla imparator bu oyunlarla ilk kez karşılaşıyordu, ama Bizans sarayında ilk değildi bu. Genç Andronikos bütün bunlardan çok hoşlanmış, her yıl kendisinin de katıldığı turnuvalar düzenlemek üzere başka şövalyeleri de sarayına çağırır olmuştu. Daha yaşlı saraylılar ise imparatorun çılgınlıklarından pek hazzetmiyor, yabancılara özgü bu barbarca işlere kalkışarak bir yerini sakatlayacak diye korkuyorlardı.[4]

Anna evliliğinin ilk yıllarını Trakya'daki Didymoteihon'da geçirdi, belki de kır havası Konstantinopolis'ten daha iyi geliyordu ona. İlk oğlunu da 18 Haziran 1332'de Didymoteihon'da dünyaya getirdi. Bebeğe İoannes adı verildi. Anna taht için bir vâris doğurarak evliliğinin amacını yerine getirmişti. Sonraları bu çocuk, İmparator İoannes V. Palaiologos olacaktı. Doğduğu sıralarda, taht üzerindeki yakışıksız çekişmeler artık sona ermişti. Anna'nın kocası, ihtiyar dedesini tahttan çekilmeye zorlayarak 1328 Mayısında tek imparator olmuştu. Dolayısıyla Anna, sadece unvan olarak değil, gerçek anlamda imparatoriçeydi. Fakat kocası sağ olduğu müddetçe imparatorluk yönetiminde pek bir etkisi olmadı; imparator, başkomutanı

---

2 Papa XXII. Johannes'in mektubu, yay. haz. A.L. Tautu, *Acta Ioannis XXII (1317-1334)*, Vatikan, 1952, no. 141a (31 Aralık 1325). J. Gill, *Byzantium and the Papacy*, New Brunswick, New Jersey, 1979, s. 240-41; Muratore, *Una principessa Sabauda*, s. 253-54; Laiou, *Andronicus II*, s. 304.

3 *PLP*, III, no. 6446.

4 Cantacuzene, I, s. 204-05; Gregoras, I, s. 482-83.

ve ömür boyu dostu olan İoannes Kantakuzenos'a danışmayı tercih ederdi daha çok. Öte yandan Anna, imparatora bol bol çocuk doğurdu. Yaklaşık 1327'de Eirene Palaiologina adı verilen bir kız doğurdu; daha beş yaşındayken Bulgar çarının 15 yaşındaki oğlu İvan Asen'le nişanlanacaktı bu kız.[5] 1337'de de Anna, Mihail Palaiologos adında bir oğlan daha doğurdu; Porfirogennetos diye anılıp despot unvanı verilmiş olsa da bu çocuğun tarihte pek adı geçmez.[6] Bunların dışında iki kızı daha olmuştu: Ceneviz Beyi Lesbos Francesco I. Gattilusio'yla evlenecek olan Maria Palaiologina ve Theodora Palaiologina.[7] Fakat her türlü devlet buhranı anında Anna'nın bel bağladığı evladı, büyük oğlu İoannes Palaiologos olacaktı.

Bu buhranların ilki 1330'da çıktı. Ocak ayında Anna'nın imparator kocası, Didymoteihon'da bulunduğu sırada ağır hastalanmıştı. Ölüm döşeğindeydi artık ve hekimler de ondan umudu kesmişti. Fakat mucizevi bir şekilde iyileşerek çok geçmeden Konstantinopolis'e döndü.[8] İkinci buhran ise 1341'de, Anna'nın kocası bu kez tedavisi imkânsız görünen bir hastalıktan ötürü yine yatağa düşünce baş gösterdi. Nitekim 14-15 Haziran gecesi imparator öldü. İki küçük oğluyla, 9 yaşındaki İoannes ve 4 yaşındaki Mihail'le ansızın dul kalıvermişti Anna. Nikeforos Gregoras, kendisinden "ilahi imparatoriçe" diye söz ederek bir ağıt yazdı ona. Bilgiçlik taslayan bir retorik denemesidir bu. Fakat Gregoras'ın, yerinde ve merhamet duygusuyla ifade ettiği gibi bu olay, imparatoriçenin gencecik ömründeki ahengi bozan amansız bir fırtına yaratmıştı.[9] Artık yapayalnızdı Anna, çocukları için korkuyordu. İmparatorluk işlerinde çok az deneyimi vardı. Savaş ve barış konularında karar vermeyi bilmiyordu. Ama çok geçmeden gördü ki elinin altında kendisine danışmanlık etmeye, oğlu İoannes büyüyene kadar ona naibelik yapmasına yardımcı olmaya hazır birkaç yetenekli ve hırslı adam vardı. Bunların en önemlisi de müteveffa kocasının en yakın dostu, silah arkadaşı ve danışmanı olan İoannes Kantakuzenos'tu. Kocasının hayatının son saatlerinde onun çocuklarına kol kanat geren, herhangi bir kargaşa çıkması ihtimaline karşı onları saraydaki Vareg

---

5 Cantacuzene, I, s. 394 (ondan yanlışlıkla Maria diye söz eder); Gregoras, I, s. 546. A. Th. Papadopoulos, *Versuch einer Genealogie der Palaiologen 1259-1453*, Münih, 1938; yeni basım Amsterdam, 1962, no. 77.

6 *PLP*, IX, no. 21521.

7 Papadopoulos, *Genealogie*, no. 78, 79. Papadopoulos, no. 76, Anna ile III. Andronikos'un üçüncü oğlu olarak *protovestiarios* Theodoros Palaiologos'u sayar. Fakat bkz. *PLP*, IX, no. 21461.

8 Cantacuzene, I, s. 391-411, 426-27; Gregoras, I, s. 439-40.

9 Cantacuzene, I, s. 557-60; Gregoras, I, s. 559-65.

birliklerinin korumasına veren de Kantakuzenos olmuştu.[10] 1341'de, imparatorun cenaze töreninden sonraki haftalarda Kantakuzenos, fiilen imparatorluğun naibi ve meşru veliaht İoannes ile annesi Anna'nın vasisiymiş gibi davrandı. Bu tavrında belli bir haklılık payı da vardı. Müteveffa İmparator Andronikos, 1330'da ölümün nefesini ensesinde hissettiği sırada, dostu Kantakuzenos'u İmparatoriçe Anna'nın vasisi ve hamisi olarak atamıştı. Kantakuzenos, imparatorun sonradan fikir değiştirmiş olamayacağını varsayan ilk kişi de değildi. Ama 1341'e gelindiğinde naiplik makamına başka adaylar da vardı; bunların başında da Konstantinopolis Patriği İoannes Kalekas ile yetenekli fakat nankör Aleksios Apokaunos geliyordu. Apokaunos, saray kademelerinde sonradan yükselmeye başlamıştı ve sahip olduğu bütün şöhreti de, serveti de İoannes Kantakuzenos'a borçluydu. Şimdi ise velinimetine karşı tavır almıştı, patriğin Anna'yla birlikte naiplik etme talebini destekliyordu. Gerçi patriğin iddiasında da belli bir haklılık payı vardı, ne de olsa III. Andronikos ile Kantakuzenos'un sefer de bulunduğu dönemlerde tam üç kez yönetim ona bırakılmıştı; üstelik dünyevi işlerle son derece ilgili bir din adamıydı.[11]

İmparator karısı olarak Anna, ihtiraslı ve iddialı erkeklerin insafına kalmıştı; gerçi bu erkeklerin hepsi de, asıl amaçlarının onu ve ailesini korumak gibi masum bir saike dayandığını, en çok da oğlu İoannes'in, büyüdüğünde müteveffa babasının tahtı ve unvanı üzerindeki haklarını kullanabilmesi konusunda kaygılandıklarını öne sürmekteydi. Anna ise 30'unu geçmişti artık. Beş çocuk doğurmuştu. Her ne kadar sarayın rahat ortamında yaşasa da ömrünün yarısını Yunanca konuşan insanlarla geçirmişti. Ortodoks inancını kabul etmişti. Yine de hâlâ İtalyan nedimelerinin ahbaplığını tercih ediyordu; ancak dulluk yaşantısı boyunca çevresini sarmış olan Konstantinopolis erkeklerinin çapraşık fikirleriyle riyakârca iddialarını anlamak da, onlara güvenmek de ona güç gelmiş olmalı. Yardıma ihtiyaç duyduğu anlardaki duygudaşlığı ve desteğinden ötürü İoannes Kantakuzenos'a gerçekten minnettardı. Ama ona güvenebileceğinden emin değildi; onun kocasıyla kurduğu özel ilişki ve dostluktan ötürü pek çok kez kıskançlığa kapılmış olabilir; ayrıca Anna da hırslıydı. Kantakuzenos, buhran iyice kendini göstermeden önce patrikle yaptığı konuşmalardan birinde, her ne kadar imparatoriçenin samimiyetine tam güven duyuyor olsa da, kadın olmaktan ileri gelen zaaflarının kendisini endişelendirdiğini belirtmişti. Hatta bu konuda, kadının başı bulutlara erse de ayakları yer-

10 Cantacuzene, I, s. 559-60.

11 D.M. Nicol, *The Byzantine Family of Kantakouzenos*, s. 47-48.

de kalır diye bir "İran" atasözünü hatırlatmıştı; yani, diyordu, âlicenaplık ve cesaret gibi bütün üstün niteliklerine rağmen, imparatoriçe zayıf cinse mensup olmasının getirdiği zaafların ötesine geçemez. Anna ise bu beylik iddiayı sarsmaya kararlı görünüyordu.[12]

Dananın kuyruğu 1341 Eylülünde, Kantakuzenos'un Trakya'daki askeri görevleri için Konstantinopolis'ten ayrılmasıyla koptu. Aleksios Apokaukos'un rüşvetle ya da dalkavuklukla kazanarak peşine taktığı siyasi muhalifler, Kantakuzenos gider gitmez Patrik İoannes Kalekas ile İmparatoriçe Anna'dan oluşan bir naiplik yönetimi için destek toplamaya başladılar. Patriğin, fiilen bu yönetimin başı olduğunu kabul ettirmek için kimseyi ikna etmeye ihtiyacı yoktu. Anna'ya, Kantakuzenos'a komutayı devredip ordusunu dağıtmasını bildiren bir emir imzalatıldı. Oysa Kantakuzenos haklı olduğuna kesinkes inanıyordu. Mesele, sonuçları açısından Bizanslılar için öncekilerin hepsinden daha yıkıcı olacak yeni bir iç savaşla çözülecekti. Apokaukos, Kantakuzenos'un tahtı ele geçirmeye çalışan bir hain olarak mahkûm edilmesini sağladı. Sonuçta Kantakuzenos'un dostları ve ailesi yakalanıp hapse atılarak Konstantinopolis'teki mülklerine el kondu. Artık oğlu adına naibe olan İmparatoriçe Anna, müteveffa kocasının en iyi dostuna yöneltilen suçlamalara ilk başta inanamamıştı. Ama 1341 Ekiminde Kantakuzenos Trakya'da, pek çoğu Konstantinopolis'teki terörden kaçmış askerler ve siyasi yandaşlarınca imparator ilan edilmeye rıza gösterince durumu kabul etmek zorunda kaldı.[13]

Bunun üzerine başlayan iç savaş neredeyse altı yıl sürecek, 1347 Şubatında Kantakuzenos'un imparator olarak Konstantinopolis'e girip kendisine yapılmış haksızlıkları düzeltmesiyle sona erecekti. Bir zamanların Savoia'lı gencecik prensesi Anna ise bu yıllar boyunca oğlu İoannes'in vasisi olarak, ama aynı zamanda da dünya işlerine vâkıf bir kadın, imparator görevini üstlenen bir imparatoriçe olarak olgunlaşmıştı. Geçmişte de örneği görülmüş bir şeydi bu. 8. yüzyıl sonlarının ürkütücü imparatoriçesi Eirene, kendisine sözcüğün eril biçimiyle imparator olarak hitap edilmesini isterdi. Oysa Anna onunla denk değildi, üstelik güvenilmez Aleksios Apokaukos ile dostları başta olmak üzere oportünist erkek yöneticilerle danışmanların doldurduğu denizdeki dalgalar boyunu epeyce aşmıştı. 1341 Kasımında, yani Kantakuzenos'un Trakya'da imparator ilan edilmesinin üzerinden daha bir ay geçmemişken, onu oğlu İoannes'e Konstantinopolis'te imparator olarak taç giydirmeye ikna ettiler. Oğlan daha on

---

12 Cantacuzene, II, s. 47-48.

13 Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos*, s. 47-48.

yaşına basmamıştı, yine de taç giyme töreni, patrik tarafından durumun gereklerine yaraşır bir ciddiyet içerisinde yerine getirildi; aynı patrik, imparatorun tahtta rakibi olan "gaspçı" Kantakuzenos'u da aynı ciddiyet ve şiddetle aforoz etmişti.[14]

İmparatoriçe Anna ile Patrik İoannes'in 1341'den 1347'ye kadar süren naiplik yönetimi, Bizans tarihinde facia denebilecek bir ara dönem oldu. İkisi de devlet işlerinden, diplomasiden, maliyeden anlamıyordu; kararlı bir muhalife karşı bir iç savaşın nasıl yürütüleceğine dair bilgi ve anlayışları daha da kıttı. İmparatorluğun ekonomisi çöktü; bir zamanlar Hıristiyan âleminin tek istikrarlı parası olan Bizans altın sikkesi devalüasyona uğradı ve sonunda beş para etmez hale geldi. Konstantinopolis'in zenginliklerini sömüren İtalyan cumhuriyetleri Venedik ile Cenova, imparatoriçenin utancından iyice yararlandılar. Zira bir İtalyan olduğunu hatırlayan imparatoriçe, manevi destek ve ekonomik yardım için onlara başvurmuştu. 1341 Eylülünde Cenova Cumhuriyeti'yle yeni bir antlaşma yaparak Konstantinopolis ile Galata'daki Ceneviz tacirlerinin bozulmuş ilişkilerini tamire çalıştı. 1342 Martında, on yılın ardından geçerliliğini yitirmiş olan eski Bizans-Venedik antlaşmasını yeniledi. Her iki antlaşma da güya Anna ile oğlu adına imzalanmıştı, ama küçük İoannes Palaiologos'un olan bi-

tenden pek bir şey anladığı söylenemezdi.[15] Aynı yılın ağustos ayında Anna, Kantakuzenos'la dostluk kurmuş olan Sırp Çarı Stepan Duşan'ı ayartarak düşmanını ölü ya da diri kendisine teslim etmesini sağlamaya çalıştı. Duşan'ın ödülü Trakya'daki Sırp topraklarının genişlemesi olacaktı. Anna aynı şekilde Bulgar çarını da kendi safına çekmeyi denedi.[16] 1343 ilkbaharında Savoia'lı şövalyelerinden Giovanni d'Orlay'ı Venedik'e göndererek, Duşan'ın Kantakuzenos'u desteklemesine engel olmaları için senatörlerin yardımını istedi.[17] Bir yandan da onlardan topraklarını gitgide daha fazla kemiren Türklere karşı yardım istiyordu. Oysa Türkleri onun adına paralı asker ve müttefik olarak çarpışmaları için Hellespontos'un (Çanakkale Boğazı) öbür yanına çağıran kendisiydi. Düşmanının da aynı yola başvurması işleri hiç de kolaylaştırmıyordu. Felaketten başka şey getirmeyen bu iç savaşın sonuçlarından biri de Türklerin Avrupa'ya yerleşmesi oldu. Savaşı kazanan kim olursa olsun, asıl fayda sağlayan Türklerdi.[18]

---

14 Gregoras, III, s. 614-16; Cantacuzene, II, s. 190, 218.

15 *DR*, V, no. 2864, 2876.

16 *DR*, V, no. 2879-81, 2982.

17 *DR*, V, no. 2888.

18 Kantakuzenos (Cantacuzene, II, s. 506), Türklerden ilk yardımı isteyenin kendisi değil Anna olduğunu öne sürer. Anna'nın 1344 ile 1346 arasında beş kez Türklerden

Yaratıcılığı ve kaynakları tükenmeye başlayınca Anna fazlasıyla abartılı iki jest yaptı. Şövalyelerinden Philippe de Saint Germain'i, Galata'dan iki Fransiskeni de yanına katarak elinde bir mektupla Avignon'a, Papa VI. Clemens'e yolladı. Belli ki dini inançlarına pek öyle sıkı sıkı sarılan biri değildi. Papalığın, bir sapkınla evlenmesini onaylamadığını biliyor olmalıydı; oğlu İoannes'in Ortodoks usulüne göre vaftiz edilip taç giymesini de onaylamamışlardı hiç kuşkusuz. 1343 yazında Anna kendisine mektup yazdığında Papa VI. Clemens, makamında daha bir yılı doldurmamıştı. Türklerin Akdeniz'in doğusunda kazandığı zaferleri büyük bir kaygıyla izliyordu ve onlara karşı Hıristiyan güçleri birleştirme düşüncesi vardı kafasında.[19] Oysa Konstantinopolis'teki yönetici ailelerin birbirini kırıp geçirmesine sebep olan çatışmayla pek fazla ilgilenmiyordu doğrusu; kabahat kendilerinindi. Anna, çocukluğunun inancına dönerek tekrar papalığa bağlanmayı ve oğlu İoannes'i de Katolik yapmayı önererek onun gözüne girme umudundaydı. Üstelik imparatorluğundaki diğer naiplerin, yani Aleksios Apokaukos ile Konstantinopolis patriğinin yanı sıra Aynaroz keşişlerinin de aynı şeye niyetlendiğini söylemişti. V. İoannes, annesi ne derse yapardı. Fakat Apokaukos'un, patriğin ya da Aynaroz keşişlerinin Katolikliği kabul etmeyi düşünmesi olacak şey değildir. Bu mektupların metni kayıptır. İçerikleri ise yalnızca 1343 Ekim ayında papanın Anna'ya ve oğluna yazdığı cevaplardan çıkarsanabilmektedir.[20]

Bu işte tuhaf bir taraf da vardır. Anna muhtemelen çok saftı. Fakat naiplikteki ortağı olan Konstantinopolis patriğinin Roma kilisesine tabi olmayı istediği yalanını uyduracak kadar da aptal değildi. İoannes Kantakuzenos, yıllar sonra kaleme aldığı hatıratında, Anna'nın Papa Clemens'e yolladığı mektupların düzmece olduğunu, asıl niyeti Anna ile oğlunu gözden düşürüp bertaraf ederek tahta el koymak olan hain Apokaukos tarafından yazıldığını söylemişti. Ne de olsa Apokaukos biliyordu ki, "Bizans halkını, imparatoriçelerinin Latin inancına kucak açtığı haberinden daha fazla gazaba getirecek, kanlı devrimler yapmaya kışkırtacak bir şey daha

---

yardım istediği kesinkes bilinmektedir. *DR*, V, no. 1895, 2902-03, 2904, 2906, 2912. N. Jorga, "Latins et grecs d'Orient et l'établissement des Turcs en Europe, 1342-62", *BZ*, XV (1906), 179-222.

19 J. Gay, *Le pape Clément VI et les affaires d'Orient (1342-1352)*, Paris, 1904, s. 33-34, 45-49; K.M. Setton, *The Papacy and the Levant (1203-1571)*, I, s. 189 ve devamı.

20 P. Lemerle, *L'Emirat d'Aydin, Byzance et l'Occident*, Paris, 1957, s. 160-61, 182-83. VI. Clemens, *Letters*, yay. haz. E. Déprez, *Clément VI (1342-1352), Lettres closes, patentes et curiales publiées ou analysées d'après les registres du Vatican*, Paris, 1901-1925, I, no. 466-71 (tümünün tarihi: 21 Ekim 1343).

olamazdı." İoannes Kantakuzenos kanıtları kendi lehine yontmakla fazlaca suçlanmıştır. Ama bu konuda pekâlâ haklı olabilir.[21]

Anna'nın ikinci abartılı jesti de Venedik'le ilgiliydi. Bizans'ın bu cumhuriyetle ticaret antlaşmasını 1342'de yenilemişti. Bir yıl sonra, imparatorluğun kaynakları hâlâ yetersizken, yalvar yakar yüklü bir borç istedi onlardan. Venedikliler onun ne kadar büyük bir ekonomik sıkıntı içinde olduğunu gayet iyi biliyorlardı. Muhtemelen borcunu asla ödeyemeyeceğini de biliyorlardı. Dolayısıyla borç antlaşmasının koşullarının dikkatle tanımlanmasına ve uygulanacak faiz ile teminatın da bu durumu karşılayacak ölçüde yüksek olmasına özen gösterdiler. 1343 Ağustosunda Anna, oğlu İoannes'in bir taahhütnameyi imzalamasını ya da mührünü basmasını sağladı ve Konstantinopolis'teki Venedik temsilcisinin de onayıyla antlaşma sonuçlandırıldı. Anna ve yönetimi, Venedik'ten gelen 30.000 dukalık borçla daha da zengindi artık. Umutlarında da, vaatlerinde de sınır tanımıyordu Anna. Borca karşılık Bizans saltanat mücevherlerini teminat göstermişti. Borcunu yılda 10.000 dukalık taksitlerle ve yüzde 5 faizle 3 yıl içinde ödeyeceğine söz veriyordu. Sonuçlarını hesaba katmadan yapılmış bir antlaşmaydı bu. Borcun tamamı asla ödenmedi. Aradan geçen yıllarda faizi biriktikçe birikti. Bu hadise, imparatorluğun sonuna kadar Konstantinopolis ile Venedik arasında anlaşmazlık konusu olacaktı. Saltanat mücevherleri ise en azından Türklerin Konstantinopolis'i fethettiği 1453'e kadar San Marco Kilisesi'nin hazinesinde kaldı.[22]

14. yüzyılda bir Venedik duka altını, değer kaybına uğramış yaklaşık iki Bizans altın sikkesine eşdeğerdi. Yeni parasal kaynak da bulunca Anna, danışmanlarının dolduruşuyla, düşmanı pes etmeye zorlayana kadar dayanabileceğine inandı. Düşmanı da nakit sıkıntısı içindeydi; paralı askerlerine ödeme yapamıyor, müttefiklerine kaynak ayıramıyordu. Ama halk, Konstantinopolis kadar kuzey eyaletlerinin de bu anlamsız savaş yüzünden tam bir yıkıma uğrayarak yoksul düştüğünü gördükçe, hava ondan yana dönmeye başlamıştı. Anna'yı destekleyenlerin pek çoğu saf değiştirdi; birçoğu da saf değiştirmeye kalktığı için hapse atıldı; servetini tam kaybetmemiş olanların birçoğu Galata'daki Ceneviz tacirlerinin yanına sığındı. Venedik'ten alınan para kısa zamanda eriyip gitti, büyük bölümü de Aleksios Apokaukos'un cebine girmişti kuşkusuz; Apokaukos o sırada

---

21 Cantacuzene, II, s. 539-41. *Letters of Clement VI*, yay. haz. Déprez, I, no. 493 (Aleksios Apokaukos'a mektup: 27 Ekim 1343); *DR*, V, no. 2890. Lemerle, *L'Emirat d'Aydin*, s. 183, not 1.

22 D.M. Nicol, *Byzantium and Venice. A study in diplomatic and cultural relations*, Cambridge, 1988, s. 258-60.

kendi koşullarını düzeltmekle, şehrin dışında, siyasi rüzgâr yön değiştirdiğinde sığınacağı bir yer hazırlamakla meşguldü. Anna kiliseleri donatan ikonların gümüş kısımlarını satışa çıkaracak kadar düşmüştü. Gitgide daha da acımasız oluyordu. Konstantinopolis'teki terörden kaçmaya çalışanların, kutsal bir haktan yararlanarak Ayasofya'ya sığınmasına bile izin verilmiyor, Apokaukos'un siyasi mahkûmlar için yaptırdığı yeni zindana tıkılıyorlardı. Kantakuzenos'u kılıçla ya da zehirleyerek öldürmek üzere tam sekiz kez gizli ajanlar görevlendirildi.[23] Patrik, Anna'nın muhakeme yetisinden kuşkuya düşmeye başlamıştı artık. Kendi görüşüne göre, yaşadıkları günlere damgasını vuran bütün kötülüklerin asıl sebebinin kıskançlıktan başka bir şey olmadığını itiraf ediyordu: Anna'nın Kantakuzenos'a ve onun, imparatoriçe unvanı üzerinde hak iddiası bulunan yiğit ve sadık karısı Eirene'ye duyduğu kıskançlıktı bu. Dönemin tarihçilerinden Gregoras'ın görüşü, Anna'nın kıskançlığının dışında dengesiz ve beceriksiz de olduğu, yanlışı doğrudan ayıramadığıydı. Bağlılık duyduğu tek kişi, oğlu İoannes'ti. Onun bu kusurlarını ise Gregoras, zamanın modasına uyarak, Anna'nın kadın olmasına, üstelik yabancı kökenden gelmesine bağlamıştır. Sonraki dönemlerde de bir tarihçi, bir kadın olarak Anna'nın hükümdarlığının bozuk bir dokuma tezgâhı gibi, imparatorluğun mor kumaşını yırtıp paramparça ettiğini söyleyecekti.[24]

1345'in haziran ayında Aleksios Apokaukos siyasi mahkûmlardan biri tarafından öldürüldü. Anna en etkili ve tehlikeli yandaşını yitirmişti. Yine de pes etmedi. Patriğin gizli gizli Kantakuzenos ile yazışarak bir barış antlaşması önerdiğini duyunca küplere bindi.[25] Ondan kurtulma zamanının geldiğini anlamıştı. Bunun en iyi yolu da patriği ilahiyatla ilgili bir meseleden ötürü kendi piskoposlarının oyuyla mahkûm ettirerek görevden aldırmaktı. Gerçi Anna bu konuyla ilgili meseleleri pek kavrayamıyordu; ama ilahiyat konularında patriğe muhalif olan kimselerin davasına seve seve kucak açtı, böylece Konstantinopolis'te alelacele toplanan bir sinodda onun mahkûm edilip görevden alınmasını sağladı. Artık tek başına naibeydi.[26]

Ama artık çok geçti. Sinodu izleyen gece, 2 Şubat 1347'de Kantakuzenos şehre girdi. Askerleriyle birlikte saray duvarlarının hemen dışından at sırtında ilerlemekteydi. İçeride barikat kuran Anna onun gönderdiği habercilerle görüşmeyi reddetti. Körü körüne sürdürdüğü inatçılığında endi-

---

23 Cantacuzene, II, s. 489, 558-63, 589-90, 597-98.

24 Gregoras, II, s. 748-51, 760-61; Doukas, *Istoria Turco-Bizantina*, yay. haz. V. Grecu, Bükreş, 1958, s. 47.

25 Gregoras, II, s. 767.

26 J. Meyendorff, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris, 1959, s. 117-19.

şeleri de etkili olmuştu. Oğluyla birlikte yakalanıp hapse atılacağına inandırmıştı kendini, tabii daha kötüsü gelmezse başlarına. Kantakuzenos'un bazı subaylarının sonunda sabrı tükendi ve gerekli emri beklemeden saraya girdiler. Böylece nihayet boyun eğen Anna barış yapmak üzere temsilci gönderdi. 8 Şubat'ta anlaşmaya varıldı. Anlaşmanın koşullarına bakınca, altı yıl önce de aynı anlaşmayı yapmanın mümkün olabileceğini düşünmemek elde değil. İoannes Kantakuzenos ile artık 15 yaşına basmış olan genç İoannes Palaiologos'un birlikte hüküm sürmesi üzerinde anlaşılmıştı; Kantakuzenos on yıl süreyle öncelikli imparator olacak, bu süre dolunca ikisi için ortak imparator konumu geçerlilik kazanacaktı. Kantakuzenos, Anna ile oğluna karşı misillemeye girişmeyeceğine, onlara hiçbir kötülük etmeyeceğine söz verdi. Bütün siyasi mahkûmlar salıverilecek, yakın geçmişte yaşananlar olabildiğince çabuk unutulacaktı. İoannes Kantakuzenos'un zafer anındaki âlicenaplığı ile İmparatoriçe Anna'nın ödlekliği arasındaki çarpıcı karşıtlık herkesi çok etkilemişti. İç savaşla geçen uzun yılların ardından yeni bir çağın başlayacağını düşünüyordu kimileri.[27]

Yine anlaşma uyarınca Anna'nın oğlu İoannes, Kantakuzenos'un 14 yaşındaki küçük kızı Elena'yla evlenecekti. Düğün, 1347 Mayıs ayında, Kantakuzenos'a öncelikli imparator VI. İoannes olarak henüz taç giydirmiş olan Konstantinopolis patriğinin yönetiminde gerçekleşti. Teorik olarak, biri öncelikli, öbürü ikincil olmak üzere iki imparator vardı şimdi; iki de imparatoriçe, yani Anna ile Kantakuzenos'un karısı Eirene. Kâğıt üzerinde iyi görünse de uygulamada başarısızlığa mahkûm bir uzlaşmaydı bu. Anna ile Eirene'nin aynı kentte birer eşit olarak yaşaması kolay değildi. Eirene'nin oğlu Mathaios Kantakuzenos da Anna'nın oğlu İoannes'in yanında gölgede kalmaya razı değildi. Öncelikli imparator, İoannes'i imparator sıfatıyla Thessalonike'ye göndererek olası sorunların önünü alabileceğini ummuştu. Ama bu bir hataydı, çünkü genç adam orada "gaspçı" Kantakuzenos ile ailesine karşı yeniden savaş başlatması için kendisini kışkırtan destekçiler bulacaktı. Bunlardan biri de, ikincil konumdaki imparatorun bir numaralı destekçisi olarak öne çıkmaktan fayda uman Sırp Despotu Stepan Duşan'dı. Tehlikeli bir durumdu bu, zira sadece Thessalonike'ye değil, Konstantinopolis'e de gözünü dikmiş olan Duşan çok kısa bir süre önce kendini imparator ilan etmişti.

1351'in yazında, Sırplar Thessalonike kapıları önünde karargâh kurmuştu bile. Kantakuzenos başkentinden ayrılamıyordu. Kendi yerine Anna'nın gitmesini istedi, oraya gidip bir felaketi önlemesi, oğluna da had-

---

27 D.M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453*, Cambridge, 1993, s. 206-08.

dini bildirmesi gerekiyordu. Anna bunu kabul etti. Oğluna aklını başına toplamasını söyledi. Ona destek verenlerle uzun uzadıya konuşmalar yaptı. Thessalonike surları dışındaki karargâhında Stepan Duşan'la görüşerek geri çekilmeye onu razı etti.[28] Önemli bir diplomatik başarı olan bu olay, Anna'nın kariyerinde yeni bir evrenin başlangıcını işaret eder. Ama Anna bir daha Konstantinopolis'e dönmedi. Thessalonike'de, imparatorluk topraklarında onun "payı" diye nitelenen bölgede 14 yıl süreyle imparatoriçe olarak hüküm sürdü. Oğlu İoannes ise 1352'de oradan ayrılarak Trakya'daki kendi bağımsız imparatorluk toprağına yerleşti; ve aradan fazla bir zaman geçmemişti ki oradan Kantakuzenos'un oğlu Mathaios'a savaş açtı. Savaş halindeki Palaiologos ve Kantakuzenos hanedanları arasında 1347'de büyük umutlarla yapılan anlaşmanın sonuydu bu. Aradaki kan davasının son raundu 1354'te, İoannes Kantakuzenos'un tahttan çekilip Anna'nın oğlu İoannes V. Palaiologos'un zafer kazanmasıyla sona erecekti; artık Romalıların rakipsiz imparatoruydu İoannes.[29]

Anna, oğlunun hakları adına verdiği uzun mücadelenin sonunda boşa çıkmadığını görmekten mutlu olmuştur hiç kuşkusuz. Oğlu için yapabileceğini yapmıştı işte. Artık Thessalonike denen bu küçük dünyada imparatorluktan kendi payına düşen toprakları yönetmekle yetinebilirdi. Bunu da doğrusu belli bir tarz ve zarafet katarak yaptı; Augusta ve İmparatoriçe unvanlarını gururla taşıdı. İmparatorluk ailesinin ondan önce gelen hanımları da, değişik sebeplerle Thessalonike'yi Konstantinopolis'ten daha sevimli bulmuşlardı. II. Andronikos'un ikinci karısı Monferratolu Eirene, her ne kadar kocasından kurtulmak ve onun huzurunu bozmak için de olsa 1303'ten 1317'ye kadar orada hüküm sürmüştü.[30] IX. Mihail'in karısı da imparatorun ölümünden sonra 1320'de oraya çekilmiş, ömrünün son 13 yılını el bebek gül bebek bir rahibe olarak orada geçirmişti. Oysa Anna kendi imparatorluk sarayında oturup kendi imparatorluk toprağını yönetmekte yeni bir tatmin vesilesi ve amaç duygusu buldu. Kendi başına fermanlar ve kararnameler çıkarıyordu.[31] Kendi sikkelerini bastırıyordu. Günümüze kalan sikkelerin çoğunun arka yüzünde, ayakta duran bir imparator figürü vardır ki kesinlikle oğlu İoannes olmalıdır. Anna'nın ken-

---

28 Cantacuzene, III, s. 200-09; Gregoras, III, s. 149.

29 Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos*, s. 79-87.

30 Bkz. bu kitapta s. 56-61.

31 F. Barişiç, "Povelje vizantijskich carica [Les chartes des imperatrices byzantines]", *ZRVI*, XIII (1971), s. 143-202, özellikle s. 180-82. Anna'nın anayasayal konumu ile ilgili olarak bkz. Ekaterini Hristofilopulu, "İ antivasileia eis to Vizantion," *Simmeikta*, II (1970), s. 1-144, özellikle s. 91-127.

disi ise tacını giymiş, imparatorluk alametlerini eksiksiz biçimde kuşanmış olarak görülür; sağ elinde asası, solda ise tahkim edilmiş haliyle Thessalonike kenti vardır. Portresi, A harfiyle açık biçimde tanımlanmıştır. İmparatoriçelerinin Anna Palaiologina, yani Konstantinopolis'te önce imparatoriçe, ardından naibe olup sonra da Thessalonike'ye imparatoriçe olan Savoia'lı prenses olduğunu halkın unutmasına asla izin verilmemiştir.[32] Şehrin akropolisindeki giriş kapısında yer alan yazıt da bu gerçeği hafızalarda canlı tutar; kapıda, burasının 1355'te, İmparatoriçe (*despoina*) Anna Palaiologina tarafından çıkarılan bir fermanla yaptırıldığı belirtilmiştir.[33] Anna'nın bilinen son resmi icraatı, Thessalonike'deki Anargyroi (Kosmas ile Damianos) manastırına yaptığı bağış oldu; muhtemelen 1360'ta yapılan bağış, sonraki tarihlere ait bir belgede kayda geçirilmiştir.[34] Anna beş yıl kadar sonra, Anastasia adını almış bir rahibe olarak bu şehirde öldü. Hüküm sürdüğü yıllar, önceki on yıl boyunca Thessalonike'yi olumsuz etkilemiş toplumsal ve siyasal kargaşanın ardından gelen bir huzur dönemi olarak hatırlanır. Şehrin yerlilerinden Nikolaos Kabasilas, yöneticilerinin ne kadar âlicenap biri olduğunu bütün dünya bilsin diye Anna'ya bir methiye yazmıştır.[35]

Anna'nın üçüncü Fransisken tarikatına yeni girmiş bir rahibe olarak dünyaya gözlerini yumduğuna ve Assisi'de gömülü olduğuna en azından Batılı tarihçilerce uzun süre inanıldı. Savoia'lı Anna'nın daima Roma kilisesine bağlı kaldığını kanıtlama amacıyla dindar kimselerce uydurulmuş bir hikâyeden başka şey değildir bu. Hiç kuşkusuz Galata'daki Ceneviz kolonisinde bulunan Fransiskenler'le arası iyiydi, hatta zaman zaman onları elçi olarak Batı'ya göndermişti. Anna'nın imanı bakımından hâlâ kendi *filia carissima*'ları [sevgili kızları] olduğuna kısmen inandıkları açık olan papalar da ona Aziz Paulus'un bir deyişini hatırlatmaktan pek keyif alırlardı: "İnançsız kocayı karısı kurtarabilir" (Korinthoslulara I. Mektup, VII:14). Üvey ağabeyi Savoia Kontu Eduardo'nun iddiası, evliliği devam ederken

---

32 S. Bendall ve P.J. Donald, *The Later Palaeologan Coinage*, Londra, 1979, s. 248-53; D. Nicol ve S. Bendall, "Anna of Savoy in Thessalonica: the numismatic evidence", *Revue Numismatique*, 6. seri, XIX (1977), s. 87-102; P. Protonotarios, "John V and Anna of Savoy (1351-1365). The Serres hoard" (Yunanca ve İngilizce), *Nomismatika Chronika*, VIII (1989), s. 69-84.

33 R.-J. Loenertz, "Chronologie de Nicolas Cabasilas 1345-1354", *OCP*, XXI (1955), s. 205-31 (=Loenertz, *Byzantina et Franco-Graeca*, I, Roma, 1970, s. 303-28).

34 F. Barişiç, "Povelje vizantijskich carica", *ZRVI*, XIII (1971), s. 181-82. Thessalonike'deki Anargyroi manastırı ile ilgili olarak bkz. R. Janin, *Les églises et les monastères des grands centres byzantins*, Paris, 1975, s. 350.

35 Loenertz, "Chronologie de Nicolas Cabasilas", s. 320-22 (224-26).

gerçekleşebilirdi de. Ama her ne kadar bir Fransisken kronik yazarı, III. Andronikos'un doğru imanı bulmuş sayılabileceğini öne sürmüşse de, böyle bir şeyin olduğuna dair güvenilir bir bulgu yoktur.[36] Günümüzde Anna'nın biyografisini yazan Dino Muratore de onun daima Roma kilisesine bağlı kaldığına ve sevgili memleketi Savoia'nın hasretini çektiğine inanma eğilimindedir.[37] Bu iddiaların her ikisini destekleyen kanıtlar azdır. 1354'te oğlunu imparatorluk tahtına yerleştirdikten sonra Anna pekâlâ memleketine dönebilirdi. Oysa bağımsız bir imparatoriçe olarak Thessalonike'de kalmayı yeğledi ve orada bir Ortodoks rahibesi olarak öldü.

Çocukluğunun inancı olan Katolikliğe dönmüş olsaydı, imparatorluk naibesi olduğu yıllarda Konstantinopolis patriğiyle işbirliğine girmek zor gelirdi ona, Ortodoks tebaasının sadakatini korumakta ise daha da zorlanırdı; oğlunun 1369'da Roma'nın inancını kabul edip bunun çok gürültülü bir şekilde ilan edilmesinin ortaya koyduğu gibi, annesi belli ki onun Ortodoks inancı doğrultusunda yetiştirilmesine hiç müdahale etmemiştir. Zaten sonradan kabul ettiği inancı temsil eden kiliselere cömertçe bağışlarda bulunmuş olması, Anna'nın atalarının inancından çok kocasınınkine bağlı kaldığını gösterir. Aynaroz'daki İviron manastırının hazineleri arasında, 1346'da Konstantinopolis'teki Bakire Hodegetria manastırının ünlü yazıcılarından birinin kaleminden çıkmış olan son derece görkemli bir Mezmurlar kitabı yer almaktadır. Kitabın sahibi, aynı zamanda onu manastıra bağışlamış olan "İmparatoriçe Anna Palaiologina" idi. Kocasının son nefesini verdiği, Anna'nın da 1341'de üç gün süreyle onun başında nöbet tuttuğu yerdi burası.[38] Aynaroz'da bulunan Protaton manastırının "Anı Kitabı" (kiliseden ve kilise dışından kayda değer yöneticilerin adlarının listesini içermektedir), onun Ortodoksluk'tan şaşmadığına ve manastır adının da Anastasia olduğuna dair bir başka kanıttır. Kitapta şöyle anılmıştır: "İsmi asla unutulmayacak olan İmparatoriçemiz Anna, Rahibe Anastasia, ki sözleriyle olsun, yaptıklarıyla olsun bütün ömrünü, havariler ile kilise babalarının dogmalarına destek vermeye adamıştır".[39] Bu gerçekten büyük bir övgüydü; naibelik döneminde Anna, son dakikada tamamen siyasi saiklerle fikir değiştirip, naiplik yönetimindeki ortağı Patrik İo-

---

36 Muratore, *Una principessa Sabauda*, s. 462-66; Nicol ve Bendall, "Anna of Savoy in Thessalonica", s. 93.

37 Örn. bkz. Muratore, *Una principessa Sabauda*, s. 368-69.

38 L. Politis, "Eine Schreiberschule im Kloster ton Odhigon," *BZ*, LI (1958), s. 263-64.

39 I. Djuriç, "Pomenik Svetogorskog Protata c kraja XIV veka" (Mémorial du Protaton de Mont Athos àla fin du XIVe siècle), *ZRVI*, XX (1981), s. 139-61, özellikle 149-53; Politis, "Eine Schreiberschule", s. 274-75.

annes Kalekas'ın ilahiyat alanındaki muarızlarıyla saf tutmayı, böylece onu sapkınlık suçlamasıyla görevinden aldırmayı tercih ederek kazanmıştı bu övgüyü. Bizans kilisesinin ona en yüksek payeyi vermesi, yani Ortodoksluk Sindikonu'na dahil ederek, hatırası lekesiz ve mukaddes İmparatoriçe Anna Palaiologina diye nitelemesi, başka hiçbir nedenden değilse bile işte bundan kaynaklanıyordu.[40]

Renkli bir hayat sürdü Anna. Konstantinopolis naibesiyken sık sık boyunu aşan işlere kalkıştı, sonuçta da gereksiz heyecanlara kapıldı. Bir tek oğlunu koruyup savunmakta tutarlı ve etkili oldu. Sonunda oğlu 1354'te tek imparator olunca, büyük ölçüde başkalarının yaptığı hatalar sayesinde, gayesine ulaştı. Bunun üzerine kendini Thessalonike imparatoriçesi olarak sürdüreceği kariyerine verdi. Belki de o sırada ölmesi iyi oldu. Oğlu ise 1391'de ölene dek daha 40 yıl tahta bir inip bir çıktı. O kadar çok muhakeme ve hesap hatası yaptı ki annesi görse herhalde onunla gurur duymazdı, ne de olsa bütün hayatını, oğlunu tahta çıkarmak için harcamıştı.

40 J. Gouillard, "Le Syndikon de l'Orthodoxie. Edition et commentaire", *TM*, II (1967), 100-03, satır 869-73.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

ANNA NOTARAS PALAİOLOGİNA (ö. 1507)

Anna Notaras Palaiologina'nın yaşadığı dünyaya ve çağa damgasını vuran, değişim, belirsizlik ve yıkım olmuştu. Anna, Bizans'ın artık geri dönüşü olmayan bir çöküşe girmiş olduğu dönemde, Bizans aristokrasisinden imtiyazlı ve zengin bir ailenin kızı olarak doğup büyüdü. Yetişkin yaşamının büyük bölümünü ise erken dönem Rönesans İtalyası'nın pırıltılı dünyasında, hali vakti yerinde bir mülteci olarak geçirdi. 1507'de Venedik'te bir ihtiyar kız olarak öldü. Ancak Batılı hayat tarzına hiçbir zaman alışamadı. Onun rüyası, Bizans'ın yıkıntıları altından çıkan ve onun kadar talihli olmayan mültecileri kendi himayesi altında toplamaktı; memleketlerinden ve inançlarından koparılmış Bizanslı kardeşlerinin dilini, kültürünü, dinini koruyup daim kılabilecekti böylelikle.

Babası Lukas Notaras, 15. yüzyılda ayakta kalan son Bizans eyaletlerinden Peloponnesos'un eşrafından zengin bir toprak sahibiydi.[1] Konstantinopolis'teki imparatorluk sarayında sürdürdüğü seçkin kariyeri boyunca hemen hemen bütün önemli devlet makamlarında bulunmuştu. İmparatorluğun son yıllarında da son iki imparatora, yani VIII. İoannes ile kardeşi Konstantinos XI. Palaiologos'a *mesazon* (başbakan) olarak hizmet vermiş, ayrıca *megas duks*'luk (büyük dük) görevinde bulunmuştu. Herkes saygı ve hayranlık duyardı ona; XI. Konstantinos'un yakın dostu ve danışmanı olan, Notaras'ın nüfuzu ile servetine hasetle bakan tarihçi Georgios Sfrantzes hariç. Lukas Notaras'ın çok zengin olduğu su götürmezdi; üstelik imparatorun elçisi ve tercümanı olarak girdiği İtalyan çev-

1 Notaras ailesi hakkında bkz. S.A. Kutibas, *Oi Notaradhes stin ipiresia tu ethnus ke tis ekklisias*, Atina, 1968, özellikle (Anna hakkında) s. 59-68.

relerinde, yüksek mevkilerde dostları vardı. Taşıdığı pek çok unvan arasında Venedik ile Cenova'nın fahri yurttaşlıkları da bulunuyordu; 1453'te Konstantinopolis'in Türklerin eline geçmesinden hemen önceki karanlık günlerde akıllılık ederek parasının büyük bölümünü İtalyan bankalarına yatırmıştı. Ama bunun nedeni, artık su almaya başlamış Bizans gemisini terk edip Batı'ya yerleşmeyi düşünmüş olması değildi. 1453'ün nisan ve mayıs aylarında Konstantinopolis'in Sultan II. Mehmed komutasında uğradığı uzun ve ölümcül kuşatma sırasında görevinde kalmıştı Notaras. Hıristiyan davasını en soylu ve yiğit biçimde savunmuş kişilerden biri, bir kahraman ve şehit olarak tarihe geçti. Şehrinde Latin piskoposluk tacındansa Türk sarığını görmeyi tercih edeceği yolundaki unutulmaz sözüyle anılır hep.[2] Belki de bir öfke ve umutsuzluk anında söylemişti bu sözü. Yine de bu söz pek ona uymuyor, çünkü bağnaz bir Latin karşıtı olan pek çok çağdaşından daha tahammüllü bir Ortodoks Hıristiyandı; üstelik dostları arasında Katolik hiyerarşisine mensup kimseler de vardı.

Notaras, imparatorluk ailesi Palaiologoslar'a mensup bir hanımefendiyle evlenmişti; bu sayede kızı Anna, Palaiologina adını taşıma hakkına ve gerekçesine sahip oldu. Anna büyük kızıydı onun. En az altı çocuğu daha olduğu bilinmektedir: Theodora ve Eufrosine adlarında iki kız ile dört oğlan. Kızların tümü İtalya'ya sığınmış olduğu için haklarındaki bilgiler sadece İtalyan kaynaklarına dayanır. Biri, Bizans ordusunun son başkomutanı olup Konstantinopolis düştükten sonra Türklerce idam edilen Andronikos Palaiologos'un bir oğluyla evlenmişti.[3] Lukas Notaras'ın, karısının ve oğullarının akıbeti de iyi bilinir ve son derece trajiktir. Bir Bizanslı tarihçiye göre Sultan Mehmed, kişisel inisiyatifiyle onları serbest bırakmış ve sığınmak için gidecek yeri kendilerinin seçmesini söylemişti. Ama ardından Notaras, küçük oğlu İsaakios'u sultanın zevkleri uğruna ona teslim etmeyi reddedince bütün aile idam edilmişti. Bir başka kaynağa göre de Notaras'ın karısı, sultanın eline geçmek gibi bir utanca katlanmaktansa intihar etmiş, oğulları ise sultanın şehvetle yaklaştığı en küçükleri İsaakios hariç, kocasının gözleri önünde öldürülmüştü. Daha sonra esir olarak Edirne'ye götürülen İsaakios, çok geçmeden kaçmayı başararak İtalya'ya, ablası Anna'nın yanına sığınmıştı.[4] Anna, bir kahraman gibi yaşayıp

2 Doukas, *Istoria Turco-Bizantina*, yay. haz. V. Grecu, Bükreş, 1958, s. 329.

3 D.M. Nicol, *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus)*, Washington, D.C., 1968, no. 68, 69.

4 Lukas Notaras ile karısının ve ailesinin ölümüne ilişkin muhtelif anlatıların özeti için bkz. Nicol, *The Byzantine Family of Kantakouzenos*, s. 181, not 17 ve A. Pertusi, *La caduta di Costantinopoli*, I: *Le testimonianze dei contemporanei*, Verona, 1976, s. 406-07.

ölen babasını asla unutmamıştı. Çağın yazarlarından biri onun için bir cenaze nutku kaleme almıştır ve Yunanlılar da Lukas Notaras'ı hâlâ hürmetle anar, "ulusal şehitler"inin ilki sayarlar.[5]

Anna, Konstantinopolis'in yağmalanması sırasında yaşanan dehşete de, ana babasıyla kardeşlerinin katline de tanık olmadı. 1453'ten birkaç yıl önce, Bizans dünyasının çöküşü artık kaçınılmaz görünür olunca babası, huzur ve güven içinde yaşasın diye kardeşleri Theodora ve Eufrosine'yle birlikte onu Roma'ya göndermişti. Anna beş parasız bir mülteci olarak değil, "hatırı sayılır bir servetle" gitmişti oraya ve hiç kuşkusuz babasının İtalya'daki hesaplarından para çekebiliyordu.[6] Orada babasının dostları ve temasa girebileceği kişiler olduğu da kesindir. Kızını, 1440 ile 1449 arasında Roma'da kaldığı bilinen Kardinal Bessarion'a emanet etmiş olabilir. Daha önce Nikaia piskoposluğu yapmış olan Ortodoks Bessarion, 1439'da Floransa'da Bizans ve Latin kiliseleri arasında ilan edilen birliği öyle bir belagat ve inandırıcılıkla savunmuştu ki papa tarafından kardinallikle ödüllendirilmişti. 1463'te de Konstantinopolis'in fahri Latin patriği olarak atandı. Bessarion, kendini İtalya'daki bütün Bizanslıların koruyucusu olarak görürdü; nitekim 1453 sonrasında da, o tarihten önce de Bizans dünyasından kaçıp oraya sığınanlara elinden gelen yardımı yaptı, onları rahat ettirmek için uğraştı. Son Bizans imparatorunun kardeşi Thomas Palaiologos, 1460'ta Peloponnesos'tan kaçtıktan sonra Bessarion'un araya girmesi sayesinde Papa II. Pius'la iyi ilişkiler kurabilmişti. Patras'tan Havari Andreas'ın başını götürmüştü yanında ve 1462'de de Kardinal Bessarion onu papaya takdim etti. Thomas'a çeşitli unvanlar verildiği gibi Curia'dan [senato] aylık da bağlandı. 1465'te o öldükten sonra oğulları Andreas ile Manuel'e Bessarion baktı; Bessarion'un gözünde bu çocuklar, Konstantinopolis'in kurtarılacağı gün tahta çıkacak olan meşru Bizans veliahtlarıydı. Ama o gün asla gelmediği gibi iki veliaht da velinimetleri Bessarion'u büyük bir hayal kırıklığına uğrattı.[7]

Aziz Andreas'ın başının 1462'de Roma'da düzenlenen törenle papa-

---

5 Moshos, yay. haz. E. Legrand, "Ioannu tu Mozhu Logos epitafios epi tu L. Notara," *DIEE*, II (1885-86), s. 413-24 (yeni basımı, Kutibas [bkz. bu bölümde not 1], s. 39-47); A.H. Vakalopoulos, "Die Frage der Glaubwürdigkeit der 'Leichenrede auf L. Notaras' von Johannes Moschos (15. JH)", *BZ*, LII (1959), s. 13-21; K.I. Kotsonis, "Lukas o Notaras o protos ethnomartis," *Aktines*, 189 (Haziran 1953), s. 1-24.

6 *Ekhtesis Chronike*, yay. haz. Sp. P. Lambros, *Ecthesis Chronica and Chronicon Athenarum*, Londra, 1902, s. 17.

7 Thomas Palaiologos ile ilgili olarak bkz. D.M. Nicol, *The Immortal Emperor. The life and legend of Constantine Palaiologos, last Emperor of the Romans*, Cambridge, 1992, s. 115-16.

ya sunulması sırasında Anna Notaras'ın da orada hazır bulunduğunu düşünmek hoş olurdu. II. Pius bu önemli törenle ilgili kendi kaleminden çıkma bir anlatı bırakmıştır geride.[8] Ama konukların listesi günümüze ulaşamamıştır; zaten birkaç yıl süreyle Anna ve Roma'daki hayatı hakkında da hiç kayıt yoktur. Anna babasının servetiyle geçinebiliyordu, ona bazı uzak akrabaları gibi papadan aylık bağlanmamıştı. Herhalde böyle bir iyiliği de kabul etmezdi, çünkü dünyaya asla Roma kilisesiyle aynı şekilde bakmıyordu. Atalarının imanı olan Ortodoks Hıristiyanlığa sıkı sıkı tutunmaktaydı, hem de onu ağırlamakta olan İtalyanların canını sıkacak kadar büyük bir kararlılıkla. Kardinal Bessarion'un insanlığına, cömertliğine ve bilginliğine ne kadar hayranlık duysa da, onun gittiği yoldan gidip Roma'ya bağlanması mümkün değildi. Anna, Ortodoks inancının, yabancı topraklarda kimlik duygularını ve dayanışmalarını koruyabilmeleri için elzem olduğuna inanan Bizanslı diaspora mensuplarının ilk örneklerindendi. Bessarion da Bizanslı olduğundan onların duygularını anlayabiliyordu. Bizanslı Doğu ile Latin Batı'nın Hıristiyanları arasında köprü oluşturmayı kendine görev edinmişti. Maddi olduğu kadar ruhani köklerinden de koparılmış bulunan Ortodoks Hıristiyanların, kendi taşıdığı Konstantinopolis Latin patriği unvanından etkilenmiyor oluşunu anlayabiliyordu. Onların kahramanı, Floransa'da ilan edilen birliği kesinlikle reddederek Türk istilasından sonra ilk Konstantinopolis patriği olan keşiş Gennadios'tu. O ve sonraki patrikler, Osmanlı sultanı tarafından bu makama getirilmiş, daha da kötüsü sultandan maaş alıyor olabilirlerdi. Fakat imanlarının doğruluğundan asla şüpheye düşmemiş, papa ve kardinalleriyle yan yana geleceğiz diye asla inançlarından taviz vermemişlerdi. Batı Avrupa'daki Bizans diasporasının gözünde Konstantinopolis patrikleri bir geleneğin sürekliliğini simgeliyordu; şimdi yerle bir edilmiş olabilirdi bu gelenek, ama Büyük Şehir ile Büyük Kilise'yi geri alana dek sürgün bulundukları bu yaban topraklarda onu canlı tutmaları mümkündü. Anna Notaras İtalyanca öğrenmiştir mutlaka, ama Roma kilisesi ayinlerinde kullanılan Latince'yi öğrenmeyi inatla reddetmişti.

Kardinal Bessarion 1472'de öldü. Ölümünden bir yıl önce yine onun teşvikiyle Anna, İtalyan toprağında bir Bizans kolonisi oluşturma planları yapmaya başlamıştı. Ailesinin, Türklerin katliamından kurtulmayı başarmış tek mensubu olan İsaakios da kaçarak Roma'ya, ablasının yanına gelmişti. O sırada herhalde 30'lu yaşlarının başlarındaydı. Ablasının planına katıldığı bilinmektedir. Koloninin kurulacağı topraklar Siena Komünü'ne

---

8 *Commentaries of Pius II*, çev. Florence A. Gragg, yay. haz. Leona Gabel, Londra, 1960, s. 241-59.

aitti. Bir zamanlar Maremma'da büyük bir ailenin mülküydü burası ve artık harabeye dönmüş olan Montauto şatosu etrafında gelişmişti. İsaakios 1472 Mayısında Siena'ya giderek yurttaşlığa geçme talebinde bulundu; temmuz ayında da Anna Siena'ya bir heyet göndererek önerisini yönetime bildirdi. Heyetteki elçiler, Konstantinopolis'ten Frankulis Servopulos adında bir asilzade ile Giritli papaz İoannes Plusiadenos'tu. Öneri olumlu karşılandı ve bir tarafta Anna ile kardeşi, öbür tarafta da Siena Komünü arasında bir antlaşma taslağı hazırlandı. Maremma'daki Montauto şatosunun, yüz Bizans ailesinden oluşan bir koloninin merkezi olarak kullanılmak üzere Anna'ya verilmesi kabul edildi. Koloni kendi yönetiminden kendi sorumlu olacak, geçmişteki imparatorlarının yasalarına ve kendi göreneklerine göre yaşayacak, ancak Siena'nın dostu ve müttefiki olarak da acil durumlarda her zaman yardıma koşmaya hazır bulunacaktı. Anna kendisinin ve vârislerinin hiçbir zaman şatoyu İtalyan yöneticilere devretmeye zorlanmaması için ricada bulundu. Kardinal Bessarion'un himayesinde bulunan İoannes Plusiadenos'un, Bizans kolonisinin ruhani önderi olarak düşünülmüş olması mümkündür; zaten koloninin tasarlanmasını izleyen uzun müzakerelerde önemli rolü olmuştu. Sienalılar, 21 Temmuz 1472'de Anna'nın önerisini ilke olarak kabul ettiler. Bataklıklarla kaplı, bereketsiz, sıhhatsiz bir toprak parçası olan Maremma zaten metruk bir mülktü, dolayısıyla onu ellerinde tutmaya hevesleri yoktu herhalde. Antlaşma taslağı 1474 Nisanında, sonra da haziran ayında Anna'nın yazdığı bir mektup üzerine aynı yılın 15 Temmuz günü bir daha gözden geçirildi. Anna ile temsilcileri Siena yurttaşlığına alındı. Fakat bilinmeyen nedenlerle konu bu aşamada kapandı. Toscana'da hiçbir zaman bir Bizans kolonisi kurulmadı. Projeye manevi desteğini esirgememiş olan Kardinal Bessarion ölmüştü artık; Anna da Venedik'e taşınmıştı.[9]

Anna'nın özel hayatıyla ilgili yaygın bir yanlış düşünce vardır ki Siena makamlarıyla yaptığı yazışmalardan kaynaklanır. 21 Temmuz 1472 tarih-

---

9 Anna'nın Siena'yla görüşmelerine ilişkin anlatı ve belgeler için bkz. G. Cecchini, "Anna Notara Paleologa. Una principessa greca in Italia e la politica senese di ripopolamento della Maremma", *Bulletino Senese di Storia Patria*, n.s., IX (1930), s. 1-41. Ayrıca bkz. C.N. Sathas, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen âge*, IX, Paris, 1890, s. viii-ix, xxxiv-xxxviii. Anna'nın 15 Haziran 1474 tarihinde Siena'ya yazdığı mektubun tam metni yayımlanmıştır: E. Legrand, yay. haz., *Cent-dix lettres grecques de François Filelfe*, Paris, 1892, s. 540. D.J. Geanakoplos, *Greek Scholars in Venice*, Cambridge, Massachusetts, 1962, s. 62; M.I. Manoussakas, "Recherches sur la Vie de Jean Plousiadenos (Joseph de Methone) (1429?-1500), *REB*, XVIII (1959), s. 41-43. Bazı kaynaklarda Anna'nın kardeşi İsaakios değil İakobos adıyla geçer.

li yazışmalarda Sienalılar, Anna'yı Romalıların ve Konstantinopolis İmparatoru'nun eski nişanlısı diye nitelemeyi uygun görmüşlerdir ("olim sponsae Imperatoris Romanie grecorum et Constantinopolis et filie olim illustris principis domine Luce magni ducis Romanie"). Anna Temmuz 1474 tarihli Siena belgesinde de aynı şekilde tanımlanır. Oysa kendisi hiçbir zaman böyle bir sıfat taşıdığını iddia etmemiş, sadece Megas Duks Lukas Notaras'ın kızı olarak tanınmaktan gurur duymuştur. Oysa 19. yüzyılda ve sonraki dönemlerde birçok saygıdeğer tarihçi, sırf bu bilgi parçacığına dayanarak Anna Notaras'ın bir zamanlar son Bizans İmparatoru Konstantinos Palaiologos'un nişanlısı, hatta karısı olduğunu öne sürmüşlerdir. Konstantinos iki kez evlenmişti. İki karısı da trajik denecek kadar genç yaşta öldü. Asla üçüncü bir evlilik yapmadı, ama neredeyse 1453'te son nefesini verdiği ana kadar sürekli onu evlendirme planları yapıldı. Danışmanı ve dostu olan tarihçi Georgios Sfrantzes bu planları ayrıntısıyla anlatmıştır. İmparatorun Lukas Notaras'ın kızıyla evlendirilmesi gibi bir düşünce söz konusu edilmiş olsaydı, Sfrantzes mutlaka bundan da bahsederdi. Oysa eserinin hiçbir yerinde Anna'nın ismi bile geçmez. Aslına bakılırsa son dönem Bizans tarihçileri içinde sadece biri Lukas Notaras'ın kız evlatları olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla bu hatalı bilgi, o dönem İtal-

ya'da, son imparator Konstantinos'un geride dul bir eş bıraktığı yolunda dolaşan dedikoduların etkisiyle yanılgıya düşmüş olan Siena yönetiminden kaynaklanmış olmalıdır. İmparatorun tekrar evlenmemiş ve çocuksuz olarak öldüğüne dair bulgular son derece kuvvetlidir. Herhangi bir dönemde Anna Notaras ile nişanlanmış olduğuna dair kanıtlar ise yanlıştır.[10] Anna Notaras, Vasiyetname'sinde de yaptığı gibi kendini "müteveffa ve meşhur Megas Duks Lukas Notaras'ın kızı" olarak tanıtmaktan hoşlanırdı. Bazen de annesinden gelen soyadıyla Anna Palaiologina diye tanıtırdı kendini. Bir kaynakta da "Hermeneutinam" sıfatıyla anılmıştır ki bunun, eskiden babasına ya da dedesine verilmiş olan resmi saray unvanı [Di]ermeneutes, yani "Tercüman"dan kaynaklandığı düşünülebilir.[11] Fakat An-

---

10 Özellikle bkz. Sp. P. Lambros, "O Konstantinos Paleologos os sizigos en ti istoria ke tois Thrilois," *NE*, IV (1907), s. 454-58. Anna'nın Konstantinos Palaiologos'la nişanlı olduğu iddiası şu Siena belgelerinde geçer: yay. haz. Cecchini (bkz. bu bölümde not 9), no. 2, 12, 13, s. 27, 34-41. 6 ve 10 no.'lu belgelerde (s. 33) Anna imzasını basitçe şöyle atar: "Anna Paleologina filia quondam illustris magni ducis Romeorum". S. Runciman bu nişan iddiasını bir olgu olarak kabul etmiştir: "The marriages of the sons of the Emperor Manuel II", *Rivista di Studi Bizantini e Slavi*, I (=*Miscellanea agostini Pertusi*: Bologna, 1981), s. 273-82, özellikle 281. Lukas Notaras'ın "kızları"ndan bahsedilen tek belge: Dukas, yay. haz. Grecu, s. 371.

11 Sathas, *Documents*, IX, s. xxxviii (18 Haziran 1475). Bkz. Lambros, *NE*, IV (1907), 463.

na'nın kendisi de son imparatorla nişanlanmış olduğuna dair bir bilgi vermez. Ölümüne ilişkin yegâne kayıtta da hiç evlenmemiş ve bakire olarak öldüğü özellikle belirtilmiştir.[12]

1475'te Anna artık Venedik'e yerleşmişti. Anlaşıldığı kadarıyla orada, önceden evlenmiş ve birkaç yıldır Venedik'te yaşıyor olan yeğeni Eudokia Kantakuzena'yla birlikte oturuyordu. Kendi sınıfından hanımlar arasında revaçta olan uygulamayı benimseyerek rahibe olabileceği bir yaşa gelmişti artık. Ama Roma kilisesine bağlanmayı inatla reddediyordu ve Venedik'te de onun girebileceği bir Ortodoks manastırı yoktu. Aslında Anna ile yeğeninin ve sayısı giderek artan Bizans Grekçesi konuşur mülteciler ile göçmenlerin kendi usullerince, kendi dillerinde ibadet edebileceği hiçbir Ortodoks kilisesi bulunmuyordu. Anna bu durumdan sık sık Venedik makamlarına yakınmaktaydı. Venediklilerin, kendi şehirlerindeki Ortodoks cemaatine karşı tutumu ise kuşkusuz hukuken olumlu olmakla birlikte dini meselelerde fazla tahammüllü değildi. Türk istilasından önceki günlerde kendilerinin Konstantinopolis'te Latin usulünde ayin yapılan kiliseleri olmuştu. Oysa başka her bakımdan kendi şehirlerinde tam bir konukseverlikle ağırladıkları yabancı mültecilere aynı imtiyazı tanımak için hiçbir neden göremiyorlardı. Onlara göre Bizanslılar hakiki kiliseden daima sapma ve kopuş halindeydi. Venedik topraklarında kendi ayin usullerince ibadet etmelerine izin vererek bu sapkınlığı uygulamaya geçirmelerini, hatta yaymaya çalışmalarını yasaklamak daha güvenli olacaktı. 1412'de Venedik'teki Onlar Konseyi, Papalık Engizitörü'nden bir Ortodoks papazının Bragora'daki S. Giovanni kilisesinde Ortodoks ayini yapmasını yasaklamasını istemişti. Papazı bir süreliğine Venedik'ten uzaklaştırdılar. 1415'te, Venedik'te kalabalık bir cemaate hizmet verdiği bilinen bir başka papaz beş yıl süreyle kentten sürgün edildi. 1429'da kendi evlerinin mahremiyetinde Ortodoks usulünce ayin düzenlemekle suçlanan iki papaz daha aynı cezaya çarptırıldı.[13]

1439'daki Floransa Konsili'nde ilan edilen ve gürültülü biçimde propagandası yapılan Bizans-Latin kiliseleri birliği her iki tarafta da daha fazla hoşgörü gelişmesini sağlamış olabilir. Fakat Venedik'te, Anna Notaras'ın da aralarında bulunduğu pek çok Bizanslı bu birliği kendi inançla-

---

12 Bkz. bu kitapta s. 116.

13 V. Lamansky, *Secrets d'état de Venise. Documents extraits notices et études servant à éclaircir les rapports de la Seigneurie avec les Grecs et les Slaves et la Porte Ottomane à la fin du XVe siècle*, St. Petersburg, 1884, s. 043, 044; G. Fedalto, *Ricerche storiche sulla posizione giuridiche ed ecclesiastica dei Greci a Venezia nei secoli XV e XVI*, Floransa, 1967, s. 20-22.

rına ihanet sayıyordu; Venediklilerin, Hıristiyan âlemi artık yeniden birleştiğine göre Bizanslıların, kentte bulunan çok sayıda kiliseye sık sık gidebileceklerini öne sürerek üste çıkmasından da hiç hoşnut değillerdi. Ayrıca Anna'nın da yakındığı bir gerçek vardı ki Roma usulü Komünyon ayininde kullanılan Latince'yi hiçbiri anlayamıyordu. Bunun üzerine Venedik makamları istemeye istemeye bir taviz vererek Castello bölgesindeki San Biagio kilisesinin yan şapelinde Bizanslılara kendi dillerinde ibadet etme hakkı tanıdı; ancak papazları Roma akidelerine bağlı kalacak ve gösterilen şapelden başka yerde ayin yapmayacaktı, aksi halde cezaya uğrayacağı belirtiliyordu. Ama Bizanslılar burada bile engellemelerle karşılaştı. San Biagio'da ayin yöneten bir Ortodoks papazı karşılaştığı sıkıntıları 1445'te bir mektupla Papa IV. Eugenius'a bildirmiş, papa da Castello piskoposuna mektup yazarak Venedik'te bulunan ve sayılarının hiç de az olmadığını bildiği Bizanslılara daha geniş hoşgörü tanınmasını emretmişti.[14]

1453'te Konstantinopolis düştükten sonra, bu hiç de az olmayan sayı bir insan seline dönüştü. 1454'ün haziran ayında Venedik Senatosu kentteki Bizanslılara kendi kiliselerini kurmak için arsa satılmasını kabul etti; bunu cömertliklerinden değil, mecbur kaldıkları için yapıyorlardı. Böyle bir imtiyaz tanınmasını sağlayan ise mültecilerin ileri gelenlerinden biri, Konstantinopolis'ten kaçarak 1453 Kasımında Venedik'e ulaşmış olan eski Kiev Ortodoks piskoposu İsidoros'tu. Bessarion gibi İsidoros da Floransa Birliği'ni büyük bir şevkle desteklediğinden papa onu kardinal yapmış ve 1452 Ocak ayında Konstantinopolis Latin patriği olarak atamıştı. Venedik'te gitgide büyüyen Bizans cemaatinin kendi dilinde ibadet edebileceği kendi kilisesine ihtiyaç duyduğu konusunda Papa III. Callixtus'u (1455-58) ikna eden de Kardinal İsidoros oldu. Kilisenin bölünmesine (*skhisma*) yol açtıkları için tövbe etmeyen Bizanslılara asla güvenmediği halde papaya karşı gelmeye de cesaret edemeyen yeni Venedik patriği (1456-60) Maffeo Contarini'yi de arkasına almıştı. Dolayısıyla Venedikli senatörlere bu karar, aslında daha yüksek bir otorite tarafından dayatılmıştı.[15]

Gerçi kararı uygulamaya koyma konusunda hiç aceleleri yoktu. Bizanslılar arsa falan almadığı gibi, bir Ortodoks kilisesi de yapılmadı. Ülke-

---

14 Fedalto, *Ricerche*, Ek, s. 116, Belge no. I. Genel bilgi için bkz. G. Veludo (Veloudis), *Ellinon Orthodhokson apoikia en Venetia*, 2. basım (Venedik, 1893); P. Pisani, "Les chrétiens de rite oriental à Venise et dans les possessions vénitiennes (1438-1471)", *Revue d'histoire et de religieuses*, I (1896), s. 201-24.

15 M.I. Manussakas, "I proti adhia (1456) tis Venetikis yerusias ya ton naon ton Ellinon tis Venetias ke o kardhinalios İsidhoros," *Thesaurismata*, I (1962), s. 109-18.

deki Bizanslılar, San Biagio kilisesinde Ortodoks ibadeti için gerçekleştirilen yetersiz düzenlemelerle idare etmek zorunda kaldılar; üstelik orada bile ayinden sorumlu papazlar, Katolik imanını ne derece doğru bilip uyguladıkları konusunda Venedik patriği tarafından sınavdan geçirilmeye katlanmak zorundaydı. Onları savunan Kardinal İsidoros 1463'te öldü ve mesele birkaç yıl süreyle askıda kaldı. Ancak Anna sebat göstermesi sayesinde kendisi ve yeğeni Eudokia için istisnai bir imtiyaz kazanmıştı. 18 Haziran 1475'te Onlar Konseyi, ana dillerinde Ortodoks usulü ayin yapabilmeleri için kendi evlerinde özel bir ibadethane oluşturmalarına izin verdi. İstemeye istemeye tanınmış bir ayrıcalıktı bu ve ilk başta, sadece Anna'yla aynı haneyi paylaşan kişilerle sınırlı tutulma şartına bağlıydı, yani ibadethane diğer Bizanslılara kapalıydı. Dört yıl sonra, bu imtiyazın Venedik'te yaşayan bütün Bizanslıları kapsayacak şekilde genişletilmesi önerildiğinde Venedikli konsey üyelerinden biri, bunun, "Bizans bölücülüğü"nü bulaştırarak Katolik imanını tehlikeye sokacağı gerekçesiyle itiraz etmişti. Ama destek toplayamadı. Yine de meçhul nedenlerle, Venediklilerin liberalliği bir vaat olmanın ötesine geçemedi. Anna şahsına tanınmış ayrıcalıklarla yetinmek zorunda kaldı; bu ayrıcalıklar ancak Eylül 1480 ile Mayıs 1489'da çıkarılan hükümet kararnameleriyle genişletildi.[16] Fakat Venedik'teki Bizanslı ruhban, kendilerine dayatılan kısıtlamalar karşısında giderek sabrını yitirmekteydi. İçlerinden biri, Modonlu Andreas adında bir papaz, 1498'de, ruhban mensubu olsun olmasın bütün Bizanslı cemaat adına doğrudan papaya başvurarak büyük gürültü koparmıştı. Papazın önerisi, bütün Bizans cemaatinin, Venedik patriğine değil Kardinal Bessarion ile Kardinal İsidoros'un halefi olan Konstantinopolis Latin patriğine bağlanması, gelecekte bütün papazların bu patrik tarafından atanmasıydı. Venedik makamlarının gözünde bu kadarı da fazlaydı. Onlar Konseyi derhal Curia ile temas kurarak böyle bir adım atmanın Venedik patriğinin otoritesine hakaret anlamı taşıyacağını, üstelik Venedik anayasasının ihlali olacağını belirtti. Kilisede karışıklık yaratırdı bu, papanın fikrinden vazgeçirilmesi gerekiyordu. Venedik'te kendilerine tahammül gösterilmekte olduğu, doktrin konusundaki hatalarından ötürü henüz zan altında bulundukları hatırlatılmalıydı Bizanslılara.[17]

Sonraki yıllarında Anna, Venedik'teki Ortodoks cemaatinin sözcüsü ve hamisi olarak kabul gördü. Venedikliler serveti, aristokrat kökeni ve nüfuzundan ötürü saygı duyuyorlardı ona. Babası, Konstantinopolis'te

16 Lamansky, *Secrets d'état de Venise*, s. 053, 057-58; Sathas, *Documents*, IX, s. x, xxxviii-xl; Fedalto, *Ricerche*, s. 40-42 ve Ek, s. 124, Belge no. XI.

17 Lamansky, *Secrets d'état de Venise*, s. 053.

Kardinal İsidoros'u tanırdı. Yeğeni Eudokia, Venedik hizmetinde yüksek rütbelere gelmiş bir Bizanslı askerle evliydi. Aslında sayısı hızla artan Bizanslı askerlerden biriydi o. 1479'daki hesaplara göre Venedik'te 4.000 ile 5.000 arasında Bizanslı yaşıyordu. Boştagezer değildi bunlar. Kendilerini barındıran ülkeye çok çeşitli biçimlerde hizmet ediyorlardı. Türkler gitgide batıya ilerleyip Yunanistan'da ve Doğu Akdeniz'de kalan son Venedik kolonilerini ele geçirirken Venedikliler de ortak düşmanla seve seve savaşacak olan Bizanslılar arasından hafif süvari birlikleri topluyordu. Bizans dilinde asker anlamına gelen kelimeden ötürü *stradioti* diye anılır olmuştu bunlar; Bizans'tan gelen ilk mültecilerin oğulları ile torunlarının pek çoğu Venedik adına savaşmak üzere bu kuvvetlere katılmıştı bile. Anna'nın yeğeni Eudokia daha 1460 öncesinde *stradioti*'nin en seçkin mensuplarından biriyle evlenmişti. Bu kişi, gösterdiği yararlılıklarla Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu Kontu ve Şövalyesi unvanlarını almış olan Mathaios Spandounes'ti (Matteo Spandugnino). Oğullarından Theodoros Spandounes ise 1538'de, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşuna ilişkin en eski anlatılardan birini kaleme aldı.[18] Eudokia'nın teyzesi kadar kocasının da yüksek makamlarda nüfuz sahibi olduğu açıktı. 1494'te Venedik'teki Bizanslılara bir Kardeşlik Cemiyeti kurma izni verildi; kendi memurları ile kendi komitesi olacak, Bizans cemaatinin çıkarlarını temsil edecek bir hayırseverlik kuruluşu ve dini örgüttü bu. Böylece Bizans kolonisinin hukuki statüsü Venedik tarafından ilk kez resmen tanınmış oluyordu. Ancak kendi kiliselerini inşa etmelerine izin çıkması 1539'u buldu. Bu yapı, Venedik'in merkezindeki Rio dei Greci'de bugün hâlâ ayakta olan San Giorgio dei Greci Kilisesi'dir. Kilise kurulduğunda Anna çoktan ölmüştü. Ama yurttaşlarının yabancı bir ülkedeki hukuki ve ruhani hakları uğruna verdiği mücadele boşa gitmemiş oluyordu.[19]

15. yüzyılda Venedik'teki Bizanslıların en büyük katkılarından biri, Yunan ilmini, felsefe ve edebiyatını tanıtıp yaymaları oldu. Birçoğu Bizans'tan kaçarken antik Yunan eserlerinin yazmalarını da getirmişti. Özellikle antik Yunan kültürüne dair incelemelerin çok revaçta olduğu Floransa'da böyle hazineler için hazır bir pazar bulunduğunu biliyorlardı. Bunun yolunu açan da, Yunanca ve Latince yazmalardan oluşan geniş kütüphanesini ölümünden önce Venedik Cumhuriyeti'ne bağışlayan Kardinal Bessa-

---

18 Nicol, *Byzantium Family of Kantakouzenos*, s. xv-xvii, 230-33.

19 D.J. Geanakoplos, "The Greco-Byzantine colony in Venice and its significance in the Renaissance", *Byzantine East and Latin West*, Oxford, 1966, s. 116-21; Geanakoplos, *Greek Scholars in Venice*, s. 61-69; D.M. Nicol, *Byzantium and Venice. A study in diplomatic and cultural relations*, Cambridge, 1988, s. 415-17.

rion'du. Onun bağışı, büyük San Marco kütüphanesinin çekirdeğini oluşturdu. Anna Notaras'ın Bizans'ın İtalya'da daha iyi tanınması için atılan her adımı teşvik ettiğine şüphe yoktur, ancak ilimle kendisinin ilgilenip ilgilenmediğine dair pek bir bulguya rastlanmaz. Ortodoks inancına nasıl ihtirasla sarıldığını göz önünde bulundurduğumuzda, kendinden önceki pek çok Bizanslı gibi onun da, pagan Yunan felsefesi ile edebiyatının Hıristiyan okurlar açısından tehlikeli olabileceğini düşündüğü sonucuna pekâlâ varabiliriz. Kendine ait bir kütüphanesi olduğu açıktı, ne de olsa 1470'te, bir Eyyub Kitabı yazması satın almıştı. 12. yüzyıldan kalma bu yazma, Kıbrıs'ın eski megas dukslarından Leon Nikerites için İoannes Tarsites adında biri tarafından yazılmıştı. Belki de yazmanın ilk sahibinin, kendi babasıyla aynı unvanı taşımış olması çekici gelmişti Anna'ya. Belgenin onun mülkiyetine geçtiğine dair kayıt, yazmanın sonuna daha sonradan, 1 Mart 1470 tarihinde düşülmüştür ve burada Anna, büyük bir gururla Konstantinopolis Megas Duks'u Lukas Notaras'ın kızı diye tanıtılır.[20]

Matbaanın icadı, Rönesans İtalyası'nda Yunan kültür ve edebiyatının yayılmasında müthiş etkili oldu. Yunanca harflere göre baskı kalıpları ve tezgâhları yapıldı. Aldus Manutius adlı girişimci, Venedik'te Yunanca basılıp piyasaya sürülebilecek bol miktarda hazır malzeme bulunduğunu fark eden ilk kişilerdendi. Baskıya girecek malzemeyi gözden geçirip üzerinde düzeltmeler yapabilecek Bizanslı bilginler vardı bu kentte. Dizgi ve baskı ustası olarak çalışabilecek kalabalık bir okuryazar Bizans topluluğu da vardı. Hepsinden önemlisi de, birçoğu gelirken yazmalarını da getirmişlerdi. Gerçi Aldus bu alanda ilk kişi değildi. Yeni teknolojinin, kendi gelenekleri ile kültürlerine ilgiyi yaygınlaştırma açısından yeni bir fırsat sunduğunu bazı Bizanslılar da görmüştü. Bunların öncülerinden biri de küçük yaşta Venedik'e yerleşmiş olan Zaharias Kalliergis adında yetenekli bir Giritli'ydi. Kalliergis'in Grek kaligrafisine büyük bir ilgisi vardı ve Venedik'te tümüyle Yunanca eserlere ayrılmış bir basımevi kurulmasına öncülük etti. Muhteşem ürünlerinin ilki, 1499 Temmuzunda Venedik'te basılmış olan *Etymologicum Magnum*'du. Bu eseri yetkinleştirmek ve ortaya çıkarmak altı yılını almıştı. Siyah ve kırmızı renklerde basılmış olan bu eser bugün hâlâ Grek tipografisinin en güzel örnekleri arasındadır. Bazı manzum ithaf bölümlerinin yanı sıra Aldus Manutius'un dostu ve çalışma arkadaşı

---

20 Cod. Vat. gr. 1231. Lambros, *NE*, IV (1907), s. 459-60; V (1908), s. 485-86. P. Canart ve V. Peri, *Sussidi Bibliografici per i manoscritti greci della Biblioteca Vaticana* (Studi e Testi 261: Vatikan, 1970), s. 559-60; J. Darrouzès, "Autres manuscrits originaires de Chypre", *REB*, XV (1957), s. 156, no. 117; M. Vogel ve V. Gardthausen, *Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance*, Leipzig, 1909, s. 201.

Markus Musurus'un kaleminden çıkma bir önsöz içerir. Son sayfalarında yer alan bir yazı ise üretim maliyetinin "son derece seçkin ve mütevazı bir hanımefendi olan, zamanında Konstantinopolis Megas Duks'u olarak hizmet vermiş... Lukas Notaras'ın kızı Anna'nın tavsiyesi üzerine soylu ve saygıdeğer Giritli Nikolaos Vlastos tarafından" karşılandığını belirtir. Karşılıklı yapraklar halinde yan yana düzenlenip kırmızı mürekkeple basılmış olan son iki sayfada Zaharias Kalliergis ile iş ortağı Nikolaos Vlastos'un ticari amblemi olarak Bizans'ın simgesi çift başlı kartal yer alır.[21]

Anna'nın Yunan kültürüne ilişkin çalışmaları himaye etmesinin bundan daha seçkin ve gösterişli bir tanıtımı olamazdı. İthaf bölümünde de belirtildiği gibi eser "ilim irfan sahibi kimselerin ve kendini Helen edebiyatına [ilişkin çalışmalara] vakfetmiş olanların yararına, Giritli Zaharias Kalliergis'in emeği ve becerisi" ile basılmıştı. Anna'nın tevazuunun, bu projeye sağladığı gerçek katkıyı ifade etmekten onu alıkoyduğuna şüphe yoktur. Venedik Senatosu'ndan eserin basımı için gerekli izni ve ruhsatnameyi alan, büyük ihtimalle Anna olmuştu. Özel servetinin bir kısmını bu basım şaheserinin ortaya konması için harcadığı da kesindir. Hatta sayfa başlıkları ile paragraf başlarına konan büyük harflerde kullanılmış bezemelerden bir kısmının, Anna ile yeğeni Eudokia'nın işlediği nakışlardan esinlenmiş olduğu öne sürülmüştür.[22] Eserin basımını finanse eden kişi olarak geçen Nikolaos Vlastos'un Anna'nın simsarı ya da mülklerinin yöneticisi olduğu bilinmektedir. Yazmaların kopyasını kendi elleriyle çıkardığı da bilinir.[23] Kalliergis'in yayımladığı ikinci eserin, Aristoteles'in Kategoriler'i üzerine Simplicius'un yazdığı Yorumlar'ın 1499 baskısının masraflarını da o karşılamıştır. Bu basıma katkısı olanlar arasında ise Anna'nın adı geçmez. Belki de kendi dindarlık anlayışıyla Anna, *Etymologicum Magnum* gibi katıksız bir referans çalışmasına destek vermenin daha uygun olacağını düşünmüştü; Aristoteles ne de olsa başka bir konuydu.[24]

---

21 Nikolaos Vlastos için bkz. C. Kerofilas, *Une famille patricienne Crétoise. Les Vlasto*, New York, 1932, s. 79-108; Geanakoplos, *Greek Scholars in Venice*, s. 204-08.

22 Sathas, *Documents*, IX, s. xi.

23 Vogel ve Gardthausen, *Die griechischen Schreiber*, s. 346.

24 Zaharias Kalliergis için bkz. Geanakoplos, *Greek Scholars in Venice*, s. 201-22. Kalliergis'in *Etymologicum magnum* baskısı için bkz. E. Legrand, *Bibliographie hellénique, ou description raisonnée des ouvrages en grec publiés par des Grecs au XVe et XVIe siècle*, I, Paris, 1885, s. 55-62; H. Brown, *The Venetian Printing Press 1469-1800*, Londra, 1891 (yeni basımı Amsterdam, 1969), s. 43-44; R. Proctor, *The Printing of Greek in the Fifteenth Century*, Oxford, 1900, s. 118-19; M. Manoussakas ve K. Staikos, yay. haz., *The Publishing Activity of the Greeks during the Italian Renaissance*, Benaki Müzesi: Atina, 1987, s. 130-37.

Kalliergis'in ilk büyük basım projesine başladığı sıralarda, yani 1493'te Anna da Vasiyetname'sini hazırlamıştı. Vasiyetname'nin bir kopyası Venedik'teki Devlet Arşivi'nde (Archivo di Stato) bulunmaktadır. Metni Anna'nın kendi elleriyle hazırladığı söylenir. Ancak bu pek inandırıcı değildir, çünkü metin o kadar cahilce ve avam bir Yunanca'yla yazılmıştır ki, *Etymologicum Magnum*'un üslubuna hayranlık beslemiş birinin kaleminden çıkmış olması imkânsızdır. Dolayısıyla bunun, Anna'nın Vasiyetname'sinin özgün yazması olduğu pek düşünülemez. Anna'nın özel papazı olan İoannes Kapnisis (transkripsiyonu doğruysa, başka bir yerde geçmeyen bir Bizans ismidir bu) tarafından yazılıp onun şahadetiyle düzenlenmiş olan Vasiyetname 24 Mart 1493 tarihini taşır. Anna son derece muteber ve meşhur biri olan Konstantinopolis Megas Duks'u Lukas Notaras'ın kızı olarak tanıtır kendini. Venedik Maliye Sorumlusu Nicolo Mocenigo'ya, Onlar Konseyi Başkanı Giovanni Pisani'ye, kardeşi Theodora'ya ve hepsinden önemlisi de simsarı ve mülklerinin yöneticisi olan Nikolaos Vlastos'a şükran duygularını sunar. Vlastos'un, muhtemelen Girit'te, 1450'ler ile 1460'larda akrabası Sifis Vlastos önderliğinde çıkan Venedik karşıtı ayaklanmaya katıldığı için üç yıl süreyle hapiste işkence gördüğünü hatırlatarak bunu bir haksızlık saydığını belirtir.[25] Dileği, ardından edilecek dualarin "Romalı" (Ortodoks) Hıristiyan usulünde olmasıdır. Ömür boyu vazgeçmediği rüyasına bağlı kalarak Venedik'te Romalılar için bir kilise yapılması amacıyla mülkünün gelirinden 500 duka ayırmıştır; böylece Ortodokslar, sonsuza dek her zaman onun ruhu, ama aynı zamanda da ana babasının ve ailesinin ruhları için dua edebileceklerdir. Ayrıca Anna, Türklerin elinde bulunan bir Hıristiyan esiri fidyesini ödeyerek özgürlüğüne kavuşturmayı diler, zira bu, kardeşi Eufrosine'nin ölümünden hemen önce dile getirdiği arzusudur. Mülkünden kalanların bir kısmı, kendisi ve ailesinin bütün üyeleri adına bir anıt dikilmesi için kullanılacaktır; ayrıca akrabası Demetrios Asen'e ömür boyu yıllık 6 duka gelir bağlanmasını ister. Vasiyetnamesi'nin yegâne nahoş bölümü ise kardeşi İsaakios'un karısı olduğu sanılan yengesi Zampeta'dan hiç de nazik olmayan bir dille bahsettiği satırlardır. Mirasının idaresinden sorumlu olacak kişilere, ailenin bu üyesiyle veya onu temsil eden herhangi bir kimseyle hiçbir işleri olmayacağını, zira bu şahsın, İsaakios'un bütün servetini yediğini belirtir.[26] Anna'nın Vasiyetnamesi'ni tescil eden Venedik noteri Troylo Manfredi, belgenin kapağında Anna'nın Latince bilmediğini be-

25 A.E. Vakalopulos, İstoria tu Neoellinismu, I, 2. basım, Selanik, 1974, s. 171-72.

26 K.C. Mertzios, "İ Diathiki tis Annas Paleologinas Notara," *Athena*, LIII (1949), s. 17-21. Yeni basım, Kutibas (bkz. bu bölümde not 1), s. 59-62.

lirtmiş, böylece Vasiyetname sahibinin de 1487 Mayısında ifade etmiş olduğu bir gerçeği doğrulamıştır.[27]

Bu ilginç belgenin metninden anlaşıldığına göre demek ki Anna'nın kardeşleri Eufrosine ile İsaakios 1493'te artık yaşamıyorlardı, oysa diğer kız kardeşi Theodora henüz sağdı. Yıllık gelir bağladığı akrabası Demetrios Asen ise artık çok yaşlanmıştı. Bu kişi, hümanist Francesco Filelfo'nun İtalya'dayken tanıdığı Demetrios Asen olabilir. Anna'nın yeğeni Eudokia Kantakuzenos ise Vasiyetname'de geçmez; oysa 1488'de daha sağ olduğu bilinmektedir. Eudokia'nın yiğit kocası, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu Kontu Mathaios Spandounes ise 1511'den önce ölmüştür.[28] Anna da 8 Temmuz 1507'de Venedik'te öldüğünde yaşı epeyce ilerlemişti. Marino Sanuto'nun Günlükler'ine o tarihte düşülmüş olan bir notta bu konuya kısaca değinilir: "Bu ülkede yaşamakta olan Bizanslı bir hanımefendi San Giuliano'da öldü. İmparator Paleologo zamanında Konstantinopolis'te yüksek makamlarda bulunmuş... bir adamın kızıymış. Yüz yaşını aşmış bir bakire olarak ölmüş. Zengin biriymiş."[29] Sanuto'nun söylediği yaşta olması pek mümkün gözükmüyorsa da Anna uzun ve hareketli bir hayat sürmüş olmalı. Venedik'te bir Ortodoks kilisesi kurma hayalinin gerçekleşmesi içinse ölümünün üzerinden bir 30 yıl daha geçmesi gerekecekti. Ümit edelim ki 1507'de ölüm döşeğindeyken onun için dua eden ve cenaze törenini yöneten bir Ortodoks papazı bulunmuş olsun. Bir Katolik mezarında asla huzur içinde yatamazdı Anna.

Vasiyetnamesi'nde, Venedik'teki Ortodoks cemaatine sunmuş olduğu muhteşem ikonlardan hiç söz etmez. Ancak Bizans Kardeşlik Cemiyeti arşivinde, bugün Venedik'teki San Giorgio dei Greci Kilisesi ya da Helen Enstitüsü'nde bulunan ikonlardan üçünün, 1453 öncesinde "bunları Konstantinopolis'ten getirmiş olan Büyük Düşes Anna Notaras"ın armağanı olduğuna dair kayıt vardır. Konstantinopolis tarzında yapılmış olan ikonlar 14. yüzyıl sonlarına aittir. Birinde İsa'yı tüm ihtişamıyla gösteren büyük bir resimdir; İsa'nın çevresinde İncil yazarlarının simgeleri, iki yanında da On İki Havari vardır.[30] Kilisenin ikonostazında yer alan ikincisi

---

27 Sathas, *Documents*, IX, s. xxxix.

28 I. Bozilov, *Familijata na Asenevci (1186-1460). Genealogija i Prosopografija*, Sofya, 1985, no. 76, s. 390-91; Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos*, no. 102.

29 Sanuto, *Diarii di Marino Sanuto*, yay. haz. R.Fulin, VII, Venedik, 1882, s. 115.

30 M. Chatzidakis, *Icônes de Saint-Georges des Grecs et de la Collection de l'Institut*, Bibliothèque de l'Institut Hellénique d'Etudes Byzantines et Post-Byzantines de Venise, I, Venedik, 1962, no. 2, s. 7-8 ve levha 1; VIII, Venedik, 1975, levha 2; M.I. Manoussakas ve A.D. Paliuras, *Odhiyos tu Museiu ton Eikonon ke tu Nau tu Ayiu Ye-*

de üslup açısından ilkine benzer; merkezinde Pantokrator İsa, kenarlarda On İki Havari ile dört Peygamber'den oluşan 16 figür bulunur.[31] Bakire Hodegetria'nın ikonu olan üçüncüsünün, Konstantinopolis'ten gelen ve *Kripti*, yani "sır" adıyla bilinen mucizevi ikon olduğu öne sürülmüştür. Ancak bunun doğru olmadığı bellidir, zira özgün Kripti'nin 1540'ta çalındığı ya da kaybolduğu bilinir.[32] Bu kıymetli ve kutsal resimler, Anna'nın kendi geçmişiyle kişisel bağlarının bir kısmını oluşturuyordu. Anna tarafından İtalya'ya götürülerek emniyete alınmadan önce herhalde ana babasına ya da Notaras ailesine aittiler. Belki de Anna daha güvende olacakları düşüncesiyle onları 1494'te kurulmuş olan Kardeşlik Cemiyeti'ne vermeden önce kendi özel şapelinin duvarlarına asmıştı. Ölümünden sonra ikonlar, kuruluşu uğruna Anna'nın onca mücadele vermiş olduğu Ortodoks kilisesi San Giorgio'ya yerleştirildiler.

oryiu, Venedik, 1976, no. 29, s. 33 ve levha 9; Maria Christina Bandera Viani, *Venezia. Museo delle Icone Bizantine e post Bizantine e Chiesa di San Giorgio dei Greci*, Bologna, 1988, no. 29, s. 23-24 ve levha 29, 29 a-b.

31 Chatzidakis, *Icônes*, I, no. 4, s. 11-13 ve levha 3 ve 4; VIII, levha 4; Manussakas ve Paliuras, no. 204, s. 56; Viani, *Venezia*, no. 204, s. 103-04 ve levha 204.

DOKUZUNCU BÖLÜM

SIRBİSTANLI MARA BRANKOVİÇ (SULTAN) (ykş. 1412-1476)

Bizanslıların Maria olarak tanıdığı Mara 15. yüzyılda Türklerin Bizans'ı fethinden sonra Balkanlar'daki varlıklarını sürdürebilmek için bir araya gelen yönetici ailelerin oluşturduğu eriyik potasının en dikkate değer ürünlerinden biriydi. Babası, Sırp hükümdarı Georgi Brankoviç'ti ve 1429'da İmparator VIII. İoannes tarafından Bizans despotu unvanıyla onurlandırılacaktı. Ama imparatordan başlayıp en aşağılara kadar Doğu Avrupa'nın bütün hükümdarları gibi Brankoviç de Osmanlıların izin verdiği ölçüde hüküm sürebilecekti. Tehlikeli bir oyuna girişerek bir yandan Türklere sadık bir vasal görüntüsü çiziyor, bir yandan da onların muzaffer ilerleyişlerini durdurmak için bir Hıristiyan ittifakı kurmaya uğraşıyordu. 1427'de komşusu Macaristan kralıyla ittifak kurdu. Üç yıl sonra Belgrad yakınlarında, Tuna üzerinde dev bir kale olan Smederevo'yu (Semendire) inşa ettirdi. Ortaçağda Hıristiyan Sırpların son başkenti ve Türkler karşısındaki son savunma hattı olacaktı burası.

Georgi Brankoviç iki kez evlendi; ilki, uzaklardaki Trabzon İmparatorluğu'nun hâkimi İoannes IV. Komnenos'un kardeşiyle, ikincisi Kantakuzenos ailesinden Eirene'yle. Mara ilk karısından doğmuştu ve Brankoviç'in ikinci evliliğini 1414'te yaptığını bildiğimize göre, Mara'nın doğum tarihinin yaklaşık 1412 olması gerekmektedir.[1] Üvey annesi Eirene de üç

1 Mara'nın kariyerine ilişkin belli başlı Bizans kaynakları Dukas, Sfrantzes ve Halkokondiles adlı tarihçilerdir. Bol miktarda ikincil malzeme de vardır ve her ne kadar Yunanca olanları bulunsa da bunlar esas olarak Sırpça kaleme alınmıştır. Mara'nın hayatındaki belli başlı olaylar, kaynaklarıyla birlikte şu çalışmalarda sıralanır: D.M.

oğlan ile bir kız doğuracaktı. Ailenin en büyük çocuğu olarak Mara, babasının Türkler'le ilişkilerinde değerli bir metaydı. Kızını Sultan II. Murad'a vermeyi kabul ederek onlardan dostluk ya da barış satın alabilirdi Brankoviç. Hıristiyan ve Müslüman yöneticiler arasında böyle evliliklerin birçok örneği vardı. 15. yüzyılın durmadan değişen güvensiz ortamında, Hıristiyan gururu ve ilkeleri zaman zaman çıkarcı davranışlara boyun eğiyordu. Gelin adayının ise bu konuda elbette söz hakkı yoktu. Bizanslı tarihçi Dukas'a göre öneri sultandan gelmişti. Mara'yı karı olarak alıp Sırbistan'ın büyük bölümünü de drahoma yapmasını sağlayabilirse, birçok sıkıntıdan kurtulabileceğini düşünüyordu sultan. Öte yandan Mara'nın babası da, açgözlü bir canavarı yatıştırmanın en iyi yolunun, iyice rehavete gömülüp yumuşamasını sağlayana kadar onu doyurmak olduğu inancındaydı. Alanın da satanın da memnun olduğu bir alışverişti bu. 1433'ün haziran ayında Sultan Murad, vezirlerinden Saruhan Paşa'yı gerekli görüşmeleri yapması için Sırbistan'a gönderdi. Evlilik sözleşmesi hazırlandı ve Mara hukuken sultanla nişanlanmış oldu. Drahoması ise vezirin ifadesiyle "Sırbistan'ın asıl büyük kısmı"na ilaveten hesaplanamayacak kadar çok miktarda altın ve gümüştü. Georgi Brankoviç barışı Türklerden bu koşullarda satın alıyordu.[2]

1433'te Mara yaklaşık 21 yaşındaydı. Evleneceği sultan ise 36. Şeriat uyarınca bir karısı daha vardı ama anlatıldığına göre bu ikisinden Mara'yı daha çok seviyordu, çünkü aklıyla olsun, bedeniyle olsun daha güzeldi Mara.[3] Nişan bağlayıcı bir anlaşma oluşturmakla birlikte düğün için birkaç ay beklemek gerekecekti, zira Murad'ın bitmez tükenmez askeri seferlerinden düğüne zaman ayırması zordu. Nitekim ancak 1435 sonbaharında boş vakti oldu. Veziri, Mara'yı getirmek üzere tekrar Sırbistan'a gönderildi; gelini alıp o dönemde Avrupa'daki Osmanlı topraklarının yönetim merkezi olan Edirne'deki padişah sarayına getirecekti. Mara'nın babası ise belki de akıllılık ederek Smederevo'dan bir yere ayrılmamıştı. Fakat Mara yanında iki küçük kardeşi Grigur ile Stepan'ı da getiriyordu. Düğün 4 Eylül 1435'te Edirne'de görkemli törenlerle gerçekleşti. Müslüman usullerine göre yapılan tören, Mara'nın bağlı olduğu Ortodoks kilisesi tarafından kabul edilmemişti. Fakat Mara bu duruma katlandı ve kaynakların ke-

---

Nicol, *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus)*, Washington D.C., 1968, no. 92, s. 210-13; *PLP*, VIII, no. 17210 (s.v. Maro), bu kaynakta Mara, Georgi Brankoviç'in ikinci evliliğinden doğan büyük kızı olarak tanıtılır.

2 Doukas, *Historia Turco-Byzantina (1341-1462)*, yay. haz. V. Grecu, Bükreş, 1958, s. 257.

3 Doukas, yay. haz. Grecu, s. 259.

sinkes bildirdiğine göre Hıristiyan inancını korurken bir yandan da kâfir kocasına sadık kaldı; gerçi Sırbistan'daki babasına ve genel olarak Hıristiyan davasına hizmet edebileceği fırsatlar yakalamak için gözünü kulağını da açık tutuyordu. Casus değildi, ama her iki tarafın da güven duyduğu faydalı bir aracıydı.[4]

Zeki bir kadındı Mara, çabuk öğreniyordu. Belli ki çok geçmeden haremde yaşama adabını eksiksiz kavramıştı; kocasının ilk karısına gereken nezaketi ve saygıyı gösteriyordu. Ne de olsa kadın, padişah Mara'ya gönül indirmeden üç yıl önce bir oğlan doğurmuştu ona. 1432'de doğan bu oğlanın adı Mehmed'di ve ileride Fatih olarak tanınacaktı.[5] Mara yaşadığı bölgedeki Hıristiyanların ihtiyaçlarını karşılamak için tam bir hayırsever olarak çalıştı, ama bir yandan da kocası adına aracılık etmeyi kendine görev edindi ve kocasının çıkarlarına bağlılığıyla Osmanlı sarayında büyük bir saygınlık kazandı. Bela arayanlar ise 1435'te Sırbistan'a dönmüş olan kardeşleri Grigur ile Stepan'dı.[6] 1438'de padişah Mara'yı, babası üzerindeki etkisini kullanarak onu Macaristan'la ittifaktan caydırıp kendisiyle barış yapmasını sağlamaya zorladı. Ama bu çaba sonuçsuz kaldı. Georgi Brankoviç Türklere başka Sırp toprağı vermeyecekti. Açgözlü canavarı yeterince doyurmuştu. Smederevo'da yapımı yeni tamamlanan kalesinde mevzilenmişti. Ertesi yıl sultan, kuşkusuz Mara'nın yakarışlarına kulak asmadan ve onun babasıyla yaptığı antlaşmayı bozarak Sırbistan üzerine yürüdü. Ordusuna bizzat komuta ediyordu. Mara'nın babası ve daha ancak 15 yaşında olan kardeşi, Smederevo'yu var güçleriyle savundular. Kaleyi korumak üzere orada bulunanlar arasında Mara'nın dayısı ve Sırbistan despotunun hizmetine girmiş çok sayıdaki Bizanslıdan biri olan Thomas Kantakuzenos da vardı. Üç ay süren Osmanlı kuşatmasının ardından Smederevo 18 Ağustos 1439'da teslim olmak zorunda kaldı. Murad artık hemen hemen bütün Sırbistan'ın gerçek hâkimiydi.[7]

Mara'nın babasının Sırbistan'da kalıp yaralarını sarmasına izin verildi. Smederevo, kaleyi savunanlar açlıkla karşı karşıya kaldığı için teslim olmuştu. Kapılarını açgözlü canavara açmak zorunda kalmışlardı. Bu neden-

---

4 *Age.*, s. 257-58.

5 Murad'ın ilk karısının, yani II. Mehmed'in annesinin adı ve kimliği hâlâ belirsizdir. Bkz. F. Babinger, *Mehmed the Conqueror and his Time*, çev. R. Mannheim, yay. haz. W.C. Hickman, Princeton, New Jersey, 1978, s. 11-12; S. Runciman, *The Fall of Constantinople 1453*, Cambridge, 1965, s. 55'te bu kişinin, bir cariye olan Huma Hatun olduğunu belirtir.

6 Grigur ve Stepan için bkz. Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos*, no. 93, 95.

7 Thomas Kantakuzenos için bkz. Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos*, no. 70.

le, Türklerin fethe direnenlere geleneksel olarak uyguladığı yağma ve katliama uğramadılar. Aslında üç ay süreyle direnmişlerdi de, ama belki de sultan, kalenin önderi olan Georgi Brankoviç'in kayınpederi olduğunu düşünerek insafa gelmişti. Mara'nın dayısı Thomas Kantakuzenos'un da ileride tekrar çarpışmak üzere yaşamasına izin verildi. Fakat kardeşi Grigur derdest edilerek Edirne'ye, kız kardeşleriyle birlikte bulunan diğer kardeş Stepan'ın yanına götürüldü. Çok geçmeden erkek kardeşlerin ikisi de Sırbistan'da bulunan babalarıyla gizli gizli yazışmakla suçlandı. Hapse atıldıktan sonra Amasya'ya götürüldüler ve Mara'nın bütün engelleme çabalarına rağmen 8 Mayıs 1441'de gözleri oyuldu. Çok daha sonraya ait bir başka anlatıya göre de Edirne'ye, kız kardeşlerini ziyarete gittiklerinde Mara'nın kocası, sırf onların gençliğini ve avdaki çevikliğini çekemediği için gözlerini oydurtmuştu.[8]

Mara sultan eşi olmaktan kaynaklanan görevlerini yerine getirerek bir on yıl daha Türk kocasıyla yaşamaya mahkûmdu. Karanlığa mahkûm edilmiş olan erkek kardeşleri ise Sırbistan'a, sultanla yeni bir antlaşma yapmış olan babalarının yanına gönderildi. Antlaşmanın koşulları, Mara'nın da katılımıyla 1444'te Edirne'de belirlenmişti. Aynı yıl Murad, Batı Hıristiyan ittifakının Türkleri Avrupa'dan çıkarmak için gönderdiği ve Varna Haçlıları adıyla bilinen kuvveti bozguna uğrattı. Kâfirlere karşı düzenlenen uluslararası büyük Haçlı seferlerinin sonuncusuydu bu.[9] Birkaç ay sonra fiili padişahlık görevlerini bırakan Murad otoritesini daha 13'üne yeni basmış olan oğlu Mehmed'e devretti. Kendisi de yanına çok güvendiği birkaç dostuyla yoldaşını alarak Manisa'ya çekildi. Mara'nın da onunla birlikte gittiği varsayılır. Bunu izleyen birkaç yıl boyunca zaman zaman Edirne'ye dönmüş, hatta ta Arnavutluk'a kadar olan bölgelere yapılan seferlere katılmıştı. Çok içiyordu, nitekim ölümü de 3 Şubat 1451'de, Edirne yakınından geçen ırmak üzerindeki en sevdiği adada içkiye dayanıklılık gösterisi yapmaya çalışırken inme geçirmesiyle oldu. Daha 47 yaşındaydı. Yumuşak, çoğu zaman ılımlı bir adamdı aslında. Hıristiyan karısına kötü davrandığına, onu suiistimal ettiğine dair hiçbir bulgu yoktur. Dedikodulara bakılırsa evlilikleri asla monotonlaşmamıştı. Dönemin Bizanslı tarihçileri bile dürüst ve adil tutumundan ötürü övmüştür Murad'ı.[10]

---

8 Doukas, yay. haz. Grecu, s. 261-63; Theodoros Spandounes (Teodoro Spandugnino), *De la origine deli Imperatori Ottomani...*, yay. haz. C.N. Sathas, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen âge*, IX, Paris, 1890, s. 152-53. Babinger, *Mehmed*, s. 16-19.

9 Babinger, *Mehmed*, s. 32-42; Nicol, *Last Centuries of Byzantium*, s. 361-63.

10 Babinger, *Mehmed*, s. 60-63.

Mara kocasının ölümüne matem tutmuş bile olabilir. Ama o öldükten sonra memleketini ve halkını özlemeye başladı. Yeni padişahın, yani Mehmed'in annesi 1449'da ölmüştü. Bütün hayatını Mara'yla geçirmiş olan Mehmed ona büyük bir hürmet ve hayranlık duyardı. Zaferlerle dolu uzun saltanatı boyunca II. Mehmed onu kendi annesinin yerine koydu, çoğu zaman nasihatlerine başvurdu. Murad'la evliliğinden çocuğunun olmaması Mara'nın yararına olmuştu. Bir oğlan doğurmuş olsaydı Sultan Mehmed'in potansiyel rakibi olarak hep zan altında kalacaktı çocuk. Murad'ın oğullarından birinin Mehmed'in emriyle hamamda boğdurulduğunu biliyor ya da sonradan öğrenmiş olmalıydı; ileride Osmanlı'da her taht değişiminde bu tür cinayetler yaşanacak, kardeş katli bir nevi yasayla meşruluk kazanacaktı.[11]

Mara, Sırbistan'a dönme konusunda çok geçmeden muradına erdi. Babası Georgi Brankoviç, Mehmed'e babasının hazin ölümünden ötürü baş sağlığı dileklerini iletmek ve Sırbistan'la yapılan antlaşmanın yenilenmesini sağlamak üzere adaba uygun ve diplomatik bir biçimde temsilciler gönderdi Smederevo'dan. Aynı zamanda da merhum sultanın dul kalan karısının, kızı Mara'nın, ana babasının yanına dönmesine izin verilmesi için yalvarıyordu. Çeşitli armağanlarla daha da zenginleşmiş olan Mara, Sırp elçilerin eşliğinde evine döndü.[12] Burada ünlü olduğunu görecekti. Hıristiyan âleminde *amerissa*, yani emirin dul karısı sanıyla biliniyordu; *sultanina*, hatta pek az Latince ve daha da az Türkçe bilenlerce *imperatrix* diye de nitelenmekteydi. Dönemin diplomatik manevralarında çok değerli bir piyon olmuştu. Sırbistan'daki aile ocağına dönmüş olmanın keyfini fazla çıkaramadı. Daha birkaç ay geçmişti ki Konstantinopolis'teki dul imparator Konstantinos XI. Palaiologos'la evlenmesi gündeme geldi. İmparator önceden iki kez evlenmiş, iki karısı da trajik denecek kadar genç yaşta, çocuksuz ölmüştü. Bizans İmparatorluğu'nun geleceği yeterince karanlık görünüyordu. Tahtın bir veliahtı olsa bu tabloya biraz aydınlık düşecekti belki. İmparatorun danışmanları münasip birer eş olarak çeşitli hanımları incelemişlerdi: bunlar arasında Gürcistan kralı ile Trabzon imparatorunun kızları da vardı. Mara gelin piyasasına girince bazı kimseler onun ideal seçim olduğu kanısına vardılar. Konu ana babasına götürüldü. Kızlarının imparatorla evlenmesi düşüncesine ikisi de memnun oldu ve öneriye olumlu yaklaştılar. Mara açısından eşi benzeri görülmemiş bir başarı olacaktı bu; önce Müslüman bir sultanla, ardından Hıristiyan impara-

11 *Age.*, s. 65-66.

12 Doukas, yay. haz. Grecu, s. 287-89. Babinger, *Mehmed*, s. 59, 66.

torla evlenmiş ilk hanımefendi olacaktı kızları. Oysa Mara'nın böyle başarılarda gözü yoktu. Bu projeyi kesin bir dille reddetti. Ne de olsa, Tanrı kendisini o kâfirin ellerinden kurtarırsa kalan günlerini iffetli bir hayat sürerek bir daha asla evlenmeden geçireceğine yemin etmişti. Hiçbir şey bu fikrinden caydıramazdı onu.[13]

Bu konuda babasının isteğine uymayı böyle kesin bir dille reddetmesi, Mara'nın ne kadar olgun ve güçlü bir karakteri olduğunu gösterir. Kendinden önce birçok Bizanslı hanımın yaptığı gibi o da rahibeliği seçerek mahremiyetini başka saldırılara karşı sağlama alabilirdi. Oysa Mara dünyadan el etek çekmemeyi, ailesi ve akrabalarıyla bir arada yaşamayı seçti. Yine de dünya onu rahat bırakmayacaktı. 1454-55 yıllarında da kendisini evlendirmek için girişilen çabalara başarıyla karşı çıktı. Bu seferki damat adayı, Sırbistan'a gelip babasının ordusuna katılmış olan Jovan Jiskra adındaki bir Çek yüzbaşıydı. Mara bir kez daha evlilik önerilerine karşı koydu.[14]

Babası Georgi Brankoviç Aralık 1456'da, üvey annesi Eirene de ondan birkaç ay sonra, 1457 Mayısında öldü. Dedikodulara bakılırsa, Eirene taht üzerinde hak iddiasında bulunabilecek herkesi ortadan kaldırarak Sırbistan despotu olmaya kararlı olan küçük oğlu Lazar tarafından zehirlenmişti. Haklı olarak Lazar'dan korkan Mara, Eirene'nin öldüğü gece, kör kardeşi Grigur ve dayısı Thomas'la birlikte Smederevo'dan kaçtı. Lazar peşlerinden gidip onları yakaladıysa da, Mara ile Grigur tekrar kaçmayı başardılar. Mara artık Konstantinopolis'i fethetmiş olan üvey oğlu Sultan II. Mehmed'in merhametine ve himayesine sığındı. Onu sıcak karşılayan Mehmed rahat etmesi için gerekeni yaptı. Mara, Mehmed'in geleceğe ilişkin planlarında Sırbistan'ın fethinin öncelikli bir yer tuttuğunun farkındaydı ve haklı olarak kazanan tarafta yer almayı seçti; Lazar'ı ve onun yanında kalmış olan diğer kardeşi Stepan'ı da Smederevo'da sultanın ordusuna karşı kahramanlık oyunu oynamaya bıraktı. Lazar bu dramın sonunu göremedi; 1458'de öldü. Stepan ise Macaristan'a kaçtı. 1459'da Türklerin Smederevo'yu almasıyla Sırbistan despotluğunun sonu geldi.[15]

---

13 Sphrantzes, *Chronica minus*, s. 78-82. D.M. Nicol, *The Immortal Emperor. The life and legend of Constantine Palaiologos, last Emperor of the Romans*, Cambridge, 1992, s. 43-46.

14 L. von Thalloczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, Münih ve Leipzig, 1914, s. 124. Jovan Jiskra'yla ilgili belgesel kaynakta ondan "Pan Isera" diye söz edilir. Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos*, s. 212, not 3; M. Spremiç, "Dva podatka Mari Brankoviç", *Istorisjki Glasnik*, 1-2, Belgrad, 1977, s. 71-80; *PLP*, VII, no. 17210, s. 140.

15 İmrozlu Kritobulos, yay.haz. Grecu, Bükreş, 1963, s. 205-09. Babinger, *Mehmed*, s. 162-64; Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos*, s. 212, 215, 222.

Bu tarihten sonra Mara üvey oğlu Sultan II. Mehmed'in himayesinde rahat bir yaşam sürdü. Onu tekrar yanında görmekten çok memnun olan Mehmed, Mara'ya annesine göstereceği türden bir hürmetle yaklaşıyordu. Makedonya'nın doğusunda, Serez ile Aynaroz arasında yer alan ve eski adı Daphni olan kendi mülkü Ezova'ya (Jezevo) yerleştirdi onu. Kardeşi Grigur ise Mara'nın yanından ayrılarak kutsal dağ Aynaroz'daki Sırp manastırı Çilandari'ye kapandı ve 1459 Ekiminde orada keşiş olarak öldü. Aynı yılın mart ayında Sultan II. Mehmed, Selanik'teki Aya Sofya manastırını bütün gelirleriyle birlikte ve geri alınmaz bir hak olarak Mara'ya bırakmakla ona ne kadar özel bir saygı ve sevgi beslediğini ortaya koymuş oluyordu.[16] Olağanüstü bir güven ve dostluk jestiydi bu. Ondan sonra gelen padişahlar, Hıristiyan tebaalarına karşı bu kadar müsamahakâr ve cömert olmayacaktı. Mara'nın ölümünden 50 yıl kadar sonra Aya Sofya kilisesi camiye dönüştürüldü. Mehmed, Mara'ya sunduğu bu armağanı tescil eden fermanda onu "anam Despina Hatun" ve "soylu Hıristiyan kadınların başı *amerissa*" diye tanımlamıştı. Mara hiçbir şekilde ihmal edilmiş, bir kenara atılmış bir sığınmacı değildi. Ezova'da çevresi sürgündeki Sırp soyluları ve keşişleriyle sarılı, bir saraylı hayatı sürdü; zira, Dukas'ın da belirttiği gibi, "her şeyiyle Hıristiyan bir hanımefendi" olarak kalmıştı ve Türklere tabi olarak yaşayıp kendisi kadar talihli olmayan Hıristiyanlar için bir avuntu kaynağıydı.[17] Batı Avrupa'dan, özellikle Venedik'ten gelen elçiler, sultanla ya da onun buyruğundaki kişilerle görüşmek üzere saraya giderken bazen büyük hükümdarın üvey anasına uğrar, ondan nasihat alırlardı. "Marengo del gran Turco" ya da "madregna del Imperador" diyorlardı Mara'ya.

1469'da Mara'nın ablası Katerina Ezova'ya geldi; Kantakuzena adını taşıyan abla soylu ve zengin Cilly Kontu II. Ulrich'le evlenmişti. 1456'da kocası öldürüldükten sonra talihi dönmüş, heyecanlı denemese de olaylı bir hayat sürer olmuştu. Ama Mara'nın sultandan izin alarak onu kendisiyle beraber oturması için Ezova'ya davet etmesiyle durumu değişti.[18] O tarihten sonra iki kardeş Doğu Makedonya'da bir tür gayri resmi dışişleri bürosu gibi çalışmaya başladılar. Katerina'nın mülklerinin bulunduğu Ragusa'yla (Dubrovnik), ayrıca Venedik ve İstanbul'la diplomatik ilişkiler kurmuş, buralardan gelen elçileri kabul eder olmuşlardı. Venedikliler ile

---

16 Sultanın fermanını yayına hazırlayan: F. Babinger, "Ein Freibrief Mehmeds II, des Eroberers, für das Kloster Hagia Sophia zu Saloniki, Eigentum des Sultanin Mara (1459)", *BZ*, XLIV (1951), 11-20; Babinger, *Mehmed*, s. 163-64.

17 Doukas, yay. haz. Grecu, s. 287.

18 Katerina Kantakuzena için bkz. Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos*, no. 94.

Türkler arasında 1463'ten 1479'a kadar süren savaşta arabulucu olarak önemli bir rol üstlendiler ve her iki tarafın da diplomatik temsilciliğini yürüttüler. 1471'de Mara sultanla görüşmek üzere Osmanlı sarayına giden Venedik elçisine şahsen eşlik etmişti. Onun sultanın nabzını tuttuğunu hepsi biliyordu. Bundan iki yıl önce ablasıyla birlikte Venedik Cumhuriyeti'nin, o sırada Türklerin elinde bulunan ve İsa'nın kaftanını da içeren Hıristiyan yadigârlarını satın alması için çaba göstermişti. Venedikliler büyük ilgi gösterdiler bu yadigârlara, ne de olsa Hıristiyanlık uğruna bir hayır işi olacaktı bu; gelgelelim istenen fiyat hiç de makul değildi. Böyle konularda işlerini iyi bilirdi Venedikliler. Bir keresinde İsa'nın dikenlerden yapılmış tacına da fiyat vermişlerdi. Ama bu kez fiyatı çok yüksek bulmuşlardı anlaşılan, çünkü bu alışveriş sonuçlanmadı.[19]

Ezova'da ağırlanmış konuklar arasında Mara'nın yeğeni Maria ile Theodoros Spandounes de vardı; Theodoros'un babası Mathaios evlilik dolayısıyla Venedik'teki Bizans cemaatinin hamisi Anna Notaras'la hısımdı. Mara ile Katerina'nın yeğenlerinin oğlu olan Theodoros Osmanlıların tarihi ve uygarlığı hakkındaki bilgileri de büyük ihtimalle onların yanında kalırken edinmiş, sonradan kendini bunları yazıp yayımlamaya vermişti.[20] Mara ile ablasının Brankoviç ve Kantakuzenos hanedanlarıyla olan ailevi bağları ve ilişkileri bir zamanların Bizans İmparatorluğu'nun tamamı ile Doğu Avrupa ve Venedik'i kapsamaktaydı. Anna Notaras gibi Mara da, üvey oğlunun hâkimiyet alanında yaşayan Ortodoks Hıristiyanları gözetip desteklemeyi kendine görev edindi; ancak Notaras gibi açıktan Türk düşmanı değildi. Aynaroz'da, kardeşi Grigur'nin ölüm yeri olan Çilandari manastırını, ayrıca babası Georgi Brankoviç'in kurmuş olduğu Aziz Paulus manastırını adil bir şekilde koruması altına aldı. 1479'da her ikisine de kendi cebinden yıllık gelir bağlayarak bu kurumların zenginleşmesini sağladı.[21]

Mara'nın yüksek makamlardaki nüfuzu kilise liderlerinin atanmasını etkileyecek boyutlardaydı. Onun yaşadığı dönemde İstanbul patriği hâlâ evrensel Ortodoks kilisesinin ruhani önderiydi. Ancak sultan, Osmanlı tebaası olarak yaşayan bütün Hıristiyanların davranışlarından da onu sorumlu tutmaktaydı. 1453'teki fetihten sonra bu sorumlulukları omuzlamak zorunda kalan ilk patrik, Gennadios Sholarios olmuştu. Bu patrik Sultan Mehmed tarafından göreve getirilmişti. Böylece bir emsal yaratılmış oldu.

---

19 Babinger, *Mehmed*, s. 276, 289, 297, 341; *PLP*, VII, s. 131.

20 Anna Notaras ve Theodoros Spandounes ile ilgili olarak bkz. Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos*, s. xv-xviii ve 230-33, ayrıca bu kitapta s.112.

21 Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos*, s. 213.

Çok geçmeden, müstakbel patriklerin ya da patriklik makamında gözü olanların sultana rüşvet vererek adaylıklarına destek sağlamaları âdet oldu; böylece Osmanlı hazinesine yıllık belli bir miktarda para ödemeye ve sultanın memurlarına hediye dağıtmaya başladılar. 1465 başlarında patriklik tahtına Markos Ksilokarabes adında biri çıkmıştı. Rakibi Trabzonlu Simeon 2.000 altın sikke toplayıp saraya sununca, sultan da Markos'un yerine onun atanması için gerekli emri seve seve verdi. Mara bu rüşvet olayını işittiğinde doğru sultanın sarayına gitmiş, kendi cebinden 2.000 altın sikke vererek Mehmed'i Markos'u da, Simeon'u da görevden alıp bu makama kendi adayını geçirmeye ikna etmişti. Dionisios adlı bir keşiş olan bu kişi Filippopolis (Filibe) piskoposuydu ve Mara'ya ruhani konularda yol gösterirdi. Sultan her ne kadar parayı görünce sevinse de bütün bu işlerden sıkılmıştı; "Sağol ana, nasıl istiyorsan öyle yap" demekle yetinerek Mara'ya istediği izni verdi. Oysa Dionisios böyle koşullarda patriklikte kalamayacak kadar ermiş ruhlu bir adamdı. Rakipleri çok geçmeden onu tahtından indirdiler ve bir kez daha Mara'nın araya girmesiyle, Mara'nın oturduğu yere pek uzak olmayan Kosinitza'daki manastırının huzur dolu ortamına çekilmesine izin verildi.[22]

Yine de Mara, Ortodoks kilisesinin işlerinde başı çekmeyi bir Hıristiyan olarak görevi addediyordu. Simeon patriklik makamını bir kez daha satın almayı başardıysa da, üç yıl sonra, Mara'nın himayesindeki bir başka keşiş olan ve sultana 2.000, saray efradına 500 altın sikke vaat eden Sırp Rafael tarafından yerinden edildi. Gerçi Rafael de patriklikte başarılı olamadı. Söz verdiği parayı toplamakta güçlüklerle karşılaştı. Bizanslılar yabancı olduğu için ondan hoşlanmıyorlardı ve bir bahane bularak görevden alınmasını sağladılar. Sonunda İstanbul sokaklarında dolaşarak dilencilik edecek kadar düştü ve ömrünü hapiste tamamladı. Mara bir kez daha duruma müdahale ederek onun yerine bir patrik adayı önerdi, üvey oğlu da hemen onu atadı.[23]

Hayatının sonraki dönemlerinde Mara, Sultan Mehmed nezdinde kazandığı saygınlık sayesinde Hıristiyanlar ile Türkler arasında bir denge tutturmayı başardı. Kilise işlerine sürekli burnunu sokan biri olduğu düşünülebilir belki; ama sultan onun Roma kilisesinden destek almaya çalıştığına dair en ufak bir işaret yakalamış olsaydı mutlaka müdahale ederdi. Ne de olsa Hıristiyanları bölünmüş tutmak onun çıkarınaydı. Yine de

---

22 *Age.*, s. 212; S. Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge, 1968, s. 193-94.

23 Babinger, *Mehmed*, s. 437-38; Runciman, *Great Church*, s. 194.

Mara hem Venedik ile İstanbul'da, hem de ikisi arasında yer alan Ragusa'nın hanedanı üzerinde etkisini hissettiriyordu; Ragusa'da zaten ailesine ait bir banka hesabı ve onun adına çalışan temsilcileri vardı. Makedonya'daki mülkleri ise daha küçüktü. Fakat Sultan Mehmed'in ve halefi II. Bayezid'in sürüp giden lütufları sayesinde Mara bir bakıma Fenerli prenslerin öncüsü olmuştu. Fenerliler, sultanın izniyle, Tuna'nın kuzeyindeki Eflak ve Boğdan prensliklerini yönetmişlerdi. Mara'nın damarlarında Bizans aileleri Palaiologoslar ile Kantakuzenoslar'ın kanı dolaşıyordu. Trabzon'daki Komnenos hanedanıyla da akrabaydı. Yine de kimi zaman bir Bizanslıdan çok bir Slav gibi davranırdı. Sağladığı başarılardan biri de, Aziz İvan Rilski'nin kemiklerinin, eski Bulgar başkenti Tırnova'dan, Bulgaristan'ın güneybatısında, yaklaşık 70 yıldır Türk vilayeti olan Rila'da kurulu olup bugün hâlâ azizin adıyla anılan büyük manastıra nakli için 1469'da Sultan Mehmed'i ikna etmesiydi. Mara'nın Ezova'daki sarayında kâtipler ve ressamlar için bir atölye işlettiğine dair bazı bulgular da vardır.[24] Fakat kendisi daha çok pratik konularda yetenek gösteriyordu. En büyük başarı sağladığı konu, Hıristiyanlar ile Türkler arasında karşılıklı tahammülün ve iyi ilişkilerin ilerletilmesiydi. Kendi imanı olan Ortodoksluğun düşmanlarınca ona bahşedilen lütufları ve imtiyazları olabilecek en iyi biçimde kullandı.

14 Eylül 1487'de Ezova'da ölen Mara, Kosinitza'da, dostu ve özel papazı Dionisios'un bahtsız patriklik döneminin ardından çekildiği Eikosifoinissa manastırına gömüldü.[25] Öldüğünde yaşı 70'i pek geçmemişti. Otuz altı yıldır dul yaşıyordu. Asla bir daha evlenmedi. Çocuğu yoktu; kendi sınıfından hanımlar arasında çok yaygın olan bir eğilime kapılarak son yıllarında manastıra da çekilmedi. Babası Georgi Brankoviç'in 1429 Ağustosunda Aynaroz'daki Esfigmenu manastırına yaptığı bağışı gösterir belgede (*khrysoboullon*) Mara'nın gençlik resmi görülebilir. Resmin yapıldığı sırada herhalde 15 yaşlarındaydı. Pek gerçekçi olmayan bu stilize aile portresinde üvey annesi Eirene Kantakuzena'nın yanında, babası ve kendinden küçük üç kardeşi Grigur, Stepan ve Lazar'la birlikte resmedilmiştir. Resimdeki kişilerin duruşları ve kıyafetlerine bakarak Mara'nın, Balkan

---

24 *PLP*, VII, s. 141.

25 Bkz. F. Babinger, "Witwensitz und Sterbeplatz der Sultanin Mara", *EEBS*, XXIII (1953), s. 240-44. Victoria and Albert Müzesi'nde 16. yüzyıldan kalma bir çift nakışlı ipek *epimanikia* (manşet) bulunur; bunlar, zamanın "Kosinitza patriklik manastırı"nın başkeşişi tarafından kullanılmıştır. Manastırın ayakta kalmasında ve bu kadar özel imtiyazlarla donatılmasında, Mara'nın Türkler üzerindeki nüfuzunun payı olabilir.

halklarının kaynaşmasıyla ortaya çıkan ve Bizans Devletler Topluluğu diye anılan kültürün dikkate değer bir örneği olduğu söylenebilir.[26]

16. yüzyılda yaşamış bir kronik yazarı, şu sözlerle özetliyordu Mara'yı: "Mara adlı hanımefendi, Sultan Murad'ın karısı, Sultan Mehmed'in üvey annesiydi; Sultan Mehmed onun geçimi için Serez yakınlarında, Ezova [Jezevo] ile komşu bölgelerin de içinde bulunduğu geniş toprakları bağışladı ve orada Mara ömrünün sonuna kadar bir prenses otoritesine sahip olarak yaşadı."[27] Bugün Mara'yı pek hatırlayan olmaz. Ama modern Jezevo'daki Nigrita kasabasında adı yaşatılmaktadır. Ortaçağdan kalma surlarda yıkıntı halinde duran bir kulenin adı Mara Hanım Kulesi'dir.[28]

---

26 V.J. Djuriç, "Portreti na poveljama vizantijskih i srpskih vladara", *Zbornik filosofskog fakulteta*, VII, Belgrad, 1963, resim 15; reprodüksiyon, Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos*, levha 11.

27 *Ecthesis Chronica and Chronicon Athenarum*, yay. haz. Sp. P. Lambros, Londra, 1902, s. 22.

28 A.E. Vakalopoulos, *History of Macedonia 1354-1833*, Selanik, 1973, s. 119-21.

ONUNCU BÖLÜM

ELENA KANTAKUZENA KOMNENA: TRABZON İMPARATORİÇESİ (ö. ykş. 1463)

Trabzon'un son imparatoriçesi olan Elena, Sırbistan Despotu Georgi Brankoviç'in ilk karısı Eirene Kantakuzena'nın kardeşiydi. Üç erkek, iki kız kardeşi vardı. İmparator İoannes VI. Kantakuzenos'un torununun çocukları oluyorlardı. Erkek kardeşlerinden biri, Mara Brankoviç'in dayısı olduğunu iddia ettiği Thomas Kantakuzenos'tu; bir diğeri de, Mora'daki (Peloponnesos) parlak kariyerinin ardından Sırbistan'a yerleşerek Türklere karşı Smederevo'nun (Semendire) savunulmasında görev alan Georgios Palaiologos Kantakuzenos. Karadeniz kıyısındaki Trabzon, Tuna üzerinde kurulu Smederevo'dan çok uzaklara düşmekteydi. Bu iki nokta arasında ise Konstantinopolis'teki Bizans hanedanı vardı; gitgide topraklarını genişleten Osmanlılar karşısında hayatta kalmak için verilen mücadelede Brankoviç ve Kantakuzenos hanedanları ile Trabzon'da hüküm süren aile arasında çok çeşitli bağlar oluşmuştu.[1]

Trabzon coğrafi olmaktan ziyade hukuki anlamda varlık gösteren bir imparatorluğun başkentiydi. Toprakları Karadeniz'in güney kıyısı boyunca ilerleyen uzun bir kıyı şeridinden oluşuyor, Pontos Dağları sayesinde Anadolu'nun iç kesimlerinden korunuyordu. Serveti ve nüfuzu ise büyüklüğüyle ya da nüfusuyla hiç de orantılı değildi. 1400'e gelindiğinde ülkenin yöneticileri iki yüzyıldır kendilerine "imparator" diyorlardı. Dilleriyle Yunan, kültürleri ve gelenekleriyle Bizanslı, dinleriyle Ortodoks'tular.

1 D.M. Nicol, *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus)*, Washington, D.C., 1968, no. 72 (Helena), no. 71 (Eirene), no. 70 (Thomas), no. 67 (Georgios).

Konstantinopolis'teki asıl Roma imparatorlarının zoruyla imparatorluk iddialarında bir değişiklik yaparak kendilerini Anadolu imparatorları ya da bütün Doğu'nun imparatorları diye anar olmuşlardı. Ama yine de Bizans dünyasında bu unvanın taşıdığı bütün anlamlar açısından imparatordular, kendilerini Bizans'tan ayırmak için de Büyük Komnenos soyadını kullanıyorlardı. Karadeniz'de Bizans İmparatorluğu'nun bir mikrokozmosunu oluşturan bu ülke, ne yapacağı önceden kestirilemeyen güçlü komşularının, yani Anadolu'nun iç kesimlerinde üslenmiş olan Türkler ile Moğolların aralıksız tehdidi altındaydı. İmparatorlarının servetlerini de koruyarak ayakta kalabilmiş olması, kısmen bu düşmanlara tam vaktinde yaptıkları haraç ödemelerine, kısmen de Hıristiyan ya da Müslüman olsun, liderleriyle iyi planlanmış evlilik ittifakları kurmalarına bağlıydı. Trabzon imparatorlarının pek çoğu, evlendirilebilecek kız evlat açısından şanslıydı; üstelik Trabzonlu kadınlar, güzellikleri kadar yüklü drahomalarıyla da dillere destan olmuştu. Bazılarının alnına, bölgenin Türk beyleriyle ya da Akkoyunlu ve Karakoyunlu adlarıyla bilinen göçebe Türkmen aşiretlerinin daha egzotik reisleriyle evlenerek barbar kurtları belirli bir mesafede tutma görevi yazılmıştı. Öte yandan bazı imparatorlar da Palaiologos ve Kantakuzenos hanedanlarından kadınlarla evlenerek gerçek Bizans dünyasıyla bağlarını korudular. 1390'da ölen Aleksios III. Büyük Komnenos, Theodora Kantakuzena'yla evliydi. Bir başka Theodora Kantakuzena da 1395'te Trabzon İmparatoru IV. Aleksios ile evlendi. Trabzon'un son iki imparatoru da bu evlilikten dünyaya gelmişti zaten.[2]

Theodora Kantakuzena üç oğlan, üç de kız evlat verdi kocasına; bu kızlardan biri, ileride Konstantinopolis İmparatoru VIII. İoannes ile evlenecekti. Büyük oğlu, 1429'da babası Aleksios ölünce IV. İoannes adıyla Trabzon imparatoru oldu. Ortanca oğlu David 1458'de ağabeyinin ölümüyle imparatorluk tahtına çıktı. Büyük Komnenos David bu soyun son üyesiydi. Ancak üç yıl hüküm sürdü. Miras olarak bir enkaz (*damnosa haereditas*) düşmüştü onun payına. 1458'de artık Hıristiyan Trabzon'un günleri sayılıydı. Konstantinopolis Türklerin eline geçeli beş yıl olmuştu. Fatih, yani Sultan II. Mehmed, Hıristiyan Sırbistan'dan arta kalan devleti de 1459'da sona erdirdi. 1460'ta ise Mistra'yı ele geçirip Pe-

---

2 Trabzon İmparatorluğu hakkında bkz. W. Miller, *Trabzon. The Last Greek Empire*, Londra, 1926 (yeni basım, Amsterdam, 1968); E. Janssens, *Trébizonde en Colchide*, Brüksel, 1969. Theodora ve IV. Aleksios hakkında bkz. Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos*, no. 61; A. Bryer, "Ludovico da Bologna and the Georgian and Anatolian Embassy of 1460-1461", *Bedi Kartlisa: revue de kartvélologie*, XIX-XX (1965), s. 178-98.

loponnesos'taki Mora Despotluğu'nu da alarak Yunanistan'daki son Bizans ışıklarını söndürdü. Trabzon İmparatoru IV. İoannes sultanın imha listesinde sıranın kendi küçük imparatorluğuna geldiğini hissediyordu. Türkleri püskürtecek güçte bir birlik oluşturma amacıyla komşularıyla arka arkaya ittifak kurdu. En güçlü müttefiki, Mezopotamya'da, Diyarbakır'daki Akkoyunluların beyi Uzun Hasan'dı. Zaten kızı Theodora'yı onunla evlendirmişti. 1458'de onun yerine tahta çıkan kardeşi David'in rüyası ise başta Papa II. Pius ile Burgonya Dükü Philippe olmak üzere Batılı güçlerin ilgisini çekerek birliği genişletmek ve güçlendirmekti. Hepsi de hayal dünyasında yaşıyordu.[3]

Dedesi ile babasının da yapmış olduğu gibi David Komnenos, Kantakuzenos ailesinden biriyle evlendi. Daha önce de bir kez evlenmişti ve ilk karısı, Kırım'daki Got prensinin kızıydı. Fakat Kantakuzenoslar'dan kız almak, Bizans aristokrasisinin hiyerarşik yapısı içinde bir basamak yukarı çıkmak demekti. Elena'yla hangi tarihte evlendiğine dair kayıt yoktur. Ama Elena'nın doğurduğu çocukların sayısından hareketle bir değerlendirme yapacak olursak düğünün en geç 1440 dolayında gerçekleşmiş olması gerekir. Evlenme planı da, Elena'nın kardeşi Georgios Palaiologos Kantakuzenos'un yerleştiği Sırbistan'dan çıkmış olabilir. Sırbistan Despotu Georgi Brankoviç ilk evliliğini David'in ağabeyi Trabzon İmparatoru IV. İoannes'in kardeşiyle yapmıştı. Elena'nın Trabzon imparatoriçesi olarak geçirdiği kısa dönem hakkında bilinenler pek azdır ve hep onun ölümünden çok sonra yaşamış olup ailesiyle bağları bulunduğunu öne sürerek böbürlenen kronik yazarlarından kaynaklanır. Mihail Panaretos'un Trabzon hükümdarlarının tarihi üzerine başlıca kaynak olan kroniği ne yazık ki IV. İoannes'in saltanat dönemiyle sona erer ve onun kardeşi David'in de yalnızca ilk evliliğine değinir. Kısa Kronikler denen bir grup eser gibi, sonraki dönemlerde ürün vermiş Bizanslı tarihçiler de, Trabzon'un Türklerce istilası sırasında yaşananları kayda geçirmiştir.[4] Fakat Elena'nın hayatının son yıllarına ilişkin yegâne anlatı, Theodoros Spandounes'in 1538'de İtalya'da kaleme aldığı Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişini anlatan tarihinde yer alır. Onun anlattıkları doğruysa, İmparatoriçe Elena'nın ölümünden sonra kazandığı şöhret, sağlığındakini geride bırakmış demektir.

1460'ta Sultan Mehmed, Trabzon'u fethederek Bizans'tan kalan son toprakları da kendi hâkimiyet alanıyla bütünleştirme zamanının geldiğine

---

3 IV. İoannes ile kardeşi David için bkz. *PLP*, V, no. 12108, 12097. Uzun Hasan ile ilgili olarak bkz. *PLP*, IX. no. 21157.

4 Kaynakların listesi: *Chronica byzantina breviora*, yay. haz. P. Schreiner, *Die byzantinischen kleinchroniken*, Viyana, 1975-79, II, s. 499-500.

karar verdi. İmparator David zayıf ve budalaydı. Ölen ağabeyinin ödemekle zorunlu tutulduğu haracı ödemeyi reddederek sultanın gazabını üzerine çekti. Trabzon'un fethi, denizden ve karadan, muazzam sayılarda asker ve gemiyle yürütülen büyük bir askeri harekâtla gerçekleşti. Kuşatmanın başlamasından hemen önce David Elena'yı emniyette olması için Gürcistan'a, dostu ve akrabası olan Guria beyinin yanına göndermişti.[5] En kuvvetli müttefiki Uzun Hasan da sultanı kızdırmıştı. Teslim olmak zorunda kalmadan önce David, bir barış jestinde bulunmanın akıllıca olacağını düşünerek 1461 Ağustosunda şehrin anahtarlarını teslim etti. Trabzon Bizans Hıristiyan İmparatorluğu artık yoktu. Son imparatoru ile İmparatoriçe Elena, çocuklarıyla birlikte bir gemiye bindirilip İstanbul'a gönderildiler; sultan başkentine dönene kadar orada onun keyfini bekleyeceklerdi.[6]

Kaynaklar, Elena'nın çocuklarının sayısını farklı verir. Bazılarına göre sekiz oğlu ve bir kızı olmuştur. Bazıları da üç oğlan ile bir kızdan bahseder ki bu daha inandırıcıdır; çocukların isimleri de Basileios, Manuel, Georgios ve Anna olarak sıralanır. Sultan İstanbul'a döndükten sonra hepsini Edirne'ye naklettirmiş, orada, Serez yakınlarındaki Ustrumca (Strymon) vadisindeki toprakların geliriyle belirli bir konfor içinde yaşamalarını sağlamıştır. Aynı bölgede yaşayan ve imparator ailesinin akrabası olan üvey annesi Mara Brankoviç'in onlara göz kulak olmasını ummuş olabilir. Ancak iki yıl sonra David, sultana karşı bir komploya karışmakla suçlanarak Elena ve çocuklarıyla birlikte hapse atıldı. Ardından Mehmed, imparatorluk üzerinde hak iddia edebilecek bir Bizans soyunun devamını önlemenin en iyi yolunun, Büyük Komnenos ailesinin bütün erkek üyelerinden kurtulmak olduğuna karar verecekti. Hepsi İstanbul'daki Yedikule zindanlarına atıldı ve 1 Kasım 1463 tarihinde İmparator David, orada üç oğlu, yeğeni ve kayınbiraderiyle birlikte idam edildi.[7]

Elena'nın canı bağışlanmıştı. Ama o bunu kabul etmedi. Trajik sonunun öyküsü, olaydan yaklaşık 75 yıl sonra Theodoros Spandounes tarafından kaleme alınmıştır.[8] Aşırı dramatize edilmiştir belki, ama pekâlâ doğru da olabilir. Spandounes, bir Kantakuzenos olmaktan da, Elena'nın akrabası olmaktan da gurur duyardı. Elena'nın, kendi nincsinin kardeşi olduğunu öne sürüyordu. Spandounes aynı zamanda, 1463'te henüz sağ olan

---

5 Bryer, "Ludovico da Bologna", s. 183.

6 Miller, *Trabzon*, s. 97-108; Babinger, *Mehmed*, s. 190-97.

7 J. Enoch Powell, "Die letzten Tage der Grosskomnenen", *BZ*, XXXVII (1937), 358-59. *PLP*, V, no. 12057, 12091, 12093, 12112.

8 Theodoros Spandounes (Teodoro Spandugnino), *De la origine deli Imperatori Ottomani*, yay. haz. C.N. Sathas, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen âge*, IX (Paris, 1890), s. 159-60.

Mara Brankoviç'in yeğeninin oğluydu ve delikanlılığında Ezova'da Mara'nın yanında kalmıştı.[9] İmparatoriçe Elena'nın ölümünün hazin ve dokunaklı öyküsünü ondan dinlemiş olabilir. David ile çocuklarının idamından sonra Mehmed cesetlerin kent surları dışına atılıp köpeklere ve kargalara yem olmak üzere gömülmeden bırakılmasını emretmişti. David'in bütün mallarına el koyduktan sonra Elena'ya da üç gün içinde kendisine 15 bin duka ödemesini, yoksa onun da sonunun aynı olacağını söyledi. Elena'nın Konstantinopolis'teki hizmetkârları 24 saat içinde parayı bulmayı başardılar. Ama Elena'nın bu dünyada daha fazla kalma arzusu yoktu. Yine de bir Hıristiyan olarak yerine getirmesi gereken son bir görev vardı. Yumuşacık kumaşlardan saray kıyafetlerine alışmış olan tenine çuval geçirdi; yemek yemeyi reddetti; kendine samanlardan bir barınak yapıp kent surlarının dışında, kocasının ve oğullarının cesetlerinin yanı başına yattı. Sultan cesetlerin gömülmemesini emretmişti. Ama Elena onu atlattı. Gizlice bir kürek bularak saman kulübesinin zeminini narin elleriyle kazdı. Bütün gün cesetleri hayvanlara karşı koruyup gece karanlık bastırdığında birer birer kaçırarak Hıristiyan âdetlerine göre gömdü. "Tanrı'nın inayetiyle kocasını ve oğullarını gömmüştü; birkaç gün sonra da kendi öldü." Bizans imparatoriçesi unvanını taşıyan son kadının ömrünü tıpkı Antigone gibi tamamlamış olması trajik bir rastlantı olsa gerek.

Sultan Mehmed iyi iş görmüştü. Trabzon'u 250 yılı aşkın süreyle yöneten Büyük Komnenos hanedanı yok edilmişti. Elena 1463'te aynı gün içinde kocasını, üç oğlu Basilcios, Manuel ve Georgios'u, kayınbiraderi Aleksandros'u ve yeğeni Aleksios'u kaybetmişti. Yaşama arzusunu da kaybetmiş olmasında şaşılacak bir taraf yok. Ama ailesinin anısına saygılı bir dul ve anne olarak son görevlerini yerine getirmeden ölmeyecekti. Kimileri de, kendi isteğiyle ruhunu teslim etmeden önce manastıra kapandığını öne sürer. Ailesinden sağ kalan tek kişi, kızı Anna'ydı. O da sultanın vezirlerinden Zağanos Paşa'yla evlendirildi. Ama Hıristiyanlıktan vazgeçip Müslüman olmayı reddedince öldürüldü.[10] Elena'nın soyunu devam ettiren tek kişi, Uzun Hasan'la evlenen yeğeni Theodora oldu. Onun torunu İsmail, İran'daki Safevi hanedanının ilk şahıydı ve soyu 1736'ya kadar tahtta kaldı.[11]

---

9 Spandounes, s. 159, satır 21-22: "Helena Cantacusina, sorella de mio avo materno". Mara Brankoviç'le akrabalık ilişkisi hakkında bkz. bu kitapta s.125.

10 *PLP*, III, no. 6415; V, no. 12057.

11 Nicol, *Byzantine Family of Kantakouzenos*, no. 72, Elena'nın ailesi ve onun soyundan gelen sonraki kişilerle ilgili bölümleri önemli ölçüde gözden geçirilmeye muhtaçtır. Şimdilik bkz. M. Kursanskis, "Relations matrimoniales entre Grands Comnènes de Trébizonde et princes géorgiens", *Bedi Kartlisa*, XXIV (1972), s. 112-27; Kur-

Trabzon'daki Büyük Komnenos hanedanının ömrü, 1463'te David ile çocuklarının katledilmesi ve İmparatoriçe Elena'nın ölümüyle acı bir sonla noktalanmış oluyordu. Ancak atalarının can çekişen davasına hizmet eden son Bizanslı kadın, Konstantinopolis'teki son Hıristiyan İmparatoru XI. Konstantinos'un yeğeni Zoe Palaiologina oldu. Konstantinos'un kardeşi, Mistra'daki son Mora Despotu Thomas Palaiologos'un kızlarından olan Zoe damarlarında 15. yüzyılda param parça olmuş Bizans dünyasının bütün hükümdar ailelerinin kanını taşıyor sayılırdı. Kantakuzenos, Palaiologos, Brankoviç, Asen ve Trabzon'daki Komnenos aileleriyle akrabalık bağı vardı. Böyle iyi aile bağları olan kadınların, erkek akrabalarının toprak ve benzeri konulardaki hırsları yüzünden ortaya çıkan sorunlara, hanedanlar arasında iyi planlanmış evlilikler aracılığıyla çözüm getirebileceğine dair umutlar hiç tükenmiyordu. Ancak genç Zoe Palaiologina'yı bu şekilde kullanma imkânlarını hayata geçiren bir imparator ya da despot değildi, çünkü 1461'de Trabzon da düştükten sonra ortada imparator da kalmamıştı, despot da. Zoe'nin babası Thomas, 1460'ta Mistra'dan kaçarken ailesini de yanına almış ve Roma'ya sığınmıştı. Orada Papa IV. Sixtus, Zoe'nin Moskova Büyük Prensi III. İvan'la evlendirilmesini ayarladı. Zoe, papanın Rusları Katolik yapmasını sağlayacaktı. Papa gelinin drahomasını bizzat temin ettiği gibi, 1472'de III. İvan'la Roma'da yapılan nişan törenini de yönetti. Zoe 16 yaşındaydı. Ancak Ruslar din değiştirmeyi kabul etmediler; böylece Zoe'nin düğünü Moskova'da, kendi atalarının da inancı olan Bizans Ortodoksluğu'nun usullerine göre yapıldı. Kocası ve halkı Sofia adını vermişti ona. İvan, imparatorun Slavlar'daki karşılığı çar unvanını alan ilk Rus prensi oldu. Devletinin simgesi olarak da Bizans'ın son dönemlerinde benimsenmiş çift başlı kartalını aldı. Fakat Bizans imparatorluk kültürüne ilişkin bu önemsiz tezahürleri genç karısı Zoe-Sofia'nın etkisine bağlamak hatalı olur. Kocasına sadakatle hizmet etmişti Sofia. Ona dört oğlan verdi. Torunu, "Korkunç" lakabıyla bilinen IV. İvan'dı. Sofia 1503'te öldü. Dolayısıyla son Bizans hanımefendisi, Rusların sonraki dönemlerde kapıldığı bir hayalden, yani Moskova'nın Hıristiyan âleminin üçüncü Roması olduğu kuruntusundan sorumlu tutulamaz.[12]

---

sanskis, "La descendance d'Alexis IV Empereur de Trébizonde", *REB*, XXXVII (1979), s. 239-47. R.M. Savory, *Encyclopaedia of Islam2*, IV (1978), s. 186-88.

12 Obolensky, *The Byzantine Commonwealth*, Londra, 1971, s. 363-64; D.M. Nicol, *The Immortal Emperor. The life and legend of Constantine Palaiologos, last Emperor of the Romans*, Cambridge, Massachusetts, 1992, s. 115.

KAYNAKÇA

Kaynaklar

Akropolites, Georgios, *Historia. Georgii Acropolitae Opera,* yay. haz. A. Heisenberg, I (Leipzig, 1903); yay. haz. P.Wirth (Stuttgart, 1978).

Anonymous Tranensis (İmzasız Trani Belgesi), *Dissertazione sulla seconda moglie del Re Manfredi e su' loro figlioli,* yay. haz. D. Forges-Davanzati (Napoli, 1791).

Athanasios, I., Patrik, *Letters. The Correspondence of Athanasius I Patriarch of Constantinople. Letters to the Emperor Andronicus II, Members of the Imperial Family, and Officials,* yay. haz. Alice-Mary Maffry Talbot (*CFHB,* VII: Washington, D.C., 1975).

Barişiç, F., "Povelje vizantijskich carica", *ZR VI,* XIII (1971), s. 143-202

Benedictus, XII., Papa, *Acta Benedicti XII (1334-1342),* yay. haz. A.L. Tautu (Vatikan, 1958).

Bertelè, T., *Monetè e sigilli di Anna di Savoia, imperatrice di Bisanzio* (Roma, 1937).

Boissonade, J.F., *Anecdota Graeca,* 5 cilt (Paris, 1829-33).

Chronica byzantina breviora, yay. haz. P. Schreiner, *Die byzantinishcen Kleinchroniken,* (*CFHB,* XII, 1-3: Viyana, 1975-79).

Clemens, V., Papa, *Les registres de Clément V,* yay. haz. E. Jordan (Paris, 1893-1945).

Clemens, VI., Papa, *Letters,* yay. haz. E. Déprez, Clément VI (1242-1252), Lettres closes, patentes et curiales publiées ou analysées d'après les registres du Vatican (Paris, 1901-25).

Cognasso, F., "Una crisobolla di Michele IX Paleologo per Teodoro I di Monferrato", *Studi Bizantini,* II (1927), s. 38-47

Dukas (Ducas), *Istoria Turco-Bizantina (1341-1462),* yay. haz. V. Grecu (Bükreş, 1958); çev. H.J. Magoulias, Doukas. *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks* (Detroit, 1975).

Ekthesis Chronike, yay. haz. Sp. P. Lambros, *Ecthesis Chronica and Chronicon Athenarium* (Londra, 1902).

Filelfo, Francesco, yay. haz. E. Legrand, *Cent-dix lettres grecques de François Filelfe* (Paris, 1892).

Files, Manuel, *Poems*, yay. haz. E. Miller, *Manuelis Philae Carmina*, 2 cilt (Paris, 1855, 1857); Ae. Martini, *Manuelis Philae Carmina Inedita* (Napoli, 1900)

Gouillard, J., "Le Synodikon de l'Orthodoxie. Edition et commentaire", *TM*, II (1967), s. 1-313.

Gregoras, Nikeforos, *History. Byzantina Historia*, yay. haz. L. Schoepen, 3 cilt (*CSHB*, 1829-55).

Gregorios (Kıbrıslı), *Letters*, yay. haz. S. Eustratiades, *EPh*, I (1908); II (1908); III (1909); IV (1909); V (1910).

Guillou, A., *Les archives de Saint-Jean Prodrome sur le mont Ménécée* (Paris, 1955).

Halkokondiles, *Historiae*, yay. haz. E. Darko, *Laonici Chalcocandylae Historiarum Demonstrationes*, 2 cilt (Budapeşte, 1922-27)

Humnaina, Eirene-Eulogia, *Correspondence*, yay. haz. Angela Constantinides Hero, *A Woman's Quest for Spiritual Guidance. The correspondence of Princess Irene Eulogia Choumnaina Palaiologina* (Brookline, Massachusetts, 1986)

Hyrtakenos, Theodoros, *Letters*, yay. haz. J.F. Boissonade, *Anecdota Graeca*, I (Paris, 1829)

Jean, Papa XXII., *Acta Ioannis XXII (1317-1334)*, yay. haz. A.L. Tautu (Vatikan, 1952)

Kantakuzenos, İoannes, *History. Ioannis Cantacuzeni eximperatoris Historiarum Libri IV*, yay. haz. L. Schoepen, 3 cilt (*CSHB*, 1828-32)

Konstantinos, Porfirogennetos, *De Administrando Imperio*, yay. haz. ve çev. R.J.H. Jenkins ve Gy. Moravcsik, 2. basım (*CFHB* I: Washington, D.C., 1967)

Kritobulos (İmrozlu), yay. haz. V. Grecu (Bükreş, 1963); yay. haz. D. Reinsch (*CFHB*, XXII: Berlin-New York, 1983)

Lamansky, V., *Secrets d'état de Venise. Documents extraits notices et études servant à éclaircir les rapports de la Seigneurie avec les Grecs et les Slaves et la Porte Ottomane à la fin du XVe au XVIe siècle* (St. Petersburg, 1884)

Lampenos, Aleksios, *Monodies*, yay. haz. Sp. P. Lambros, *NE*, XI (1914), s. 359-400

Leone, P.L.M., "Le epistole di Niceforo Chumno nel cod. Ambros. gr. 71 sup.", *EEBS*, XXXIX-XL (1972-73), s. 75-95

Libro de los Fechos et Conquistas del Principado de la Morea, yay. haz. A. Morel-Fatio (Cenevre, 1885)

Livre de la Conquête de la Princée de l'Amorée. Chronique de Morée, yay. haz. J. Longnon (Paris, 1911)

Manuel II. Palaiologos, *Dialogue. Manuel Palaiologos. Dialogue with the Empress Mother on marriage. Introduction, text and translation* (Giriş, metin ve çeviri): A. Angelou (Byzantina Vindobonensia, 19: Viyana, 1989)

Mathaios (Efesos Piskoposu), *Letters*, yay. haz. D. Reinsch, *Die Briefe des Matthaios von Ephesus im Codex Vindobonensis Theol. Gr. 174* (Berlin, 1974)
Meyer, Ph., "Bruchstücke zweier tipika ktitorika", *BZ* IV (1895), s. 45-58
Migne, J.P., *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeco-Latina* (Paris, 1857-66) [=*MPG*]
Miklosich, F. ve Müller, J., *Acta et Diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, 6 cilt (Viyana, 1860-90) [=*MM*]
Moshos, İoannes, yay. haz. E. Legrand, "İoannu tu Moshu Loğos Epitafios epi tu L. Notara," *DIEE*, II (1885-86), s. 413-24
Pahimeres, Georgios, *History. De Michaele et Andronico Palaeologis*, yay. haz. I. Bekker, 2 cilt, (*CSHB*, 1835); yeni basımı hazırlanıyor: *Pachymères, Georges, Relations historiques*, yay. haz. A. Failler, çev. V. Laurent (*CFHB*, XXIV: Paris, 1984-)
Papadopulos-Kerameus, A., *Analekta İerosolimitikis Stahiologias*, 5 cilt (St. Petersburg, 1891-98)
———*İerosolimitiki Vivliothiki*, 5 cilt (St. Petersburg, 1891-99)
Pertusi, A., yay. haz. *La caduta di Costantinopoli*, I: *Le testimonianze dei contemporanei*; II: *L'eco nel mondo* (Fondazione Lorenzo Valla: Verona, 1976)
Pius II. (Papa), *Commentaries of Pius II*, çev. Florence A. Gragg, yay. haz. Leona Gabel (Londra, 1960)
Planudes, Maksimos, *Epigrams*, yay. haz. Sp. P. Lambros, *NE*, XIII (1916), 414-21
———*Letters*, yay. haz. M. Treu, *Maximi monachi Planudis epistulae* (Breslau, 1890)
Previale, L., "Due monodie inedite di Matteo di Efeso", *BZ*, XLI (1941), 4-34
Pseudo-Kodinos, *De Officiis*, yay. haz. J. Verpeaux, *Pseudo-Kodinos, Traité des Offices* (Paris, 1966)
Pseudo-Phrantzes, *Chronicon minus* (bkz. Sfrantzes, Georgios)
Ptolemaeus (Lucca'lı), *Ptolemaei Lucensis Historia Ecclesiastica*, yay. haz. L.A. Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores*, XI (Milano, 1727)
Salaville, S., "Une lettre et un discours inédits de Théolepte de Philadelphie", *REB*, V (1947), s. 101-15
Sanuto, Marino, *Diarii*, yay. haz. R. Fulin, VII (Venedik, 1882)
Sathas, C.N., Mnimeia Ellinikis İstorias. *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen âge*, IX (Paris, 1890)
Sfrantzes, Georgios, *Chronicon minus. Georgios Sphrantzes, Memorii 1401-1477. In anexa Pseudo-Phrantzes: Macarie Melissenos, Cronica 1258-1481*, yay. haz. V. Grecu (Bükreş, 1966)
Spandounes, *Theodoro Spandugnino, Patritio Constantinopolitano, De origine deli Imperatori Ottomani, ordine dela corte forma del guerreggiare loro, religione, rito et costumi dela natione*, yay. haz. C.N. Sathas, Mnimeia Ellinikis İstorias. *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen âge*, IX (Paris,

1890); kısmen Fransızca kaleme alınmış yorum: C. Schefer, *Petit tracté de l'origine des Turcqz par Théodore Spandouyn Cantacasin* (Paris, 1896)

Westerink, L.G., "Nikephoros Gregoras, Dankrede an die Mutter Gottes", *Helikon*, VII (1967), 259-71 (yeni basım: Westerink, *Texts and Studies in Neoplatonism and Byzantine Literature*, Amsterdam, 1980, s. 229-41)

Modern Çalışmalar

Abrahamse, Dorothy de F., "Women's monasticism in the Middle Byzantine period: problems and prospects", *BF*, IX (1895), s. 35-58

Babinger, F., "Ein Freibrief Mehmeds II, der Eroberers, für das Kloster Hagia Sofia zu Saloniki, Eigentum des Sultanin Mara (1459)", *BZ*, XLIV (1951), 11-20

——*Mehmed the Conqueror and his Time*, çev. R. Mannheim, yay. haz. W.C. Hickman (Princeton, New Jersey, 1978)

Barişiç, F., "Povelje vizantijskich carica [Les chartes des impératrices byzantines]", *ZRVI*, XIII (1971), s. 143-202

Barker, J.W., "The problem of Byzantine appanages during the Palaeologan period", *Byzantina*, III (1971), s. 103-22

Belting, H., *Das illuminierte Buch in der spätbyzantinischen Gesellschaft* (Heidelberg, 1970)

Bendall, S. ve Donald, P.J., *The Later Palaeologan Coinage* (Londra, 1979)

Berg, B., "Manfred of Sicily and the Greek East", *Byzantina*, XIV (1988), s. 263-89

Beyer, H.-V., "Eine Chronologie der Lebensgechichte des Nikephoros Gregoras", *JÖB*, XXVII (1978), s. 127-55

Bosch, Ursula V., *Kaiser Andronikos III. Palaiologos. Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321-1341* (Amsterdam, 1965)

Bozilov, I., *Familijata na Asenevci (1186-1460). Genealogija i prosopografija* (Sofya, 1985)

Brown, H., *The Venetian Printing Press 1469-1800* (Londra, 1891; yeni basım Amsterdam, 1969)

Bryer, A.A.M., "Greek historians on the Turks: the case of the first Byzantine-Ottoman marriage", *The Writing of History in the Middle ages. Essays presented to R.W. Southern*, yay. haz. R.H.C. Davis ve J.M. Wallace-Hadrill (Oxford, 1981), s. 471-93

Bryer, A., "Lodovico da Bologna and the Georgian and Anatolian Embassy of 1460-1461", *Bedi Kartlisa: revue de kartvélogie*, XIX-XX (1965), s. 178-98

Buchtal, H. ve Belting, H., *Patronage in Thirteenth-Century Constantinople. An atelier of Late Byzantine book illumination and calligraphy* (Dumbarton Oaks Studies, XVI: Washington, D.C., 1978)

Caggese, R., *Roberto d'Angio e i suoi tempi*, I (Floransa, 1922)

Canart, P. ve Peri, V., *Sussidi Bibliografici per i manoscritti greci della Biblioteca Vaticana* (Studi e Testi, 261: Vatikan, 1970)

Cecchini, G., "Anna Notara Paleologa. Una principessa greca in Italia e la politica senese di ripopolamento della Maremma", *Bulletino Senese di Storia Patria,* n.s. IX (1938), s. 1-41

Chatzidakis, M., *Icones de Saint-Georges des Grecs et de la Collection de l'Institut,* Bibliothèque de l'Institut hellénique d'Etudes Byzantines et Post-Byzantines de Venise, I (Venedik, 1962); VIII (Venedik, 1975)

Chrysostomides, Julian, "Italian women in Greece in the late fourteenth and early fifteenth centuries", *Rivista di Studi Bizantini e Slavi,* II (=*Miscellanea Agostini Pertusi,* II) (1982), s. 119-32

Constantinides, C., *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204-ca. 1310)* (Lefkoşa, 1982)

Constantinidi-Bibikou, Hélène, "Documents concernant l'histoire Byzantine déposés aux archives nationales de France", *Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier,* I (Atina, 1960), s. 119-32

———"Yolande de Montferrat impératrice de Byzance", *L'Hellénisme Contemporain,* 2. seri, IV (1950), s. 425-42

Darrouzès, J., "Autres manuscrits originaire de Chypre", *REB,* XV (1957), s. 156

Del Giudice, G., *Codice Diplomatico di Carlo I e II di Angio, 1265-1309,* 2 cilt (Napoli, 1863-1902)

———"La famiglia di Re Manfredi", *ASPN,* III (1878), s. 3-80; IV (1879), s. 35-110, 290-362; V (1880), s. 21-95, 262-323, 470-547. Ayrı basım (Napoli, 1896)

Dendias, M.A., "Eleni Angelina Dukaina Vasilissa Sikelias ke Neapoleos," *Ipeirotika Hronika* I (1926), s. 219-94.

Devreesse, R., *Bibliothèque Nationale. Catalogue des manuscrits grecs,* II: *Le fond Coislin* (Paris, 1945)

Diehl, C., *Figures Byzantines,* seri I-II (Paris, 1906-08)

———Impératrices de Byzance (Paris, 1959)

———"Anne de Savoie, femme d'Andronic III", *Figures byzantines,* II, s. 245-65 (=Diehl, *Impératrices de Byzance,* s. 275-95)

———"Constance de Hohenstaufen Impératrice de Nicée", Diehl, *Figures byzantines* içinde, II, 207-25

———"Princess d'Occident à la cour des Comnènes", Diehl, *Figures byzantines* içinde II, s. 164-306

Djuriç, I., "Pomenik Svetogorskog Protata c kraja XIV veka" (Mémorial du Protaton de Mont Athos à la fin du XIVe siècle), *ZRVI,* XX (1981), s. 139-69

Djuriç, V.J., "Portreti na poveljama vizantijskih i srpskih vladara", *Zbornik filosofskog fakulteta,* VII (Belgrad, 1963), s. 251-72 [Portraits des souverains byzantins et serbes sur les chrysobulles]

Dölger, F., *Aus dem Schatzkammern des Heiligen Berges,* 2 cilt (Münih, 1948)

——*Facsimiles byzantinischer Kaiserurkunden* (Münih, 1931)
——*Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches*, III: *1204-1282* (2. basım, yay. haz. P. Wirth: Münih, 1977); IV: *1282-1341*; V: *1341-1453* (Münih-Berlin, 1924-65) (=*DR*)
——"Zum Kaisertum der Anna von Savoyen", Dölger, *PARASPORA. 30 Aufsatze zur Geschichte, Kultur und Sprache des byzantinischen Reiches* içinde (Ettal, 1961), s. 208-21
Failler, A., "Nouvelle note sur la chronologie du règne de Jean Cantacuzène", *REB*, XXXIV (1976), s. 119-24
Fassoulakis, S., *The Byzantine Family of Raoul Ra(l)les* (Atina, 1973)
Fedalto, G., *Ricerche storiche sulla posizione giuridiche ed ecclesiastica dei Greci a Venezia nei secoli XV e XVI* (Floransa, 1967)
Filangieri, R., *I Registri della Cancelleria Angioina*, ricostruti da Riccardo Filangieri (Napoli, 1950-) (yayımı sürüyor)
Fonkiç, B.L., "Zametki o greceskich rukopisjach Sovietskich chranilisc", *VV*, XXXVI (1974), s. 134-38
Garland, Lynda, "The life and ideology of byzantine women. A further note on the conventions of behaviour and social reality as reflected in eleventh and twelfth century historical sources", *B*, LVIII (1988), s. 361-93
Gay, J., *Le pape Clément VI et les affaires d'Orient (1342-1352)* (Paris, 1904)

Geanakoplos, D.J., *Emperor Michael Palaeologus and the West 1258-1282. A study in Byzantine-Latin relations* (Cambridge, Massachusetts, 1959)
——"The Greco-Byzantine colony in Venice and its significance in the Renaissance", Geanakoplos, *Byzantine East and Latin West* (Oxford, 1966), s. 112-37
——*Greek Scholars in Venice. Studies in the dissemination of Greek learning from Byzantium to Western Europe* (Cambridge, Massachusetts, 1962)
Gill, J., *Byzantium and the Papacy, 1198-1400* (New Brunswick, New Jersey, 1979)
——"Matrons and brides of fourteenth-century Byzantium", *BF*, X (1985), s. 39-56
Grabar, A., "Une pyxide en ivoire à Dumbarton Oaks. Quelques notes sur l'art profane pendant les derniers siècles de l'Empire byzantin", *DOP*, XIV (1960), s. 121-46
Hatzes, A.H., *Oi Raul, Ral, Rale (1080-1800)* (Kirchhain, 1909)
Hero, Angela C., "Irene-Eulogia Choumnaina Palaiologina Abbess of the Convent of Philanthropos Soter in Constantinople", *BF*, IX (1985), s. 119-47
——"The unpublished letters of Theoleptos Metropolitan of Philadelphia (1283-1322)", *Journal of Modern Hellenism*, II (1986), s. 1-31; IV (1987), s. 1-17
——*A Woman's Quest for Spiritual Guidance: The correspondence of Princess Irene Eulogia Choumnaina Palaiologina* (Brookline, Massachusetts, 1986)
Hristofilopulu, Ekaterina, "İ antivasileia eis to Vizantion," *Simmeikta* II (1970), s. 1-144

Hunger, H., *Schreiben und Lesen in Byzanz. Die byzantinische Buchkultur* (Münih, 1989)
Hunger, H. ve Kresten, O., "Archaisirende Minuskel und Hodeonstil im 14. Jahrhundert. Der Schreiber Theoktistos und die Kralena ton Trivalon", *JÖB*, XXIX (1980), s. 187-236
Janin, R., *Constantinople byzantine. Développment urbain et répertoire topographique*, 2. basım (Paris, 1964)
——*Les églises et les monastères des grandes centres byzantins: Bithynie, Hellespont, Latros, Galèsios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique* (Paris, 1975)
——*La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin*, I: *Le siège de Constantinople et le patriarche oecuménique*; III: *Les églises et les monastères des grandes centres byzantins*, 2. basım (Paris, 1969)
——"Les monastères du Christ Philanthrope à Constantinople", *REB*, IV (1946), s. 153-62
Janssens, E., *Trébizonde en Colchide* (Brüksel, 1969)
Jorga, N., "Latins et grecs d'Orient et l'établissement des Turcs en Europe, 1342-62", *BZ*, XV (1906), s. 179-222
Kerolifas, C., *Une famille patricienne Crétoise. Les Vlasto* (New York, 1932)
Kotsonis, K.I., "Lukas o Notaras o protos ethnomartis," *Aktines* 189 (Haziran, 1953), s. 1-24
Kugéas, S., "Zur Geschichte der Münchener Thukydideshandschrift Augustanus F", *BZ*, XIV (1907), s. 61-62
Kursanskis, M., "La descendance d'Alexis IV Empereur de Trébizonde", *REB*, XXXVII (1979), s. 239-47
——"Relations matrimoniales entre Grands Comnènes de Trébizonde et princes georgiens", *Bedi Kartlisa: revue de kartvélogie*, XXXIV (1972), s. 112-27
Kurusis, S.I., *Manuil-Mathaios Gavalas*, I (Atina, 1972)
Kutibas, S.A., *Oi Notaradhes stin ipiresia tu ethnus ke tis ekklisias* (Atina, 1968)
Kyrris, C.P., "Le role de la femme dans la société byzantine pendant les derniers siècles", *JÖB*, XXXII, 2 (1982), s. 463-72
Laiou, Angeliki E., "A Byzantine prince latinized: Theodore Palaeologus, Marquis of Montferrat", *B*, XXXVIII (1968), s. 386-410
——"The Byzantine aristocracy in the Palaeologan period: a story of arrested development", *Viator*, IV (1973), s. 131-51
——*Constantinople and the Latins. The foreign policy of Andronicus II, 1282-1328* (Cambridge, Massachusetts, 1972)
——"Observations on the life and ideology of Byzantine women", *BF*, IX (1985), s. 59-102
——"The role of women in Byzantine society", *XVI. Internationaler Byzantinistenkongress. Wien 1981, Akten*, I, I (=*JÖB*, 31/1 (Viyana, 1981), s. 233-60)
Lambros, Sp. P., "Dio Ellinidhes Vivliografoi," *NE*, X (1913), s. 347-48

———"O Konstantinos Paleologos os sizigos en ti İstoria ke tis Thrilois," *NE*, IV (1907), s. 417-66

Lameere, W., *La tradition manuscrite de la correspondance de Grégoire de Chypre, patriarche de Constantinople (1283-1289)* (Brüksel-Roma, 1937)

Laskaris, M., *Vizantiske prinzese u srednevekovnoj Srbiji* (Belgrad, 1926)

Laurent, V., "La direction spirituelle à Byzance. La correspondance d'Irène-Eulogie Choumnaina Paléologue avec son second directeur", *REB*, XIV (1956), s. 48-86

———"Les grandes crises religieuses à Byzance. La fin du schisme arsénite", Académie roumaine. Bulletin de la section historique, XXVI (1945), s. 225-313

———"Une princesse byzantine au cloître. Irène-Eulogie Choumnaina Paléologue, fondatrice du couvent de femmes tu Filanthropu Sotiros", *EO*, XXIX (1930), s. 29-60

———*Les régestes des actes des patriarches Constantinople*, I: *Les actes des patriarches*, IV (*1208-1309)* (Paris, 1971)

Legrand, E., *Bibliographie hellénique, ou description raisonée des ouvrages en grec publiés par des grecs au XVe et XVIe siècle*, I (Paris, 1885)

Lemerle, P., *L'Emirat d'Aydin, Byzance et l'Occident. Recherches sur 'La geste d'Umur Pacha'* (Paris, 1957)

———*Philippes et la Macédonie orientale* (Paris, 1945)

142 ———yay. haz. *Actes de Kutlumus* (*Archives de l'Athos*, II2, Paris, 1988)

Léonard, E.G., *Les Angevins de Naples* (Paris, 1954)

Loenertz, R.-J., "Chronologie de Nicolas Cabasilas 1345-1354", *OCP*, XXXI (1955), s. 205-31 (=Loenertz, *Byzantina et Franco-Graeca*, I (Roma, 1970), s. 303-28)

———"Mémoire d'Ogier, protonotaire, pour Marco et Marchetto nonces de Michel VIII Paléologue auprès du Pape Nicholas III. 1276 printemps-été", *OCP*, XXXI (1965), s. 374-408

Longnon, J., *L'Empire latin de Constantinople et la principauté de Morée* (Paris, 1949)

Macrides, Ruth, "Dowry and inheritance in the late period: some cases from the Patriarchal Register", *Eherecht und Familiengut in Antike und Mittelalter*, yay. haz. D. Simon (Oldenbourg, 1991), s. 89-98

———"Dynastic marriages and political kinship", *Byzantine Diplomacy*, yay. haz. J. Shepard ve S. Franklin (Variorum: Aldershot, 1992), s. 263-80

———"Saints and sainthood in the early Palaiologan period", *The Byzantine Saint*, yay. haz. S. Hackel, *Sobornost* (Ek çalışmalar), V (1981), s. 67-87

Manussakas, M.I., "İ Proti Adheia (1456) tis Venetikis yerusias yia ton naon ton Ellinon tis Venetias ke o kardhinalios İsidhoros," *Thesaurismata*, I (1962), s. 109-18

———"Recherches sur la vie de Jean Plousiadénos (Joseph de Méthone 1429?-1500)", *REB*, XVII (1959), s. 41-43

Manussakas, M.I. ve Paliuras, A.D., *Odhigos tu Museiu ton Eikonon ke tu nau tu Ayiu Yeorgiu* (Venedik, 1976)
Manussakas, M. ve Staikos, K., yay. haz. *The Publishing Activity of the Greeks during the Italian Renaissance* (Benaki Müzesi: Atina, 1987)
Marava-Hatzinikolau, Anna ve Tufeksi-Paşu, Kristina, *Kataloğos Mikrografikon Vizantion Heirografon tis Ethnikis Vivliothikis tis Ellados*, II (Atina, 1985)
Marinesco, C., "Du nouveau sur Constance de Hohenstaufen, impératrice de Nicée", *B*, I (1924), s. 451-68
Maxwell, Kathleen, "Another lectionary of the 'atelier' of the Palaiologina, Vat. Gr. 532", *DOP*, XXXVII (1983), s. 47-54
Merendino, E., "Manfredi tra Epiro e Nicea", *Actes du XVe Congrès International d'Etudes byzantines*, IV (Atina, 1980), s. 245-52
Mertzios, K.D., "Ì Diathiki tis Annas Paleologinas Notara," *Athena*, LIII (1949), s. 17-21
Meyendorff, J., *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas* (Paris, 1959)
Miller, W., *Trebizond. The last Greek Empire* (Londra, 1926; yeni basım, Amsterdam, 1968)
Moschonas, N.G., "I greci a Venezia e la loro posizione religiosa nel XVe secolo", *Eranistis*, V (1967), s. 105-37
Muratore, D., *Una principessa Sabauda sul trono di Bisanzio. Giovanna di Savoia Imperatrice Anna Paleologina*, Mémoires de l'Académie des sciences, belles-lettres et arts de Savoie, 4. seri, XI (Chambéry, 1909), s. 221-475
Nelson, R.S. ve Lowden, J., "The Palaeologina Group. Additional manuscripts and new questions", *DOP*, XLV (1991), s. 59-68
Nicol, D.M., *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca. 1100-1460. A genealogical and prosopographical study* (Dumbarton Oaks Studies, XI:Washington, D.C., 1968)
———"The Byzantine reaction to the Second Council of Lyons, 1274", *Studies in Church History*, VII, yay. haz. C.J. Cuming ve D. Baker (Cambridge, 1971), s. 113-46 (=Nicol, *Collected Studies* I, no. VI)
———*Byzantium and Venice. A study in diplomatic and cultural relations* (Cambridge, 1988)
———*Collected Studies, I: Byzantium: its ecclesiastical history and relations with the western world* (Londra, 1972)
———*Collected Studies*, II: *Studies in Late Byzantine History and Prosopography* (Londra, 1986)
———"The date of the death of Nikephoros I of Epiros", *Rivista di Studi Bizantini e Slavi*, I (1981), s. 251-57
———*The Despotate of Epiros*, I: *1204-1267* (Oxford, 1957)
———*The Despotate of Epiros*, II: *1265-1479. A contribution to the history of Greece in the middle ages* (Cambridge, 1984)
———"The Greeks and the Union of the Churches: The report of Ogerius, pro-

tonotarius of Michael VIII Palaiologos", Nicol, *Collected Studies* I, no. VII içinde.

——*The Immortal Emperor. The life and legend of Constantine Palaiologos, last Emperor of the Romans* (Cambridge, 1992)

——*The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453*, 2. basım (Cambridge, 1993)

——"Mixed marriages in Byzantium in the thirteenth century", *Studies in Church History*, I, yay. haz. C.W. Dugmore ve C. Duggan (Londra ve Edinburg, 1964), 160-74 (=Nicol, *Collected Studies*, I, no. IV)

——"The relations of Charles of Anjou with Nikephoros of Epiros", *BF*, IV (1972), 170-94 (=Nicol, *Collected Studies*, II, no. V)

——"Symbiosis and integration. Some Greco-Latin families in Byzantium in the 11th to 13th centuries", *BF*, VII (1979), s. 113-35 (=Nicol, *Collected Studies*, II, no. III)

——"Thomas Despot of Epiros and the foundation date of the Paregoritissa at Arta", *Byzantina*, XIII, 2 (1985), s. 171-78

Nicol, D.M. ve Bendall, S., "Anna of Savoy in Thessalonica: the numismatic evidence", *Revue Numismatique*, 6. seri, XIX (1977), s. 87-102

Obolensky, D., *The Byzantine Commonwealth* (Londra, 1971)

Papadakis, A., *Crisis in Byzantium. The* Filioque *controversy in the Patriarchate of Gregory II of Cyprus (1283-1289)* (New York, 1983)

144 Papadopoulos, A. Th., *Versuch einer Genealogie der Palaiologen 1259-1453* (Münih, 1938; yeni basım, Amsterdam, 1962)

Parisot, V., *Cantacuzène homme d'état et historien* (Paris, 1845)

Pisani, P. "Les chrétiens de rite oriental à Venise et dans les possessions vénitiennes (1438-1471)", *Revue d'histoire et de littérature religieuses*, I (1896), s. 201-24

Politis, L., "Eine Schreiberschule im Kloster ton Odhigon", *BZ*, LI (1958), s. 17-36, 261-87

Powell, J. Enoch, "Die letzten Tage der Grosskomnenen", *BZ*, XXXVII (1937), s. 358-59

Prinzing, G., "Sozialgeschichte der Frau im Spiegel der Chomatenos-Akten", *JÖB*, XXXII, 2 (1982), s. 453-62

Proctor, R., *The Printing of Greek in the Fifteenth Century* (Oxford, 1900)

Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit, yay. haz. E. Trapp ve başk. (Viyana, 1976 ve dev.) (=*PLP*)

Protonotarios, P., "John V and Anna of Savoy (1351-1365). The Serres hoard" (Yunanca ve İngilizce), *Nomismatika Chronika*, VIII (1989), s. 69-84

Runciman, S., *The Fall of Constantinople 1453* (Cambridge, 1965)

——*The Great Church in Captivity. A study of the Patriarchate of Constantinople from the eve of the Turkish conquest to the Greek War of Independence* (Cambridge, 1968)

——"The marriages of the Sons of the Emperor Manuel II", *Rivista di Studi Bizantini e Slavi*, I (*Miscellanea Agostino Pertusi*: Bologna, 1981)

——*The Sicilian Vespers* (Cambridge, 1958)
——"Thessalonica and the Montferrat inheritance", *Gregorios o Palamas*, XLII (1959), 27-34
Schlumberger, G., "Le tombeau d'une impératrice Byzantine à Valence en Espagne", *Byzance et Croisades. Pages médiévales* (Paris, 1927), s. 56-86
Setton, K.M., *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, I: *The Thirteenth and Fourteenth Centuries* (Philadelphia, 1976)
Spremiç, M., "Dva podatka Mari Brankoviç" [Mara Brankoviç hakkında iki olgu], *Istorijski Glasnik*, 1-2 (Belgrad, 1977), s. 71-80
Şevçenko, I., "Theodore Metochites, the Chora and the intellectual trends of his time", *The Karije Djami*, yay. haz. P. Underwood IV (Princeton, New Jersey, 1975), s. 19-91
Şevçenko, I., *La vie intellectuelle et politique à Byzance sous les premiers Paléologues. Etudes sur la polémique entre Théodore Métochites et Nicéphore Choumnos* (Brüksel, 1962)
Talbot, Alice-Mary Maffry, "Blue-stocking nuns. Intellectual life in the convents of late Byzantium", *Okeanos: Harvard Ukrainian Studies*, VII (*Essays Presented to Ihor Ševčenko*) (Cambridge, Massachusetts, 1984), s. 604-18
——*Faith Healing in Late Byzantium. The posthumous miracles of Patriarch Athanasios I of Constantinople by Theoktistos the Stoudite* (Brookline, Massachusetts, 1983)
——"Late Byzantine nuns: by choice or necessity?", *BF*, IX (1985), s. 59-102
Thalloczy, L. von, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter* (Münih-Leipzig, 1914)
Thearviç, M., "Notes de chronologie byzantines", *EO*, IX (1906), s. 298-300
Touratzoglou, J., "Les sceaux byzantins en plomb de la collection Michael Ritzos au Musée de Thessaloniki", *Byzantina*, V (1973), s. 272-73
Treadgold, W., *The Byzantine Revival 780-842* (Stanford, California, 1988)
Treu, M., "Manuel Holobolos", *BZ*, V (1906), s. 538-39
Trone, R., "A Constantinopolitan double monastery of the fourteenth century: The Philanthropic Saviour", *Byzantine Studies/Etudes Byzantines*, X (1983), s. 81-87
Tsakopulos, A., *Perigrafikos kataloğos ton Heirografon tis Vivliothikis tu Oikumeniku Patriarheiu*, II: *Ay Triados Halkis* (İstanbul, 1956)
Turyn, A., *Codices Graeci Vaticani Saeculis XIII et XIV scripti annorumque notis instructi* (Vatikan, 1964)
Underwood, P., yay. haz. *The Karije Djami*, IV (Princeton, New Jersey, 1975)
Vakalopulos, A.E., "Die Frage der Glaubwürdigkeit der 'Leichenrede auf L. Notaras" von Johannes Moschas (15. JH)," *BZ*, LII (1959), s. 13-21.
——*History of Macedonia 1354-1833* (Selanik, 1973)
——*İstoria tu Neoellinismu*, I, 2. basım (Selanik, 1974)

Veludo (Veludis), G., *Ellinon Orthodhokson apoikia en Venetia*, 2. basım (Venedik, 1893)

Verpeaux, J., *Nicéphore Choumnos, homme d'état et humaniste byzantin (ca. 1250/1255-1327)* (Paris, 1959)

——"Notes prosopographiques sur la famille Choumnos", *BS*, XX (1959), s. 252-66

Viani, Maria Christina Bandera, *Venezia. Museo delle Icone Bizantine e post Bizantine e Chiesa di San Giorgio dei Greci* (Bologna, 1988)

Vogel, M. ve Gardthausen, V., *Die griechischen Schreiber der Mittelalters und der Renaissance* (Leipzig, 1909)

Vries-Van der Velden, Eva de, *L'Elite byzantine devant l'avant turque à l'époque de la guerre civile de 1341 à 1354* (Amsterdam, 1989)

Weiss, G., *Johannes Kantakuzenos - Aristokrat, Staatsman, Kaiser und Mönch* (Wiesbaden, 1969)

Weyl, Anne Marie Carr, "*Women and Monasticism in Byzantium.* Introduction from an art historian", *BF*, IX (1985), s. 1-15

Wieruszowski, H., "La Corte di Pietro d'Aragona", *ASL*, anno 96, cilt I (1938), s. 141-62

Wilson, N.G., "Books and readers in Byzantium", *Byzantine Books and Bookmen* (Washington, D.C., 1975)

Wilson, N.G., *Scholars of Byzantium* (Londra, 1983)

Zacos, G. ve Veglery, A., *Byzantine Lead Seals*, I (Basel, 1972)

DİZİN

Adramittion 42
Adrianopolis 77, 79-81; bkz. Edirne
Akhaia Prensliği 15, 18, 27, 29, 56
Akkoyunlular 130
Aldus Manutius (girişimci) 113
Aleksandros (Afrodisiaslı) 45
Aleksios Apokaukos 93, 95-97
Aleksios Filanthropenos 50
Aleksios II. Komnenos (Trabzon İmparatoru) 64
Aleksios III. Komnenos (Trabzon İmparatoru) 130
Aleksios IV. Komnenos (Trabzon İmparatoru) 130
Aleksios Lampenos 60
Aleksios Strategopulos 18
Alfonso X. (Kastilya Kralı) 21, 52
Almanlar 18, 19
Amadeo V. (Savoia Kontu) 88
Andreas (Aziz) 105
Andreas (Modonlu) 111
Andronikos II. Palaiologos 6, 7, 28, 29, 31, 40, 41, 43, 50-54, 57, 58, 60, 63, 64, 70, 77, 88, 99
Andronikos III. Palaiologos 7, 72, 77, 80, 88, 90, 92, 101
Andronikos IV. Palaiologos 85
Andronikos Kantakuzenos (Eirene Asenina Kantakuzena'nın oğlu) 78, 81
Andronikos Palaiologos Asen 76
Andronikos Tornikes 88
Angelos hanedanı 38, 48
Angevin hanedanı 20, 22, 25, 27-31, 34, 52
Anna (Savoia'lı; İmparatoriçe) 7, 73, 78, 80, 81, 88-102
Anna Dukaina (Despot Mihail'in kızı) 15, 16
Anna (Theodora Raulaina'nın kardeşi) 38, 42
Anna Komnena 3, 8
Anna Notaras Palaiologina 10, 33, 34, 103-117, 125
Anna Palaiologina (Basilissa) 25-32, 34
Apulia 12, 16, 17, 19, 20
Aragon hanedanı 23, 27, 31, 52
Aristeides 46, 48
Aristoteles 45, 48, 114
Arnavutluk 12, 13, 15, 27, 29
Arsenios (Patrik) 36, 41, 43
Arseniosçular 36, 41-43
Arta 13, 16, 18, 19, 27-31, 34
Asen ailesi 134
Athanasios (Meteoralı keşiş) 3
Athanasios (Patrik) 3, 56, 59, 64, 68
Atina Dükalığı 29, 58
Avignon 95
Ayasofya 3, 42, 43, 60, 67, 97
Aynaroz 2, 49, 95, 101, 124, 125, 127

Bari 23
Basileios (Aziz) 46
Basileios I. (Trabzon İmparatoru) 3, 7
Baudouin II. (Konstantinopolis Latin İmparatoru) 19, 26, 35
Bayezid II. 127
Beatrice (Kastilyalı) 51

Beatrice (Manfredi ve Elena Dukaina'nın kızı) 17, 20, 22, 23
Benevento 20, 26
Berat 27
Bessarion (Kardinal) 105-107, 110, 111
Bitinya 79
Bizans Kardeşlik Cemiyeti 116, 117
Boethius 45
Boniface (Monferrato Markisi) 51
Brankoviç ailesi 125, 134

Callixtus III. (Papa) 110
Campania 21
Carlo I. (Sicilya Kralı) 20-23, 26, 29
Carlo II. (Napoli Kralı) 27, 28, 30-32
Castel del Monte 23
Castel dell'Uovo 23
Castello (Venedik) 110
Catherine de Courtenay 59
Catherine de Valois 33
Cenevizler 82, 94, 96, 100
Cenova 94, 104
Charles d'Anjou 20; bkz. Carlo I.
Charles de Valois 59
Charles IV. (Fransa Kralı) 89
Chinardo, Philippe (Amiral) 13
Clemens (Papa IV.) 19-21
Clemens (Papa VI.) 95

David Komnenos (Trabzon İmparatoru) 130-134
Demetrios Asen 115, 116
Demetrios Palaiologos 53, 56, 58, 59
Demosthenes 46
Didymoteihon 77-79, 82, 84, 90, 91
Dionisios 126
Drama 57, 60, 61
Dukas (tarihçi) 119, 124
Dukas ailesi 38, 48
Durazzo (Draç) 13

Edirne 104, 119, 121; bkz. Adrianopolis
Eduardo (Savoia Kontu) 88, 89, 100
Efesos 36
Eirene (Braunschweig'lı Adelheid) 88
Eirene (İmparatoriçe) 3, 81
Eirene Asenina Kantakuzena (İmparatoriçe) 5, 76-87
Eirene Kantakuzena (Georgi Brankoviç'in karısı) 118, 123, 127, 129
Eirene Palaiologina (Monferratolu Yolanda; İmparatoriçe) 7, 51-62, 65, 88, 99
Eirene Palaiologina (Savoia'lı Anna'nın kızı) 91
Eirene Raulaina (Theodora Raulaina'nın kızı) 38
Eirene-Eulogia (VIII. Mihail'in kardeşi) 5, 26, 35, 39, 40, 67; kızları 36
Eirene-Eulogia Humnaina Palaiologina 8, 9, 56, 63-75
Elena Dukaina (İki Sicilya Kraliçesi) 6, 11-25
Elena Kantakuzena (VI. İoannes Kantakuzenos'un kızı) 80,98
Elena Kantakuzena Komnena (Trabzon İmparatoriçesi) 10, 129-134
Enrico (Elena Dukaina ile Manfredi'nin oğlu) 17, 20, 23
Enrique (Kastilyalı) 21, 22
Epeiros 13, 15, 18-21, 26, 28, 30, 38, 39; Despotluğu 6, 12, 13, 19, 27, 29, 32, 34
Epibatai (Boğaz'da) 85
Etymologicum Magnum 113-115
Eudokia Kantakuzena (Anna Notaras'ın yeğeni) 109, 111, 112, 114, 116
Eudokia Palaiologina (II. Andronikos'un kardeşi) 55
Eufrosine (Anna Notaras'ın kardeşi) 104, 105, 115, 116
Eugenius IV. (Papa) 110
Ezova / Jezevo 124, 125, 127, 128, 133

Federico II. (Aragon ve Sicilya Kralı) 30
Filadelfia (Alaşehir) 66, 69
Filelfo, Francesco (İtalyan hümanist) 10, 116

Filippo Taranto Prensi 6, 29-33
Filoteos (Patrik) 3, 4
Floransa 105, 16; Konsili 109, 110
Franklar 11-13
Frankulis Servopulos 107
Fransızlar 18, 20
Frederico II. (Aragon Kralı) 59
Friedrich II. Hohenstaufen 12-14, 17, 23

Galata 82, 94-96, 100
Gattilusio, Lesbos Francesco I. (Ceneviz Beyi) 91
Gennadios Sholarios (Patrik) 9, 106, 125
Georgi Brankoviç 6, 118-123, 125, 127, 129, 131
Georgios (Kıbrıslı, Patrik II. Gregorios) 41-43, 46, 47, 49, 63
Georgios Muzalon 36, 37
Georgios Pahimeres (tarihçi) 26
Georgios Palaiologos Kantakuzenos 129, 131
Georgios Sfrantzes 103, 108
Gregorios Akindinos (keşiş) 74
Gregorios Palamas 73, 81
Grigur (Mara Brankoviç'in kardeşi) 119-121, 123, 125, 127
Guglielmo VII. (Marki) 51
Guillaume de Villehardouin 15, 18, 26

Haçlı Seferi 26, 58, 121; Birinci 8; Dördüncü 12, 35, 40, 51
Hellespontos 94
Hesykhiastlar 73, 74, 81
Hirtakenos (Yazar) 61
Hohenstaufen ailesi 13, 14, 19, 20, 24, 25
Humnos ailesi 65
Hülagu 7

Isabelle de Villehardouin 56

İoannes Bekkos (Patrik) 41
İoannes Dukas (Despot II. Mihail'in oğlu) 18, 19
İoannes Hrisostomos (Aziz) 2
İoannes III. Vatatzes (Nikaia İmparatoru) 12, 14, 20
İoannes IV. Komnenos (Trabzon İmparatoru) 118, 130, 131
İoannes IV. Laskaris 35-37
İoannes Kalekas (Patrik) 92-94, 102
İoannes Kantakuzenos (Theodora Raulaina'nın babası) 36
İoannes Kapnisis 115
İoannes Monomahos 59
İoannes Palaiologos (Despot) 53, 56, 59, 64, 65
İoannes Palaiologos (Eirene ile II. Andronikos'un oğlu) 53
İoannes Palaiologos (VIII. Mihail'in kardeşi) 18
İoannes Plusiadenos 107
İoannes Raul 37, 38, 40, 48
İoannes Tarsites 113
İoannes V. Palaiologos 7, 64, 72-74, 77, 80, 81, 83-85, 90-92, 94-99
İoannes VI. Kantakuzenos 4, 6, 73, 74, 76, 77-85, 91-99, 129
İoannes VIII. Palaiologos 103, 118, 130
İoannina / Yanya 12
İosef (Patrik) 36, 41
İsaakios Notaras (Anna Notaras'ın kardeşi) 104, 106, 107, 116
İsaakios Raul (İoannes Raul'un kardeşi) 40, 47, 50
İsidoros (Kardinal) 110-112
İsmail 133
İtalya 12, 16, 24-28, 30, 32, 34, 89, 103-105, 113, 116
İtalyanlar 6, 11, 19, 92
İustinianos 4, 7
İvan Asen (Eirene Asenina'nın kardeşi) 76
İvan III. (Moskova Büyük Prensi) 134
İvan III. Asen 76, 91
İvan IV. (Korkunç) 134

Jean de Gibelet (subay) 88

Johannes XXII. (Papa) 89

Kalliergis (matbaacı) 115
Kallistos (Patrik) 83
Kalliupolis/Gelibolu 42, 77, 78, 84
Kanina 13
Kantakuzenoslar 4, 9, 33, 85, 99, 125, 127, 129, 130, 131, 134
Kastoria 18
Katalan Birliği 58, 59
Katerina Kantakuzena (Mara'nın ablası) 124
Kefalonya Adası 18
Kıbrıs 88
kiliseler: Ayios Andreas en Krisei 43; Bakire Paregoritissa 34; San Biagio 110, 111; San Giorgio dei Greci 112, 116, 117; San Giuliano 116; San Marco 96
Komnenoslar 11, 38
Komnenoslar (Büyük) 127-134
Konrad (Hohenstaufen) 13
Konradin (Hohenstaufen) 22, 24
Konstantinos (II. Andronikos'un oğlu) 53
Konstantinos Akropolites 44
Konstantinos Porfirogennetos 11
Konstantinos (Thessalonike valisi) 62
Konstantinos XI. Palaiologos 11, 103, 108, 122, 134
Konstanza (İoannes III. Vatatzes'in karısı) 14, 20, 21
Konstanza (Sicilyalı Manfredi'nin kızı) 13, 17
Korfu Adası 13, 26, 29
Kosinitza 127
Krisis/Kocamustafapaşa 42
Kudüs patriği 79

Latin İmparatorluğu 12, 19, 26, 33, 58, 59
Latinler 13, 18, 54, 56
Lauria, Roger de (Amiral) 23
Lazar 123, 127
Leon Nikerites (Megas Duks) 113
Lepanto 33
Lombardiya 52
Louis IX. (Fransa Kralı) 20
Lucera 20
Lukas Notaras (Megas Duks) 103-105, 108, 113, 114
Lyon Konsili 26, 27, 39, 40

Macaristan 120
Macarlar 11
Magnesia/Manisa 37, 121
Makedonya 9, 12, 13, 58, 61, 74, 127
Maksimos Planudes 43, 44, 50
manastırlar 4, 8, 42, 43, 50, 62, 66, 68, 69, 72, 74, 84, 109, 127; Anargyroi (Kosmas ile Damianos) 100; Aya Sofya 124; Aziz Andreas 42, 47, 49; Aziz Athanasios 49; Aziz Paulus 125; Bakire Hodegetria 47, 101; çifte 68; Çilandari 124; Eikosifoinissa 127; Esfigmenu 127; Hristos Filanthropos 67; İviron 101; Kira Martha 85; Kosinitza 126; Manganalı Aziz Georgios 84
Manfredi (Sicilya Kralı) 6, 13-21, 26, 28, 29
Manfredi IX. (Saluzzo markisinin oğlu) 23
Manuel Asen 76, 78
Manuel Files (şair) 60, 61
Manuel Holobolos 38, 45
Manuel I. Komnenos 51
Manuel II. Palaiologos 7
Manuel Kantakuzenos (İoannes VI. Kantakuzenos'un oğlu) 78, 82, 85
Manuel Raul (İoannes Raul'un kardeşi) 40, 47
Mara Brankoviç (Sultan) 6, 10, 118-128, 132, 133
Mara Hanım Kulesi 128
Maria (Despot Nikeforos Dukas'ın kızı) 28
Maria Palaiologina (Savoia'lı Anna'nın kızı) 91
Marino Sanuto 116
Markos Ksilokarabes 126
Markus Musurus 114

Martinus IV. (Papa) 40
Mathaios (Efesos Piskoposu) 69
Mathaios (İoannes VI. Kantakuzenos'un oğlu) 78, 81, 83-85, 98, 99
Mathaios Spandounes 112, 116
Mehmed II. 10, 104, 121-133
Mihail IX. Palaiologos 29, 31, 34, 53, 99
Mihail Komnenos Dukas (Epeiros Despotu) 13, 15, 20, 21, 24, 25
Mihail Palaiologos (Savoia'lı Anna'nın oğlu) 91
Mihail Pantaretos (tarihçi) 131
Mihail VIII. Palaiologos 4, 5, 7, 12, 14, 18-20, 25-27, 35-37, 39-41, 48, 51, 67, 76
Mistra 16, 130, 134
Moğollar 7, 130
Monferatto ailesi 51, 52, 56, 57, 89
Montauto şatosu 107
Moskova 134
Murad II. 6, 119, 121, 122, 128

Napoli 20, 22, 27-29, 31, 33
Naupaktos (İnebahtı) 29
Nicolaus III. (Papa) 40
Nigrita 128
Nikaia 12-15, 18, 35, 36, 105
Nikeforos Gregoras (tarihçi) 53, 54, 57, 69, 74, 75, 82, 85, 86, 91, 97
Nikeforos Humnos 9, 45, 56, 63, 70
Nikeforos I. (Epeiros Despotu) 15, 18, 19, 24-29, 31, 34
Nikeforos II. (Epeiros Despotu) 82
Nikolaos Kabasilas 100
Nikolaos Vlastos 114, 115
Nimfaion / Kemalpaşa 35
Nocera de'Cristiani 22
Normanlar 12, 13, 16, 38

Orhan Bey 6, 79, 80
Orlay, Giovanni d' (Savoia'lı şövalye) 94
Orsini, İoannes (Kefalonya kontu) 28
Orsini, Niccolo (Kefalonia Kontu) 34
Osmanlılar 106, 112, 120, 126
Otranto 30

Özbek (Altın Ordu Hanı) 7

Pahimeres 38
Palaiologoslar 4, 11, 25, 33, 35, 48, 73, 74, 99, 104, 127, 130, 134
Palamas 73, 74, 82, 86
Palermo 27
Patras 15
Pedro III. (Aragon Kralı) 17
Pelagonia 19
Peloponnesos 15, 16, 27, 56, 85, 103, 105, 129
Petralifas ailesi 16, 38
Philippe (Burgonya Dükü) 131
Philippe d'Anjou 28 bkz. Filippo, Taranto Prensi
Philippe de Saint Germain (Şövalye) 95
Philippe IV. (Fransa Kralı) 59
Pius II. (Papa) 9, 105, 106, 131
Planudes 45
Pontus Rum İmparatorluğu 6, 7
Porta, Enrico de (Nocera Şatosu yöneticisi) 22

Rafael (Patrik) 126
Ragusa 124, 127
Rainier (Monferratolu) 51
Raul ailesi 38
Roche II., Guy la (Atina dükü) 56
Roma 19, 26, 106, 134
Romania 29, 30

Saruhan Paşa 119
Selymbria /Silivri 79
Serez 61, 124
Sırbistan 58, 78, 119, 120, 122, 123, 131
Sicilya 12, 15, 20, 27-29, 31, 33
Siena 106-108
Sifis Vlastos 115
Siginulfo Bartolomeo (Caserta Kontu) 32
Simeon (Trabzonlu) 126

Simonis Palaiologina 6, 55, 56, 58, 62
Simplicius 114
Sixtus IV. (Papa) 134
Smederevo/Semendire 118-120, 122, 123, 129
Stepan (Mara Brankoviç'in kardeşi) 119, 120, 121, 123, 127
Stepan Duşan (Sırbistan Kralı) 94, 98, 99
Stepan Milutin (Sırbistan Kralı) 6, 55, 58, 62

Tagliacozzo 22
Taranto 13, 31, 33
Tenedos Adası 83, 84
Thamar (Taranto Prensesi) 6, 25-34; annesi bkz. Anna Palaiologina (Basilissa)
Theodora (Artalı Azize) 16, 23
Theodora (İmparatoriçe) 3, 4
Theodora (Orhan Bey'in eşi) 6, 78, 79, 81
Theodora (Uzun Hasan'ın eşi) 133
Theodora Kantakuzena (Trabzon İmp. IV. Aleksios'un eşi) 130
Theodora Kantakuzena (VI. İoannes'in annesi) 4, 5, 76, 77, 78
Theodora Notaras 104, 105, 116
Theodora Palaiologina (Savoia'lı Anna'nın kızı) 91
Theodora Palaiologina (VIII. Mihail'in yeğeni) 4
Theodora Raulaina 5, 9, 35-50
Theodoros (Aziz) 47, 48
Theodoros Hirtakenos 60
Theodoros II. Laskaris 35, 37
Theodoros Metohites 45, 57, 60, 63
Theodoros Palaiologos (Eirene ile II. Andronikos'un oğlu) 53, 57-59
Theodoros Spandounes 112, 125, 131, 132
Theofanes (Aziz) 47, 48
Theofilaktos (Bulgar Başpiskoposu) 49
Theofilos (İmparator) 47
Theokritos 45
Theoleptos (Filadelfia Piskoposu) 66, 68-73
Thessalia 15, 38
Thessalonike 2, 7, 12, 13, 18, 51, 52, 56-60, 63, 65, 70, 78, 81, 98, 99, 100, 102
Thomas (Nikeforos Komnenos Dukas'ın oğlu) 30-32, 34
Thomas Kantakuzenos 120, 121, 123, 129
Thomas Palaiologos (XI. Konstantinos'un kardeşi; Despot) 105, 134
Thukidides 50
Trabzon 122, 129, 131-134
Trani 16, 17, 20, 21
Troylo Manfredi (Venedik noteri) 115
Türkler 9, 10, 50, 66, 78, 94-96, 104, 106, 112, 115, 118, 119, 121, 125, 130

Ulrich II. (Cilly Kontu) 124
Umur (Aydın beyi) 78
Urbanus IV. (Papa) 19
Uzun Hasan (Akkoyunlu beyi) 131, 133

Venedik 12, 19, 30, 35, 80, 94, 96, 104, 107, 109-116, 124, 125, 127
Vesperum Ayaklanması 23, 27
Viterbo 26

Yedikule 132
Yolanda (Monferratolu) 52; bkz. Eirene Palaiologina

Zağanos Paşa 133
Zaharias Kalliergis 113, 114
Zampea (Isabella de la Rochette) 90
Zampeta (Anna Notaras'ın yengesi) 115
Zoe Palaiologina 134

Bizans sarayındaki kadınlar nasıl bir hayat sürdürüyorlardı? Erkek egemen bir toplumda hangi alanlarda nefes alabiliyorlardı? Ünlü Bizans tarihçisi Donald M. Nicol, on Bizanslı "hanımefendi"nin portresini çizerken, imparatorluğun en azından son yüzyıllarında bu soylu kadınların toplumda etkin bir rol oynadıklarını gösteriyor. Sultan II. Murad'ın karısı Mara Brankoviç, İki Sicilya Kraliçesi Elena Dukaina, Taranto Prensesi Thamar, rahibe ve bilgin Theodora Raulaina, İmparatoriçe Eirene Palaiologina, başrahibe Eirene Humnaina, İmparatoriçe Eirene Asenina Kantakuzena, İmparatoriçe Savoia'lı Anna, Anna Notaras Palaiologina ve Trabzon İmparatoriçesi Elena Kantakuzena Komnena, toplumun ve sarayın kısıtlayıcı geleneklerine rağmen, bilimde, dinde, edebiyatta ve siyasette yeteneklerini gösterme fırsatı bulmuşlardı. Hikâyeleri bize hem Bizans İmparatorluğu'na, hem de tarihte kadınların rolüne dair yeni bakış açıları sunuyor.

TÜRKİYE
EKONOMİK VE TOPLUMSAL
TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI